

Nosyon

Uluslararası Toplum ve Kùltür Çalışmaları Dergisi

International Journal of Society and Culture Studies

ISSN 2667-5951

2020 Yaz
Sayı 4

Nosyon: Uluslararası Toplum ve Kùltür Çalışmaları Dergisi

Hakemli Elektronik Dergi

Yaz 2020

Sayı 4

ISSN: 2667-5951

Yönetici Editörler

Doç. Dr. Bilge Narin

Dr. Öğr. Üyesi Ufuk Bircan

Bölüm Editörleri

Arş. Gör. Dr. Barış Çağırkan

Arş. Gör. Dr. Bahar Kayıhan

Arş. Gör. Elçin Akçora As

Doktora adayı Zafer Demir

Arş. Gör. Demet Fırat

Arş. Gör. Feyyaz Fırat

Arş. Gör. Arda Umut Saygın

Arş. Gör. Oğuzhan Şenel

Danışma Kurulu

Prof. Dr. Erdal Aksoy (Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi)

Prof. Dr. Tamilla Abbashanlı-Aliyeva (Muş Alparslan Üniversitesi)

Prof. Dr. Cengiz Anık (Marmara Üniversitesi)

Prof. Dr. Bünyamin Ayhan (Selçuk Üniversitesi)

Prof. Dr. Sema Yıldırım Becerikli (Ankara Üniversitesi)

Prof. Dr. Hamit Coşkun (Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi)

Prof. Dr. Nesrin Kalyoncu (Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi)

Prof. Dr. Enderhan Karakoç (Selçuk Üniversitesi)

Prof. Dr. Metin Kasım (Selçuk Üniversitesi)

Prof. Dr. Nahide Konak (Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi)

Prof. Dr. Nesrin Kula Demir (Afyon Kocatepe Üniversitesi)

Prof. Dr. Nezih Orhon (Anadolu Üniversitesi)

Prof. Dr. Abdullah Özkan (İstanbul Üniversitesi)

Prof. Dr. Alev Fatoş Parsa (Ege Üniversitesi)

Prof. Dr. Serdar Sağlam (Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi)

Prof. Dr. İbrahim Sezgül (Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi)

Doç. Dr. Gürcan Şevket Avcıoğlu (Selçuk Üniversitesi)

Doç. Dr. Morano Fuduric (Zagreb Üniversitesi)

Doç. Dr. Natalija Konovalova (Riga Uluslararası Ekonomi ve İşletme Yönetimi Okulu)

Dr. Öğr. Üyesi Kemal Avcı (Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi)

Dr. Öğr. Üyesi Anzavur Demirpolat (Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi)

Dr. Öğr. Üyesi Zühal Güler (Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi)

Dr. Öğr. Üyesi Elif P. Devrani (Türk-Alman Üniversitesi)

Dr. Öğr. Üyesi Afag Mohammed Sadig (Bahri Üniversitesi)

Dr. Fritz Kohle (Breda Üniversitesi)

Yayıncı: Prof. Dr. Himmet Hülür

Bu sayının hakemleri

Prof. Dr. Abdülhamit Tüfekçioğlu

Prof. Dr. Ahmet aycı

Prof. Dr. Bünyamin Ayhan

Prof. Dr. Fatime Güneş

Prof. Dr. Nahide Konak

Doç. Dr. Devrim Özkan

Doç. Dr. Hasan Hüseyin Taylan

Doç. Dr. Muhittin Şahin

Dr. Öğr. Üyesi Birol Demircan

Dr. Öğr. Üyesi Celal İnce

Dr. Öğr. Üyesi Doğa Başer

Dr. Öğr. Üyesi Tülin Sepetci

Dr. Öğr. Üyesi Vacit Ertan Yılmaz

İçindekiler

Editörden	ii-iii
Araştırma makaleleri	
Zygmunt Bauman'ın ahlak anlayışı bağlamında "proteofobia" <i>Rümeysa Öztürk</i>	1-13
Öğretmenin benimsediği değerlerin öğrenme sürecine etkisi <i>Mehmet Bayır</i>	14-24
Küreselleşme ve popüler kültürün yükselişi <i>Cem Artan</i>	25-35
Avrupa Birliği-Türkiye ilişkilerinin sosyokültürel boyutları <i>Ünal Görkem Akman</i>	36-56
Cumhuriyet Halk Partisi'nin Yedinci Kurultayı ve din politikası (1945-1950) <i>Meltem Salimoğlu</i>	57-75
Türkiye'de akademik göç çalışmaları: Göç literatürü taraması <i>Gürcan Şevket Avcıoğlu</i>	76-82
Hattat Şevki Efendi üslubuna göre Türk hat sanatında ölçü <i>Özgür Çetintaş</i>	83-92
Çeviri	
Çeteler ve toplumsal değişim <i>Martin Sanchez-Jankowski</i> (Çeviri: Hamit Ölçer)	93-111

Editörden

Nosyon: Uluslararası Toplum ve Kültür Çalışmaları Dergisi olarak sizlerle dördüncü kez buluşmanın gururu içerisindeyiz. Yayın hayatına 2018 yılında başlamasına karşın değerli bilim insanlarımızın dergimize olan yoğun ilgisi bizleri çok mutlu etmektedir. Dördüncü sayımızda çalışmalarıyla dergimize katkı sunan yazarlarımıza, çalışmalarını titizlikle değerlendiren hakemlerimize, danışma kurulunda yer alan kıymetli akademisyenlerimize ve her makale üzerinde özveriyle çalışan bölüm editörlerimize teşekkür ederiz.

Bu sayımızda, toplum ve kültür çalışmaları alanında farklı ve özgün konuları mercek altına alan 8 bilimsel çalışmayı siz değerli okuyucularımızın ilgisine sunmaktayız. En az iki kör hakemden olumlu değerlendirme raporu alan ve bu sayımızda bulunan çalışmalardan tek tek kısaca söz edersek;

“Zygmunt Bauman’ın Ahlak Anlayışı Bağlamında ‘Proteofobia’” adlı makalesinde Rümeyza Öztürk, Bauman’ın ahlak anlayışı bağlamında korku ve güvensizliğin bir değerlendirmesini yapmaktadır. Çalışmada öncelikle Bauman’ın ahlak anlayışı üzerinde durulmuş, ardından düzenli toplumun ortaya çıkması ile bozulan ikilinin ahlaki birliği ve bu toplum biçiminde yabancılarla birlikte yaşamının neden olduğu “korku”yla beraber ferdin ve toplumun geçirdiği ve içinden geçtiği ya da yok ettiği ahlaki durum ele alınmıştır.

Mehmet Bayır, “Öğretmenin Benimsediği Değerlerin Öğrenme Sürecine Etkisi” adlı makalesinde ilkönce örgütsel olarak eğitim sistemi ve okulların fonksiyonları ile Türk modernleşme tarihi sürecindeki eğitim yaklaşımlarını ele almıştır. Ardından ahlak felsefesi temelinde ahlak kuramlarını irdeleyerek, öğretmen ahlakı kritik ve analitik bir bakış açısıyla değerlendirilmiştir.

“Küreselleşme ve Popüler Kültürün Yükselişi” adlı makalesinde Cem Artan, küreselleşme, kültür ve popüler kültüre ilişkin literatürün bir betimlemesini tasarlamıştır. Küreselleşme kavramı ve ona karşı getirilen olumlu, olumsuz ve melez formdaki farklı söylemlerden faydalanılmış, küreselleşme ile yükselişe geçen popüler kültür yaklaşımlarının genel bir değerlendirilmesi yapılmıştır. Artan’a göre, küreselleşme süreciyle, kültür kendi yaratıcısı olan insandan soyutlanmaya ve piyasa eliyle üretilmeye başlanmıştır. Bu da kültürün kendi özüne ters düşen bir durumdur.

“Avrupa Birliği-Türkiye İlişkilerinin Sosyokültürel Boyutları” başlıklı çalışmada Ünal Görkem Akman, Avrupa Birliği ile Türkiye arasındaki müzakerelerin tarihsel gelişimi üzerinde durmakta, bu müzakerelerinin Türkiye’ye sosyokültürel yansımalarını incelemektedir. Çalışmanın ilk bölümünde AB’nin tarihi konu edilmiş, bu doğrultuda birliğin kuruluş amacı ve üye ülkeler anlatılmıştır. İkinci bölümde Türkiye’nin Avrupa Birliği ile olan tarihi serüveni incelenmiştir. Son bölümde ise AB ile ilişkilerin Türkiye’ye sosyokültürel yansımaları ve doğrultuda Türkiye’nin kazanımları ele alınmıştır. Bu bağlamda, temel haklar, kadınlar, çocuklar, tarım, hayvancılık, balıkçılık, gıda güvenliği, tüketiciler, çalışma hayatı, eğitim gibi konular incelenmiştir.

Meltem Salimoğlu’nun “Cumhuriyet Halk Partisi’nin Yedinci Kurultayı ve Din Politikası (1945-1950)” adlı makalesinde çok partili sisteme geçiş yılları olan 1945-1950 döneminde Cumhuriyet Halk Partisi’nin (CHP) din politikası, dine bakış açısındaki değişim ve nedenlerinin analizi hedeflenmiştir. Makalede CHP’nin 1945-1950 döneminde Türkiye Büyük Millet Meclisi ve Kurultay tutanaklarına yansıyan açıklamaları analiz edilmiş ve söylemindeki değişimin izleri sürülmüştür. Çalışmada, CHP’nin bu dönemdeki karar ve uygulamalarının, Türkiye’nin sonraki yıllarda din politikasını şekillendirdiği, diğer taraftan tek partili dönemde bastırılan ideolojilerin siyasal mücadele için gereken kültürel hegemonya araçlarını inşa etmelerine olanak sağladığı öne sürülmektedir.

“Türkiye’de Akademik Göç Çalışmaları: Göç Literatür Taraması” adlı makalesinde Gürcan Şevket Avcıoğlu, Türkiye’deki akademik göç çalışmalarının nicel varlığını ortaya

çıkarmayı amaçlamıştır. Yazar, nicel araştırma yöntemiyle gerçekleştirdiği çalışmada veri kaynağı olarak interneti seçmiştir. Bunun için internet üzerinden çeşitli veri tabanları ve internet siteleri taranmış, böylece Türkiye’de göç konusunda yapılmış bilimsel yayınlara ulaşmaya çalışılmıştır. Araştırmanın bulgularına göre ise göç ile ilgili akademik çalışmaların sayısının gün geçtikçe arttığı yönündedir. Özellikle son iki yılda, makale ve tez çalışmalarında dikkate değer bir artış vardır. Ancak bu artıştaki eksiklerden birisi de sahadan elde edilen verilere dayalı araştırmaların sayısının artışının görece olarak az olmasıdır.

Özgür Çetintaş’ın, “Hattat Şevki Efendi Üslubuna Göre Türk Hat Sanatında Ölçü” adlı makalesinde geleneksel Türk sanatları arasında önemli bir yere sahip olan hat sanatının temelini oluşturan ölçü sisteminden bahsedilmekte ve bu ölçü sisteminin neye göre belirlenmiş olabileceği üzerinde durulmaktadır. Çalışmada Türk hat sanatının önemli hattatlarına ait hüsn-i hat örneklerine başvurulmaktadır. Bu bağlamda, çalışma aynı zamanda icazetli bir hattat olan yazarın kuramsal bilgileri ve uygulamaya dayalı deneyimlerinin bahsi geçen konuya dair bir yorumu olarak ortaya konmuştur.

Nosyon’un 4. sayısında son olarak Hamit Ölçer’in çevirisini yaptığı Sanchez-Jankowski tarafından yazılan ve 2003 yılında *Theoretical Criminology* adlı dergide yayımlanan “Çeteler ve Toplumsal Değişim” adlı makaleye yer verilmektedir. Bu makalede, ABD’deki çete olgusunu anlamak için, Amerikan toplumunun sosyoekonomik koşullarının sürekli olarak değiştiği, genellikle alt sınıf için daha da kötüleştiği ve bunun sonucunda çete olgusunda rasyonel değişiklikler ortaya çıktığı vurgulanmaktadır. Makale, bu değişikliklerin bazılarını ve çeteler üzerindeki etkilerinin taslağını çizmeyi denemiştir. Bunu yaparken, gelecekte çete olgusunun dış hatlarını belirlemedeki değişiklikleri anlamak ve tahmin etmek için kullanılabilir kuramsal bir taslak sunulmuştur.

Son sözler olarak, *Nosyon Uluslararası Toplum ve Kültür Çalışmaları Dergisi*’nin aklın ve bilimin ışığında üreteceğine, yayıncılık kuralları çerçevesinde bilimsel ve etik kurallara uyacağını, kendisini her daim güncelleyeceğini ve siz kıymetli okurlarımızı nitelikli makaleler ile buluşturmaya devam edeceğini bildirmekten onur duyuyoruz.

2020 Ekim ayı içinde çıkarmayı planladığımız Gürsoy Akça Özel Sayısı’nda görüşmek dileğiyle...

Elçin Akçora As – Bölüm Editörü

Zygmunt Bauman'ın ahlak anlayışı bağlamında “proteofobia”

Rümeysa Öztürk*

Öz

Zygmunt Bauman'ın ahlak anlayışına göre ahlaki sorumluluk her şeyden öncedir. Ahlakın hiçbir temeli yoktur, o herhangi bir amaca bağlanamaz, müphemdir ve müphemliği derecesinde kaygandır. Böyle bir ahlaki sorumluluk “Öteki için olmak” şeklinde tanımlanabilir. İki kişinin karşılıklı ilişkisinde, kişi, karşısındakinin ne yaptığından, bu sorumluluğu yüklenip yüklenmediğinden ve herhangi bir dışerkten bağımsız olarak sorumluluğu yüklenir. Ancak toplumla birlikte ikilinin bu ahlaki birliği bozulur. Burada artık üçüncü kişilerden bahsediyoruz. Üçüncünün ortaya çıkışıyla birlikte ilişkiler belirli yasalarla ve kurullarla kurulup sürdürülmelidir. Esasen Üçüncü de bir Öteki olsa da bu ilişki içinde bir dışerkdir ve onunla birlikte bir düzen kurulması zorunlu hale gelmiştir. Temelsiz, irrasyonel ve müphem ahlakın, her türlü belirsizliği ortadan kaldırmaya çalışan rasyonel tasarımın içinde önsel olarak bulunması artık mümkün değildir. Burada artık evrensel etik kodlar geçerlidir ve ahlak, kurullarla belirlenir. Düzen tasarımı beraberinde yabancıları da getirir ve kent hayatında yabancılarla birlikte yaşamak, ahlakılığı kurullarla belirlenmiş bir toplum için korku vericidir. Ne yapacağını, nasıl davranacağını bilememe şeklindeki korku ile beraber bir gün kendisinin de yabancı olma ihtimalinin verdiği korkudur bu. Her biçime bürünebilen her yere yayılmış olan korku: Proteofobia. Bu korkuyla birlikte içine girmeye gayret ettiğimiz steril alanlar, “Öteki için olma” durumunu git gide daha çok yok eder; ancak steril oldukları oranda da güvensizlik ve korku hissini artırır. Çalışmada Bauman'ın ahlak anlayışı bağlamında korku ve güvensizliğin bir değerlendirilmesi yapılmıştır.

Anahtar kelimeler: Ahlak, sorumluluk, etik, modernite, proteofobia

“Proteophobia” in the context of Zygmunt Bauman’s moral understanding

Abstract

According to Zygmunt Bauman's moral understanding, moral responsibility is more important than everything. Morality has no basis, and it cannot be tied to any purpose, it is ambiguous and slippery in its ambiguity. Such moral responsibility can be defined as "being for the Other". In the twinning commitment, the person is responsible independently of what the assignee is doing, whether he has this responsibility or not, and is independent of any external party. However, this moral unity of the duo with society is disrupted. Here we talk about third parties. Functionality with the emergence of the third can be ensured by the establishment and continuation of laws and rules. Even though the Third is essentially the Other, it is external in this relationship and with it has become a regulator. It cannot be far from a priori in the rational design that tries to eradicate all kinds of ambiguity, baseless, irrational and ambiguous morality. Here, universal ethical codes and morals are determined by rules. Order design brings together living with foreigners and living in the city with foreigners, and as a foreigner, thus, ruled morality is fearful for a society. This is the fear of not knowing what to do, how to behave, as well as the fear that one day he is likely to be a stranger. The fear can spread everywhere and form to every ground: Proteophobia. Sterile fields that we try to enter with this fear, gradually destroy the notion of “being for the other” more and more; however, as the degree of sterilisation increases insecurity and fear increase too. In this study, based on Bauman's moral understanding, fear and insecurity concepts have been analysed.

Keywords: Moral, responsibility, ethics, modernity, proteophobia

* Arş. Gör., Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi, İletişim Fakültesi, Halkla İlişkiler ve Tanıtım Bölümü, E-posta: rumeysaozturk89@gmail.com, ORCID ID: 0000-0001-7155-9061

Giriş

Sosyolojide bir ahlak kuramı oluşturmaya gayret eden Bauman'a göre (2016c, s. 247) sosyolojik söylemin geliştirilmesinde ahlakın konumu önemli görülmediği, ahlakal davranış ve tercihe ilişkin konulara marjinal yer verildiği için ahlakın çektiği ilgi de marjinal olmuştur. Sosyolojik söylemde ahlakın konumu biçimsiz ve belirsizdir. Bu nedenle Bauman, sosyolojik çözümlerinin pek çoğunu ahlak üzerinden yapmıştır. Bauman'ın ahlak anlayışını şekillendiren Emmanuel Levinas'a göre (2016, s. 323) ilk felsefe ahlakıdır. Ahlak, her şeyden bağımsız ve önseldir. "Öteki için olmak" durumu olan ahlak, herhangi bir temele dayanmaz. Kendi sorumluluğundan başka hiçbir şeye bağlanamaz. Dışarıdan dayatılamaz. Yalnızca insan ahlak olayını yaşayabilir ve ahlak esas olarak insanın ruhsal yaşantısından doğar. Ancak insanın serbest kararının eseri olan hareketler ahlaki sayılır (Topçu, 2018, s. 18). İnsanın ahlaki davranışı, kendi hareketini evrensel ölçüye vurması ve aynı zamanda kendi hareketiyle evreni kucaklayıp kendi bilgisini araması şeklinde olmalıdır. Dışarıdan dayatılan, sosyal vazifeye itaati isteyecek şekilde olan ahlak, vicdanı körleştiren uysallık ahlakıdır. Ahlak, ferdin vicdanında, içsel olarak yaptığı tercihle başlar (Topçu, 2014, s. 31-34). Bu özellikleriyle ahlak, ferdi özgürleştirir. Herhangi bir dayanağı olmayan, "Öteki için" olduğu halde Ötekinin aldığı konuma göre de şekillenmeyen, yalnızca ferdin iradesinin eseri olan içsel ahlak, özgürlüğü sağlar.

Bir düzen tasarımı olan modernite ile birlikte ahlakın içselliği bozulmuş; ahlak, yasa koyucuların ve felsefecilerin ortaya koyduğu evrensel etik ilkelere bağlanmıştır. Diğer taraftan toplumun ortaya çıkması da bunu zorunlu kılmıştır. Ne var ki bu dönemle birlikte "Öteki için olmak" durumu kaybedilmiş "Öteki ile olmak" durumuna geçilmiştir. Burada diğerleri ile birlikte yaşamak dışsal kurallara bağlanmak zorundadır. Bu kurallar da rasyonel etik ilkelerdir. Bauman (2018f, s. 54-55) işte bu etik çağının sonunun artık gelmekte olduğunu söyler. Eğer ahlakı etğin sonunda ortaya çıkan bir ürün olarak ele alırsak, etik çağının sonunu ahlakın da sonu olarak görme eğiliminde oluruz. Oysa aslında olan, herhangi bir yaşanmış ilkeler kümesinin değil ilkelerin yaşanmasının sorgulanmasıdır. Yani, etiksiz bir ahlak... Bu etik krizinin mutlak surette bir ahlak krizine neden olacağı söylenemez. Etik çağının sonu ile ahlakın sonu gelmediği gibi bu durum Bauman'a göre ahlak çağının öncüsü de olabilir. Ahlaki meselelerle yüz yüze gelmek bugün mümkün olabilir. Postmodernlik böyle bir çağ olarak görülebilir. Bu çağda insanlar ahlaki özerklikleriyle, kendi ahlaki sorumluluklarıyla yüzleşmeye zorlanmaktadırlar. Bu, yaşanan ahlaki acının sebebi olmanın yanında ahlaki benlikler için de bir şanstır (Bauman, 2018f, s. 64-65). Bu şansın değerlendirilmesi bir açıdan "proteofobia" ile yüzleşmekle mümkün olabilir. Kısaca, evrensel etik kodlarla ahlakiliğin belirlendiği bir toplumda kuralların artık işleyemez olması ile ortaya çıkan nasıl davranacağını, muhatabıyla ne yapacağını bilememenin neden olduğu her yere yayılıp her biçime bürünebilen bu korku ile yüzleşmek, etik çağının sonu ile birlikte ahlakın sonunun da geldiği düşüncesini bertaraf edebilir.

Çalışmada öncelikle Bauman'ın ahlak anlayışı üzerinde durulmuştur. Ardından düzenli toplumun ortaya çıkması ile bozulan ikilinin ahlaki birliği ve bu toplum tasarımının ortaya çıkardığı yabancılarla birlikte yaşamının neden olduğu "korku"yla beraber ferdin ve toplumun geçirdiği ve içinden geçtiği ya da yok ettiği ahlaki durum ele alınmıştır.

1. Zygmunt Bauman'ın ahlak anlayışı

Bauman'a göre (2016d, s. 22-27) postmodern perspektiften ahlaki durumun işaretleri şöyle özetlenebilir: Hem insanın özünde iyi olduğu ve yalnızca doğasına uygun olarak hareket etmesine yardımcı olmak gerektiği düşüncesi, hem de insanın özünde kötü olduğu ve kendi itkileriyle hareket etmesinin engellenmesi gerektiği düşüncesi yanlıştır. İnsanlar her ikisi de

değildir, ahlaki olarak müphemdir. Ahlaki davranış herhangi bir yolla garantilenemez, dolayısıyla rasyonellik de ahlaki davranışı garantilemez. Doğaları gereği gayri rasyonel olan ahlaki fenomenler, herhangi bir etik kod tarafından kapsanamaz. Ahlak aporetiktir. Bu nedenle ahlaki seçimlerin çoğu, çelişkili itkiler arasından yapılı ve hemen her ahlaki itki ahlaki olmayan sonuçlara yol açar. Ahlak evrenselleştirilemez. Modern düşünce, bireysel ahlaki tutumların farklılıklarını, ahlaki inançların çeşitliliğini tanısa da bunların üstesinden gelip ahlaki benliğin özerk sorumluluğunun yerine dışerksel etik kuralları koymak için çalışmıştır. Oysa ahlak irrasyoneldir ve tekbiçimliliğe, disiplinli eylemin talep edilmesine yönelen bir toplumsal bütünlük için, ahlaki benliğin bu esnekliği kabul edilemezdir. Buna rağmen ahlaki itkiler herhangi bir düzenlemenin idaresi için vazgeçilmez kaynaklardır. Dolayısıyla esnek, irrasyonel itkilerin ortadan kaldırılması yerine işe yarar hale getirilmesi ve kullanılması gerekir.

Tabiatı gereği iyi ya da kötü olmayan, iyi ya da kötü olup olmadığı bilinmeyen insan “tabiatı gereği” ahlakidir. İnsanlığın belirleyici vasfı ahlakılıktır (Bauman & Tester, 2017, s. 58). İnsanların özlerinde ahlaki olmaları iyi oldukları anlamına gelmez. Biz, şeylerin iyi ya da kötü olduğu bilgisini edinmeden çok önce iyi ile kötü arasında seçim yaparız. Biz, ahlaki bir sorunun içine doğarız ve bu da herhangi bir sözleşme, çıkar hesabı, davaya bağlılık gibi yollarla ortaya çıkacak somut sorumluluklar üstlenmeden çok önce ahlaki sorumluluk taşıdığımız anlamına gelir (Bauman, 2018f, s. 10). Müphemlik, ahlakın başlıca harekete geçiricisidir. Ahlak; kodları, kuralları, akli, bilgiyi, kanaatleri anlayamaz. Çünkü ahlak hepsinden öncedir ve işlediği müddetçe kendi standartlarını koyar (Bauman, 2018c, s. 231). “Ötekinin yanında olabilmek için, Öteki için olmak” yani ahlaki sorumluluk benliğin ilk gerçekliği, başlangıç noktasıdır, Öteki ile girilen tüm ilişkilerden önce gelir, hiçbir temeli yoktur. Bu nedenle ahlaki sorumluluğun var olmamasını istemek ya da varlığının gerekli olduğunu savunmak mümkün değildir (Bauman, 2016d, s. 27). Ahlaki olmanın tek anlamı, iyinin ve kötünün müphemliğiyle yüzleşip kendi sorumluluğu adına sorumluluk almaktır (Bauman, 2018f, s. 11). Ahlakın müphemliğiyle birlikte ahlaki bir davranışın sonucu her zaman müspet olmayabilir; hatta çoğu zaman menfidir. Ancak yine de burada önemli olan, bir davranışı ahlaki yapan onun müphemliği ile ferdin yalnızca ve yalnızca kendi iradesinin eseri olan sorumluluktur.

İnsanın Öteki ile ilişkisinde ahlak, eşitsiz bir ilişki doğurur. Karşılaşmayı ahlaki hale getiren de bu eşitsizliktir. Burada karşılık beklememek söz konusudur. “Öteki ile olmak”, “Ötekinin yanında olmak” simetriktir. Ancak “Öteki için olmak” asimetriktir, Ötekinin benimseyebileceği duruştan bağımsızdır. Ötekinin benim için olup olmadığı önemli değildir, bunu düşünmem, sorgulamam, talep etmem. Ben, Öteki içinim ve onun durumu bunu etkilemez. Bu aynı zamanda Ötekinin özerkliğine yönelik bir saygıdır (Bauman, 2016d, s. 74-75). Levinas, kişinin yüklendiği sorumluluğun asimetrikliğini Dostoyevski’nin “Hepimiz, her şey ve herkesten ötürü herkes önünde suçluyuz ve ben başkalarından daha fazla suçluyum” cümlesiyle ifade eder. Kişi, Öteki ile arasındaki ilişki karşılıklı olmadığı ölçüde Ötekine tabi olduğu gibi ancak bu anlamda bir öznedir. Kişi, kendisine ait herhangi bir kabahatten ötürü değil, Ötekilerin sorumlulukları dahil her şeyin hesabını veren bütünsel bir sorumluluktan sorumludur. “Sorumluluk yalnızca benim üzerime düşen ve insan olarak reddedemeyeceğim bir şeydir. Yeri doldurulamaz olan ben, yalnızca sorumlu olduğum müddetçe benim. Herkesin yerine geçebilirim ama kimse benim yerime geçemez” (Levinas, 2016, s. 332-334). Bu nedenle ahlaki sorumluluk özneliğin inşasının ilk adımı, ferdin kendini bilmesinin ilk aşamasıdır.

1.1. Ahlaki sorumluluğun önselliği

Levinas’a göre (2016, s. 330-331) ahlak, sorumluluktur ve öznenin temel yapısıdır. Sorumluluk Ötekinden sorumlu olmaktır. Öteki, bize baktığı andan itibaren ondan sorumluyuzdur, ona karşı sorumluluk yüklenmek zorunda olmasak da. Öznelik, Öteki için olmaktır. Ötekinin kişiye özsel

olarak yakınlığı, ferdin ondan sorumluluğudur. Ötekiyle bağ ancak sorumluluk olarak kurulur. Melekler birbirleriyle yardımlaşamaz ya da birbirlerine bir şeyler veremez. Ancak insan tını olmak, Öteki için bir şey yapmaktır. Böyle bir sorumluluk için Bauman (2018c, s. 100), Tanrı ile Kabil arasındaki diyalogu örnek verir. Buna göre Kabil, Tanrı'nın Habil'in nerede olduğuna dair sorusuna "Ben kardeşimin bekçisi miyim?" şeklinde bir soruyla yanıt verir. İşte ahlaksızlık bu sorusuyla başlar. Elbette bu bağlılığı tanıyıp sorumluluğunu kabul etmiş ahlaklı bir kişi kardeşinin bekçisidir. Kabil gibi bu bağlılığı sorgulayıp sorumluluğu terk ettiğinde artık ahlaklı olmaz. Sorumluluk üstün bir gücün emriyle yüklenmez, bir yük değildir. Kişi, kendisini bir özne olarak yapılandırırken sorumlu hale gelir. İnsan öznesinin varoluş biçimi sorumluluktur. "Öteki ile bağ ancak sorumluluk olarak düğümlenir" (Bauman, 2016c, s. 265-266). Bu nedenle ahlak, ilk felsefedir, önseldir, her şeyden öncedir. Ondandır ona yön verecek bir olgu, varlık ya da neden yoktur. Ahlak, hiçbir temele, doktrine, eyleme, kurala, şarta bağlanamaz.

Kardeşinin bekçisi olma durumuna Topçu'nun ahlak anlayışında da rastlarız. Topçu (2014, s. 76), dayanışma üzerinden değerlendirme yaparak dayanışmanın iki şekli olduğunu söyler. İlki pasif dayanışmadır. Bunda insan, başkalarıyla dayanışmayı, yaşamak ve hareket etmek için kabul eder. Bu, boyun eğilen bir dayanışmadır. İkincisi ise insanın yarattığı dayanışmadır. İnsan bu dayanışmayı yeni güçlerle, yeni dayanaklar meydana getirerek, başkaları için yaratır. Esir olarak doğan insan, ancak başka varlıkların kaderini bağladığı kendi hareketini yaratarak hürriyetini kazanır. Kurtarmak için kurtulmak, kurtulmak için kurtarmak, kişinin kardeşinin bekçisi olma durumudur bu. Kendi kurduğu pasif dayanışma sistemiyle insanlık, kendi kendini tahrip eder. Dayanışma, ferde kendisini zorla kabul ettiren bir vakiydir. Toplum fert tarafından istenmiştir; çünkü ferdi irade kendi kendisinin tasdiki için başkasını ister. Fert, aile, toplum, devlet, nihayetinde kainat hareketin geçmek zorunda olduğu basamaklardır. Hareketin kendini tamamlaması için bu basamaklardan geçmesi gerekir. Dayanışma da hareketteki bu zorunluluk dolayısıyla istenmiştir. Ancak dayanışmacı hareket, yalnızca menfaat dışı iradelere bağlanırsa verimli olur (Topçu, 2014, s. 81-82). Ahlak meselesinin kalbine sorumluluk kavramını koyan Topçu'ya göre (2014, s. 35) bütün ahlak doktrinlerinde sorumluluk, bir hareket sebebi olarak değil, hareketten sonra kendimizi korumaya yarayan bir kuvvet olarak görülmüştür. Oysa sorumluluk bizzat hareketin sebebidir, her şeyden öncedir ve bu nedenle müspettir. Sorumluluk düşünme faaliyetini doğurur, insan düşündükçe yapacakları karşısında sorumluluk hisseder. Her şeyden önce olan ahlaki sorumluluk budur. Oysa ahlakçılar sadece kanuni sorumluluğun meşruluğu ile ilgilenirler. Esasen kanuni sorumlulukta özel olarak ahlaki bir taraf bulunmamaktadır. Ferdin, kendisine zorla kabul ettirilen bir sözleşmeyi ihlal etmesi ahlaksızlık sayılamaz. Bir suç ahlaki olabilir ve bunu işlememekten dolayı kişi kendi şuuru tarafından sorumlu tutulabilir. Sorumluluk hareketten öncedir, her hareketten sonra artar ve fert ancak hareket ederken hür olur. Fert, sorumlu olduğu için hürdür (Topçu, 2014, s. 93-95). Ahlak, yazılı olan ya da olmayan herhangi bir kurala, kanuna bağlandığı zaman, fert sorumluluğu eyleminden sonra yüklenir. Bu, Öteki için, hür iradesiyle içsel olarak yüklendiği sorumluluk değil, kurallara dayanan bir sorumluluktur. Bunun sonucunda fert, vicdani olarak değil kanuni olarak eylemde bulunur ya da bulunmaz. Onun eylemi artık bir buyruğa ya da sözleşmeye dayanır.

Bauman'a göre (2016d, s. 111-112) sorumluluk herhangi bir buyruğa ya da sözleşmeye dayanan yükümlülüğün tamamen farklıdır. İnsanı insan yapan sorumluluk dışerikli değildir, olamaz. Sorumluluk, bir neden ya da temele sahip olmayı reddederek ferdi özgürleştirir. Kendisini Öteki için olmaya teslim etmesi bu özgürlüğü kirletmez. Fert, karşılığını çok istese bile karşılık beklemeden Ötekiden sorumludur. Sorumluluğun asimetrikliği ile yaratıcı güç ferdin tarafında yoğunlaşır. Fert ancak Ötekinin anlamını yarattığında kendi anlamını da yaratır;

böylece etik özgürlük ortaya çıkar. Bu özgürlük, bağımlılıktan kurtulmuş tek özgürlüktür (Bauman, 2016d, s. 123). Özne olarak Öteki ile ilişkisi sayesinde fert, toplumsal sistemin işleyişi içinde bir öge olmaktan kurtulur. Özgürleşmenin ilk koşulu Ötekine duyulan saygıdır. Özgürleşen fert, kendi kendisinin yaratıcısı ve toplum üreticisi olur (Touraine, 2018, s. 287-290). Ferdin, yalnızca kendi vicdanının eseri olarak, herhangi bir dayatma, talep ya da zorlamadan bağımsız bir şekilde sorumluluk yüklenmesi özgürlüktür. Böylelikle bir “şahsiyet” inşa edilir.

1.2. Evrensel etik mi, yerel ahlak mı?

Hem modern yasa koyucular hem de modern düşünürler, ahlakın tasarlanması ve insan davranışına dışarıdan verilmesi gereken bir şey olduğunu düşünerek insanların öğrenebilecekleri ve itaate zorlanabilecekleri, her şeyi kapsayan bir ahlaki kurallar bütünü oluşturmaya çalışırlar. Bu kurallar bütünü tüm rasyonel insanlar tarafından benimseneceğine inanarak çaba gösterirler (Bauman, 2016d, s. 16). Oysa ahlakın yerine bir yasa koymak; ahlakı yasaya göre biçimlendirmek, yasalara bağlamaktır. Böylece bireysel sorumluluk toplumsal olarak onaylanmış etik kurallara uymak ya da uymamak olacaktır (Bauman, 2016d, s. 46). Yani Topçu'nun değindiği gibi bu, “kanuni bir sorumluluk”tur.

Modern proje, müphemliğin olmadığı bir dünyanın hayalini kurmuştur. Bu dünya içinde en doğal özelliği müphemlik olan ahlaki durum elbette yer almayacaktır. Bu nedenle modern proje, insani seçimleri bu seçimlerin ahlaki boyutlarından kopararak, özerk ahlaki seçimin yerine genel geçer yasayı ikame etmiştir. Böylece ahlaki kaygıların odağı, ahlaki aktörün öz-irdelemesinden çıkarak evrensel etik kodun ödevine; “sorumluluk için sorumluluk” da ahlaki öznenen birey-üstü ajanlara kayar (Bauman, 2018f, s. 13). Etik, yasama pratiği ile birlikte “evrensellik” ve “temel” dayanaklarıyla çözüme ulaşmaya çalışmıştır. “Evrensellik” modern yasa koyucular için, egemenliklerinin uzandığı her yerde yasalarının hakimiyeti, felsefeciler için de etik kuralların, her bir insanı, yalnızca insan olmaları sebebiyle doğruluğunu tanıyıp kabul etmeye sevk eden özelliğidir. “Temeller” ise yasa koyucular için devletin gücüdür. Kuralların temeli, bu gücün desteği ile sağlamlaşır. Felsefeciler açısından ise bu temel, insanlar kurallara uymanın doğru olan şey olduğuna inanır ya da ikna olursa sağlam olacaktır. Neden boyun eğildiğine ikna edici yanıt getiren kurallar, sağlam temellidir (Bauman, 2016d, s. 19). İyiyi doğru giden yolda ne yapılması gerektiğini yalnızca etik söyleyebilir. Etik önermelerle insanların yaptıkları ya da inandıkları bağdaşmıyorsa kesinlikle insanlar yanlış yoldadır. Bu nedenle ideal etik, “evrensel olarak” doğru olanı tanımlayan bir hukuk kodudur. Etik kod, bütün insanlar için iyiyi ve kötüyü belirleyen, birbirinden ayıran koddur. Dolayısıyla etik reçeteler ancak ve ancak felsefeciler, eğitimciler, vaizler gibi özel insanlar tarafından yazılabilir (Bauman, 2018f, s. 21). Modern proje, müphem olmayan, aporetik olmayan etik bir kod arayışındadır. Bu inanca göre böyle bir kod henüz bulunmasa da mutlaka bulunacaktır. Modernliğin bütün çabalarının aldatıcı görüşlere dayandığını ve verimsizliğini modernliğin kendisinin göstereceğini belirten Bauman'a göre ise sarsılmaz temellere sahip, kusursuz ve evrensel etik kod hiçbir zaman bulunmayacaktır. Müphem olmayan bir ahlak pratik olarak imkansızdır (Bauman, 2016d, s. 21-22). Ahlakın müphemliği elbette belirsizlikleri ortadan kaldırmaya gayret eden modern tasarım için bir tehlikedir. Üstelik ahlak, ferde içseldir ve onun eyleminden önce, nasıl sonuçlanacağını düşünmeden, kendi vicdanının eseri olarak üstlendiği sorumluluktur. Bu nedenle ahlak için “yereldir” diyebiliriz. Ancak bu beraberinde belirsizliği ve hesaplanamazlığı da getirir. Rasyonel tasarım için böylesi bir ahlak kabul edilemezdir. Onun istediği, sınırları belirli, nasıl sonuçlanacağı kestirilebilir ve kontrol edilebilir, yönetilebilir, düzenlenebilir, tanımlanabilir, herkesin mutabık olacağı bir ahlak, evrensel bir etik koddur.

1.3. Üçüncünün ortaya çıkışı

Ferdin Öteki ile kurduğu ahlaki ilişki, “Üçüncü” ile bozulur. Toplum, Üçüncünün ortaya çıkışıyla başlar. Esasen toplum, korkudan kaçıştır. Bu nedenle yukarıda da belirtildiği gibi, fert tarafından istenir. Ancak toplum, aynı zamanda korkunun üreme zeminidir ve böylelikle ferdi kavrar (Bauman, 2018f, s. 26). Bundan sonra herkes, bazıları, birçoğu, arkadaşları ya da yakınları ile çevrilmiş bir dünya vardır. Doğruluk, yanlışlık, adalet, adaletsizlik, zaman, mekan, özgürlük, sınır, farklılık, bilgi gibi kavramlar da hayatımıza girer (Bauman, 2016d, s. 156-157). “Naif, yönetilemeyen ve ele avuca sığmaz ahlaki dürtü artık yeterli değildir” (Bauman, 2018c, s. 232-233). Üçüncünün varlığı, yasaları ve adaleti ortaya çıkarır. Fert, Ötekiyle yalnız olsaydı her şeyi ona borçlu olurdu; ancak Üçüncü vardır, dolayısıyla ferde yakın olan kişinin üçüncüye göre ne olduğunu, üçüncünün onunla hemfikir olup olmadığını tartıp yargılamak, Ötekiyle kurduğu ilişkiyi diğer insanlarla da kurmak gerekir. Ötekinin ayrıcalığını ılımlaştırma gereğinden adalet doğar. Bu, kaçınılmazdır; ancak yine de başlangıçtaki ikili ilişki tarafından denetlenmelidir (Levinas, 2016, s. 328). Toplum, fert tarafından istenir ve toplumun düzeni için kaçınılmaz olarak evrensel etik kodlar da kurulur. Ancak bu etik kodlar müphem ahlaki tamamen silip atmayı istese de bunu yapmaz. Bunun yerine ahlaki işlevsizleştirir.

Üçüncü rasyonel, nesnel ölçütler belirler ve böylece ahlaki ilişkinin asimetrisi ortadan kaybolur. “Toplum, insanların ahlaki varlıklar olma yazgısıyla başa çıkmalarını sağlayan mekanizmadır. Toplum, etiğin dokusunu ahlakın ham ve esnek hamuruna nakşeder. Etik toplumsal bir üründür, ahlak öyle değildir” (Bauman & Tester, 2017, s. 59). Taraflar bundan böyle eşittir ve değiştirilebilir, birbirlerinin yerine geçebilir. Ötekinin yüzü silinir, artık maskeleri vardır. Yüzlerle değil maskelerle muhatap oluruz ve tepkilerimizi belirleyen de bu maskelerdir. Bütün maskelerin anlamlarını ve gerektirdiği tepkileri öğrenmek zorunda kalırız. Buna rağmen güvende değildir; çünkü maskeler takılıp çıkarılabilir. Böylece belirsizlik ve endişe ortaya çıkar (Bauman, 2018c, s. 235-236). Görüldüğü gibi ahlakın belirsizliğini ortadan kaldırıp genelgeçer kodlar belirlemek beraberinde emniyeti ve düzeni değil yeni endişeleri getirir. Toplum kaçınılmazsa ve burada yaşamak için belirli kurallara bağlı olmak zorunlu olsa da ahlak bu kurallara bağlanamaz. Toplum içinde de olsa başlangıçtaki ahlaki birlik korunmaya çalışılmalıdır.

2. Komşular, yaratıklar ve yabancılar dünyasında ahlak

Bauman’a göre insanın dünyası benlik açısından komşular ve yaratıklar olmak üzere iki bölüme ayrılır. Herhangi bir yaratık, insanın fiziksel yakınlık alanına ya mücadele edilip kovulması gereken bir “düşman”, ya özel alanlara hapsedilip zararsız hale getirilmesi gereken bir “konuk” ya da komşu gibi gösterilerek öyle davranması sağlanan “müstakbel komşu” olarak girebilir. Komşu, her zaman potansiyel olarak görüş alanı içindedir ve insanın mahremiyet alanına yakındır. Bu da komşuyu muhtemel bir ilişkinin partneri yaparak diğerlerinden ayırır. Temelde toplumsal mekan, mahallenin sınırı kadardır. Sınırın diğer tarafına geçildiğinde bir arada var olma kuralları geçerli değildir, sınırı geçen hayatına devam edemez. Ancak bu düzen bozulur ve yaratıklar/yabancılar fiziksel olarak yaşam dünyasının içine girer. Bunlar, bir gün gidecekleri beklense de kalıcıdır ve yerel kuralların dışında hareket ederek yabancılıklarını sürdürürler. Bunlar, açık düşmanlar olmasalar da komşulara da benzemezler (Bauman, 2016d, s. 206-208). “Yaşadığımız dünya için evrensel yabancılık dünyası denilebilir. Yabancılar arasında ve yabancıları olduklarımız arasında yaşarız. Böyle bir dünyada yabancılar kısırılmaz ya da kısırılmış halde tutulamazlar. Yabancılar birlikte yaşamak zorunda olduğumuz insanlardır” (Bauman, 2018g, s. 83). Biz, kendi halimizde, belli bir düzen içinde, herhangi bir şeyi neden

yaptığımızı, anlamının ne olduğunu sorgulamadan yaşarken, hayatımız yeni gelenler tarafından tartışmaya açılır. Bizim doğal kabul ettiğimiz, hatta kabul etme eyleminde bulunmayıp bir hayat tarzı olarak kendi akışı içinde sürdürdüğümüz ne varsa yabancılar için şaşırtıcıdır. Böylelikle bizim tartışma götürmez düzenimiz tartışmaya açılmış olur ve biz, yeni gelenlerin sorularını nasıl yanıtlayacağımızı bilemeyiz. Rahatımız kaçmıştır (Bauman, 2018g, s. 79-80).

Modern toplumun sorunu, yabancıların bertaraf edilmesi değil, onlarla birlikte nasıl yaşanacağı olmuştur. Yabancılar olmadan yapamayan modern yaşamın sürmesi için de yabancılığın korunup geliştirilmesi gerekir. Modern yaşam, yabancılar olmadığında onları icat eder (Bauman, 2016d, s. 218). Düzen kurmak, yeni bölücü hatların çizilmesi ve yeni olan her şeyin “yabancı” olarak kodlanmasıdır. Yeni bir düzen tasarımında kapı komşularımız bir anda yabancılar olabilir. Bu düzen kaygısının içinde yabancılara yönelik bir şeyler yapmak merkezdedir. Çünkü sürekli değişen bir dünyada artık düzenin içinde kalan şeylerin korunmasının yolları yeterli değildir. Yabancı korkusu her tarafa yayılmıştır ve bu kaygı bütün bir günlük yaşamı ele geçirmiştir (Bauman, 2019, s. 22). Kentler, yabancıların birbirlerinin çevresinde bulunduğu ve hareket ettiği yerlerdir. Burada yabancıların, sürekli görüş alanında bulunmaları kent sakinleri açısından belirsizlik anlamına gelir. Yabancıların her yerdeki varlığı yoğun gerilimin kaynağıdır. Yabancılar, içimizde taşıdığımız, belirsizliğe ve tahmin edilemeze karşı korku için bir çıkıştır (Bauman, 2018b, s. 169-170). Bu korkunun ve gerilimin kaynağı farklılıklarla yaşama becerilerinin unutulması ya da bu becerilerin hiç edinilmemesidir. Kendi yaşam alanları içinde yabancıların başkalarının barındırılmasını sağlayabilecek iletişimin yokluğu yabancıları daha da korkutucu yapar (Bauman, 2018b, s. 171). Ne yakın, ne de uzak, ne bizim, ne de onların bir parçası olan yabancılar gördüğümüz, dinlediğimiz insanlardır. Onları anlamlandırmada güçlük çekmemizin ve onlarla ne yapacağımızı, onlardan ne bekleyeceğimizi bilemememizin nedeni budur (Bauman, 2018g, s. 72-73). Yabancılar ne yaratıktır ne de komşu. Yabancılar, komşuya benzer yaratıklar, yaratık komşulardır. Fiziksel olarak yakın olsalar da manevi olarak uzaktırlar. Fiziksel olarak erişilebilir olan bu yaratıklar, hiç kimsenin ülkesinin sakinleridir (Bauman, 2016d, s. 210). Herhangi bir sosyal statüye sahip değillerdir. Toplumsal hayata uyum sağlasalar küstahlıkla, hak etmedikleri refaha kavuşmakla suçlanırlar. Uyumsuz olurlarsa da bunların yabancı bir doku değil, kanserli bir hücre olduğu ve toplumsal hayatın, yaşam biçiminin ve refahın düşmanı oldukları düşüncesinin kanıtı olarak görülürler (Bauman, 2018d, s. 55). Yabancılar, hiç görmediğimi ya da görmeyeceğimizi, varlıklarının dünyamızda yer almadığı insanlar değillerdir. Onlar, bizim etrafımızdadır ve onlarla iletişime geçmek bizi korkutur. Yukarıda bahsedilen bir ahlaki birliği yabancılarla kurmak bize zor gelir, çünkü bu onlarla zihinsel ve ahlaki bir yakınlık kurmamız demektir. Oysa onlarla fiziksel olarak yakın olmak dahi yeterince güçtür ve onları görüş alanımızda istemeyiz.

Yabancılara karşı toplum ilk olarak onları geri gönderme yönünde bir tepki verir. Bundan daha az nefret uyandıran tepki ise fiziksel, manevi ya da hem fiziksel hem manevi ayrılmadır. Gettolar fiziksel ayrılığın en iyi örnekleridir. Buralardan ayrılmak yasal olarak engellenmemiş olabilir; ancak hem orada yaşayanlar için dışarının koşullarının katlanılamaz olması ya da o hale getirilmesi hem de onların gettolarda ya da çevrildikleri yerde sürdürdükleri sefalet düzeyindeki hayatın güçlerinin yettiği tek hayat olması onları kapatıldıkları bölgede tutar. Bununla birlikte buradan çıktıklarında görüntü olarak yerlilerden farklı olmadıkları için toplum, onlarla yanlışlıkla ilişki kurma tehlikesini azaltmak ister. Böylece belirleyici işaretler zorunlu hale getirilir; ancak yine de yabancılar gittikleri yerlere kendi topraklarını da taşır. Burada artık manevi ayrılık öne çıkar. Yabancılarla sosyal bağlantılardan onların kirli, hastalıklı oldukları gibi söylentilerle sakınılır (Bauman, 2018g, s. 81-82). Yabancıları fiziksel alanımızdan uzaklaştırmak mümkün olmadığında onları manevi olarak uzak tutmayı tercih ederiz. Bu da beraberinde “korku”yu getirir. Esasen fiziksel ayrılık da korkuyu ortadan

kaldırmaz. Dolayısıyla yabancıların, fiziksel olarak ayrı ya da değil, olduğu yerde korku da vardır.

2.1. Proteofobia: Her biçime bürünebilen, her kılığa girebilen korku

“İnsan olmak demek aynı zamanda korkmak, korkuyu tatmak demektir” (Bauman, 2018f, s. 149). “Korkma ve korkma korkusu, yani anlaşılamayan, kesinlik kazanmamış, yeri yurdu belirsiz ama saklandığı yerden bir kez çıktıktan sonra da şeytani gücünü göstermeye kararlı bir kötülükten korkma, çağımıza özgü en yaygın ve sinir bozucu fobidir. Bu fobinin sertliği kendimizi talihsizlik anında bir başımıza terk edilmiş bulmamızdan gelir” (Bauman, 2018b, s. 124-125). Bauman (2016d, s. 225), fiziksel yakınlık alanımızda bulunan, potansiyel olarak hem komşu hem de yaratık olan ancak ne komşu ne de yaratık olan yabancıların varlığının yarattığı karışık, müphem duyguları “proteofobia” olarak adlandırır. Bu, her biçime bürünebilen, her kılığa girebilen korkudur. Yabancılarla karşılaşma, kişinin kendisini kaybolmuş, kafası karışmış ve güçsüz hissettiği durumların en yaygın, en açık halidir. Proteofobia da yabancıların varlığının neden olduğu bu karışık, belirsiz duygulardır. Kişinin kendisini kaybederek güçsüzleştiğini ve kafasının karıştığını hissettiği durumlardan duyduğu korkudur. Bu korku, “nasıl davranacağını bilmeme” olarak açıklanan yanlış anlama endişesine benzer. Özellikle yabancılarla karşılaşma durumunda nasıl davranacağımızı bilmemizi sağlayan davranış kurallarımız geçerli olmaz ya da kurallarımızın hangisinin uygulanacağını bilmeyiz. Böyle bir durumda toplumsal mekanın yönetiminden beklenen, korkunun ortadan kaldırılmasıdır; ancak yönetim, proteofobia'yı ana kaynak olarak kullanır. Esasen toplumsal mekanın yönetimi ve denetimi proteofobia'nın odağını, proteofobik duyguların yöneldiği nesnelere seçmek ve bu nesnelere kurtulma stratejilerini çalıştırmaktır (Bauman, 2018f, s. 248). Bauman'ın sosyolojisinde belirleyici olan “akışkanlık” kavramını belki böylesi bir korku için de kullanabilir, proteofobia'ya “akışkan korku” diyebiliriz.

Debord'un “Gösteri Toplumu”ndan hareketle politikayı değerlendiren Hardt ve Negri'ye göre (2018, s. 325) de politika gösterisi, sanki medya, ordu, hükümet, ulus-aşırı şirketler, küresel finans kurumları tarafından yönlendiriliyor gibi görünse de esasen “korku” ile hükmünü sürdürür. Gösteri toplumunun önde gelen kontrol mekanizması “korku”dur. Hardt ve Negri (2018, s. 338) emek politikalarının ortaya çıkardığı bölünmelerin arkasındaki iletişim politikasının temel içeriğinin de korku olduğunu söyler. Gelecek endişesi, yoksulluk korkusu, yoksulların kendi aralarında kavgaya tutuşmalarının anahtarıdır. Diğer taraftan korku, yeni bölünmeleri garantiler. Çağdaş devlet, ekonominin dışında meşruiyetini dayandırabileceği belirsizlik çeşitleri bulmak zorundadır. Bunlar son zamanlarda kişisel güvenlik meselesinde yani insanın bedenini, mülkünü, yaşam alanını tehdit eden faaliyetlerde; alt sınıflara yönelik antisosyal muamelelerde ve küresel terörizmde görünür. Bu alternatif güvensizliğe resmi korku uyandıracak kadar dramatik bir görünüm verilir ki ekonomik güvensizlikten doğan endişeler geri planda kalsın. Böylelikle ekonomik belirsizliğin ve güvensizliğin nasıl giderileceğine yönelik çözüm arayışları devletin ilgi alanından çıkarılıp fertlere bırakılır ve devlet destekli yeni bir korku büyütülüp sunulur. Piyasa kaynaklı tehditler yerine kişisel güvenlik tedbirleri ön plana çıkarılıp bu tehditler dehşet tablosu olarak sunulmalı ki tehditlerin önü alındığında devlet aygıtının sağduyusu alkışlansın (Bauman, 2018d, s. 67-69).

Almanca “Sicherheit” teriminin “güvenlik”, “emniyet” ve “kesinlik” deneyimlerinin üçünü de kapsadığını belirten Bauman (2016b, s. 132-135), ilk modern evrede güvenlik, emniyet ve kesinlik sağlama arayışıyla “freiheit”ın yani “özgürlük”ün zayıflatıldığını, geç modern evrede ise özgürlük için “Sicherheit”ın yani güvenliğin, emniyetin ve kesinliğin kurban edildiğini söyler. Giderek daha emniyetsiz bir hale gelen dünyada güvenlik arayışı etrafında büyük bir gerilim birikir. Güvenlik endişesi bütün korkuların önüne geçer ve korku, korkuyu

büyütür. Yeni suç türleri kamuoyuna sunulur ve halkın zihni sürekli olarak tehlikelerle, tehditlerle meşgul edilir. Böylece alınan bütün tedbirlere rağmen insanların neden hala kendilerini güvensiz, kayıp, korkmuş hissettiğini düşünmelerinin önüne geçilir. Diğer taraftan sürekli genişleyen nüfusla birlikte oluşan gerçek güvensizlik de politikacıların işlerini kolaylaştırır. Hükümetlerin güvenleştirme politikaları kaygıyı, halledemedikleri ya da halletmek istemedikleri insanlık durumunun temel faktörleri ile ilgili sorunlardan; beden ve mülklerine komplo kuran teröristlerle girilen mücadeleye çevirir (Bauman, 2016a, s. 30-31). Devlet güçlerinin belirsizliği, endişeyi ve korkuyu gidermek için yapabilecekleri ve yaptıkları tek şey, dikkatleri kontrol edebilecekleri hedeflere yönelmektir. “Küreselleşmenin atıkları”-mülteciler, sığınmacılar, göçmenler-böyle hedeflerdir (Bauman, 2018d, s. 81). Proteofobia-yöneticiler için önemli bir malzemedir. Onlar, bu korkuyu ortadan kaldırmak yerine zaman zaman yönlendirip odağını değiştirirler, diğer taraftan da korkuyla mücadele ediyormuş izlenimi verirler.

2.2. Korku, tehlike, risk, güvenlik ve özgürlük tartışmaları arasında ahlaki birey

“Belirsizlik”, “güvensizlik” ve “emniyetsizlik” durumlarının üçü için de “unsicherheit” terimini kullanan Bauman (2018h) bunu, çağdaş dertlerin en sinsisi ve acı vericisi olarak tanımlar. Ona göre “unsicherheit”ın doğası, ona çare bulmanın önündeki en büyük engeldir. Kent, sığınak olmaktan çıkıp tehlikeyle özdeşleşmiştir. Bu haliyle kent yaşamı her yere nüfuz etmiş bir korku ile iç içedir. Dostlar, düşmanlar, yabancılar kent yaşamında bir aradadır. İnsanlar burada hem emniyetlerinden, güvenliklerinden endişe ederler hem de bunun çözümü için risk alabilecek kadar özgür değildirlere. (Bauman, 2018a, s. 97-98). Kentlerde bir arada yaşadığı yabancıların potansiyel tehlike olduğuna inanan ve buna karşı güvende olmak isteyen kent sakinleri aslında bundan daha çok güvensizlik duygusundan korunmak isterler. Diğer taraftan bütün yabancıların tehlikeli olduğu üzerine ne kadar düşünülürse yabancılarla bu endişenin yerli ya da yersiz olduğunun sınanabileceği bir iletişimden de o kadar uzak durulur (Bauman, 2018b, s. 173-174). Kent merkezlerinde zihinsel ve ahlaki olarak yakın hissetmediklerimizle fiziksel olarak bir arada yaşamak zorunda kalırız. Burada emsal duygusundan bahsetmek zordur. Emsal duygusu ötekileri bizim gibi özneler olarak kavrama temeline dayanır ve kendimizi ötekilerin yerine koyma olan eşduyum ile ötekinin neşesiyle neşelenip üzüntüsüyle üzülme olan duygudaşlık emsal duygusu ile birlikte gelir. İşte zihinsel ve ahlaki yakınlık böyle bir emsal duygusunu yaşama yetisidir. Kentlerde fiziksel olarak yan yana yaşadığımız insanlara karşı böylesi ağır ahlaki yükümlülüklerin altına girmemek için fiziksel yakınlığın etkisini sıfırlamaya çalışırız (Bauman, 2018g, s. 54-55).

Şehirlerin kurulmasına neden olan, dışarıdaki düşmana odaklı korkunun aksine “kentsel korkular” içerideki düşmana odaklanır. Böyle bir korku insanları şehirden çok kendi malikanelerinin yalıtılmasıyla ilgilenmeye sevk eder. Önlemler şehrin içindeki istenmeyen hemşerilere karşı alınır (Bauman, 2016b, s. 57). Güvenlikli siteler inşa edilir. Kendine benzemeyen, yabancı olan fiziksel yakınlık alanından uzaklaştırılır. Daha steril bir yaşam alanı inşa edilir. Bu noktada Başer ve Hülür (2015), kent yaşamındaki dışlayıcı uygulamaların, güvenlikli sitelerde yabancı ile fiziksel yakınlığın ortadan kaldırılmasının yabancı konumunu da değişikliğe uğrattığını ve onu “hiç kimse” haline getirdiğini söyler. Burada yabancı hala bir güvenlik sorunu olsa da artık uzakta olandır. Fiziksel yakınlık bir zorunluluk değildir, dolayısıyla yabancı umursanmayandır, “hiç kimseleşir”. Ancak yine de kent yaşamı içinde bütün alanların fiziksel olarak ayrılmış mekanlar olduğu ve yabancıların toplum yaşamı içinde artık yer almadığı söylenemez. Kendi steril alanından ayrıldığında kişi yine yabancıların içindedir. Bununla birlikte kendi alanında birlikte olduğu insanların da bir örnek olduğundan hiçbir zaman emin olamaz. Onlar da esasen yabancıdır ancak kategorileri daraltılmış, daha

“biz” olan yabancılarıdır. Diğer taraftan gelişen teknoloji yabancılarla fiziksel yakınlığı ortadan kaldırırsa ve onlarla muhatap olup olmama kararımızı tek tuşa indirirse de çevrimiçi alanlar yabancıların varlıklarını yatak odalarımıza kadar sokmuştur. Bu da güvensizlik duygusunu giderek daha da artırmaktadır. Dışarıdaki tehditler evimizin sınırlarını bile aşmış durumdadır. Bauman ve Lyon (2016, s. 120-122) bu durumu “gözetim araçlarıyla donatılmış dünyanın paradoksu” olarak tanımlar. Bugün bizler güvensizlikten, eski nesillerin korunduğundan çok daha iyi korunurken, güvensizlik duygusunu hayatın bir parçası olarak çok daha fazla deneyimleriz. Her yere yayılmış olan güvensizlikten kurtulmak için tasarlanan, müphemlikten ve çatışmalardan arındırılmış steril mekanlarda ahlaki sorumluluk ortadan kalkar. Görüntüde, düşüncede ya da davranışta farklı komşuların olmadığı bu mekanlar emniyetli oldukları oranda tekbiçimliliği ve uyumu besler. Uyumluluk ise hoşgörüsüzlikle birlikte gelir. Farklılıkların olmadığı bir alanda, belirsizlikle ya da farklılıklarla başa çıkmak için gerekli olan beceriler edinilemez ve bu tür becerilerin olmadığı yerde ötekenden korkmak çok daha kolaydır (Bauman, 2016b, s. 56). Bu da aşırı derecede güvenleştirilmiş mekanlarda güvensizlik duygusunun da artması paradoksunu beraberinde getirdiği gibi ahlaki birliği de yok eder.

Her yabancı bir ötekidir ve korktuğumuz bu öteki, kentin dışında bulunan ya da oraya gönderilen insanlar değildir. Öteki her an yanımızdan geçen biridir, komşumuzdur ya da aylaktır. Şehirde yaşayanların hepsi birbirine yabancıdır, bu durumda hepimizden şüphelenilebilir. Bu nedenle her yere dağılan tehlikenin bir noktada, bir grup üzerinde toplanmasını isteriz (Bauman & Lyon, 2016, s. 118). “Mülteciler” ya da “göçmenler” gibi yabancılar bunun için gayet uygundur. Bu ise ahlaki problemi beraberinde getirir. Mülteciler ya da göçmenler potansiyel terörist kategorisine sokulduklarında ahlaki sorumluluk alanının, merhamet ve ilgi dürtülerinin muhatapı olmaktan çıkarlar (Bauman, 2016a, s. 33). İnsanların en çok istediği şey, terk edilmekten, dışarıda bırakılmaktan, reddedilmekten, sahipsiz ve kimliksiz kalmaktan emin olmaktır. Evlerinden kaçıp onlarla birlikte yaşamaya çalışan yabancılar, onlara her gün dokunulmaz olmadıklarını hatırlatırlar. Bu yabancıların çektikleri acılar, günün birinde o kent sakinlerinin de çekebileceği acıların provası olarak görülür ve bu yüzden onlardan nefret edilir (Bauman, 2018d, s. 149). Onlar, yerleştikleri ülkeye uzaktaki savaşın bir görüntüsü olarak gelmişlerdir. Mülteciler, uğursuzluk alameti olarak görülürler; çünkü yerleştikleri ülke sakinlerine içinde buldukları tanıdık ve tanıdık olduğu için de güvenli olan dünyalarının yıkılabileceğini hatırlatırlar (Bauman, 2018d, s. 82). Bauman, turistler ve aylaklar üzerinden de yabancıların ve hareket özgürlüğünün değerlendirilmesini yapar. Bauman’a göre (2016b, s. 111-112) turistlerin aylakları bayağı ve saldırgan görmelerinin nedeni yalnızca aylakların getirdiği kamusal maliyetleri değildir. Turistin alter egosu olan aylak, turist için, kendisinin ne hale gelebileceğini gösteren bir kabustur. Turist, aylığın olmadığı bir dünyanın hayalini kursa da aslında turistin hayatını katlanılır kılan da aylığın varlığıdır. Aylığın olmadığı yerde turist, onu icat etmelidir. Ancak bu da beraberinde yine ne yapacağını bilememenin neden olduğu korkuyu getirir.

Bu noktada hem güvenleştirme politikalarının bir gerekçesi ve sonucu olarak hem de toplum tasarımı sağlamanın bir formülü olarak gözetim de devreye girer. Foucault (2019, s. 301), disiplin toplumu üzerine değerlendirme yaparken panoptikonun insanlar üzerinde sağlanabilecek dönüşümleri çözümlenmekte ayrıcalıklı bir yere sahip olduğunu söyler. Hatta panoptikon, kendi mekanizmaları üzerinde de bir denetim aygıtı oluşturabilir. Ortada bulunan bir gözetleme kulesinden bütün hücrelerin görülebildiği ancak hücrelerden gözetleme kulesinin görülemediği ve böylece mahkûmlara her an gözetim altında oldukları hissini veren bir hapisane tasarımı olan panoptikon Bauman’a göre (2018e, s. 32) mevcut toplumun betimleyici bir modelidir. Temelde döner bir binayla sınırlanan panoptikon, mükemmel toplumun düzeltilmiş, geliştirilmiş, idealize edilmiş bir modelidir. Bu mükemmel toplum, zararlı toplumsal davranış bünyesinde frenleyip atıkları yok eder, üyelerini kategorilere ayırarak

bütünün düzgün çalışmasını, her üyesine en uygun düşecek eylem için düzenli, güvenceli, tehdit edilmez ortamı sağlayan bir toplumdur. Didier Bigo ise “panoptikon” kavramını ortaya atar. Panoptikondan farklı olarak içeride tutmaktan çok uzak tutmak işlevi gören panoptikon, istenmeyenlerin profilini çıkarır. Güvenlikli siteleri, alışveriş merkezlerini, süpermarketleri kuşatan kapalı devre kamera sistemleri panoptik cihazların en yaygın örneklerindedir. Bununla birlikte mülteci kampları için de panoptikon uygulanır. Herhangi bir mülteci kampının sakini, insanlığın geri kalanının paylaştığı dünyadan dışlanmıştır. Mültecilerin kamp alanı sınırları içinde, ayrı tutulmaları önemlidir. Çünkü onlar atıktır. Atıklar, verimli bir biçimde kullanılabilir olan mekanı kirletip karıştırır ve proteofobia'nın kaynağıdır. Panoptikon da bu atıkların değerli ürünlerden ayrılıp çöplüğe gönderilmek üzere işaretlenmesini garantiye alır. Ancak bu atık bir kez görüş açısına girdiğinde devreye panoptikon girer. Panoptikon, atığın orada kalması ya da onunla ne yapılacağı ile uğraşır (Bauman & Lyon, 2016, s. 75-80).

İnsan ilişkilerinin ahlaki anlamını çoktan yitirdiği bu süreçte kural halini alan davranışların ahlakilik ölçütleri bulunmamaktadır. Oysa daha önce de değinildiği gibi insani ilişkiler, bir diğerinin iyiliği için duyulan sorumluluk temelinde olduğu müddetçe ahlakidir. Bu sorumluluğun kaynağı ne ceza korkusu ne de kişisel kazançlardır. Saf ve basit olan ahlaki yakınlık Ötekinin ne yaptığına bağlı olmayan, böylesi bir sorumluluktur. Ancak “evrensel yabancılaşma” koşullarında fiziksel yakınlık için artık ahlaki bir yakınlıktan bahsedememekteyiz. İnsanlar ahlaki yakınlığa uzak, fiziksel yakınlık alanlarında, eylemlerinin ahlakiliğine ilgisiz kalarak eylemde bulunmaktadır. Burada yabancılara düşman muamelesi yapılmaz, böylece yabancılar çoğu zaman bir düşmanın başına gelebilecek olanlara maruz kalmazlar; ancak aynı zamanda ahlaki yakınlığın sağladığı ve sağlayacağı korumadan da uzaktırlar (Bauman, 2018g, s. 90-91). Güvensizlik hissini daha da artıran steril mekanlar, Öteki ile olan ilişkiyi olabildiğince düşük seviyeye taşır. İlişkinin yokluğu ya da ancak ve ancak benzerler ile kurulan ilişki, zaten yok olmakta olan ahlaki sorumluluğun ve ahlakiliğin yeşermesi ihtimalini de git gide ortadan kaldırırken yabancı ile ne yapacağı, ona nasıl davranacağını bilememenin sonucu olarak ortaya çıkan “proteofobia”yı artırır.

Sonuç

Ahlak, tam tabiriyle ahlaki sorumluluk, yani “Öteki için olmak”, “kardeşinin bekçisi olmak” her şeyden önce gelir. Toplumsal düzenden, yasalardan ya da toplumun hamiliğini üstlenmiş olanların belirlediği kurallardan öncedir. İkilinin ahlaki birliği “Öteki için olmak”tır. Ancak Üçüncünün ortaya çıkışıyla, yani toplumun oluşmasıyla ikilinin ahlaki birliği bozulmuş, ilişkiler “Öteki ile olmak” üzerine kurulmuştur. Bir düzen tasarımı olan modernite, toplumu da şekillendirirken ahlaki kurallara bağlamış, evrensel etik ilkeler ortaya koymak gayretinde olmuştur. Oysa ahlak içseldir; dışarıdan dayatmayla ortaya çıkamaz, her şeyden öncedir ve herhangi bir amaca ya da kurala bağlanamaz. Bununla birlikte Üçüncünün ve tabiatıyla toplumun ortaya çıkışıyla birlikte kurallar kaçınılmaz olur ve esasen insan, yüzü ortadan kaldıran, maskeleri ortaya çıkaran, “-için olmak” halini yıkan toplumu elleriyle oluşturur, hatta buna ihtiyaç duyar. Dolayısıyla evrensel etik ilkeler ortaya koymak ve bireylerin ahlakiliğini bu rasyonel ilkelere bağlamak kaçınılmazdır. Ancak tekraren belirtmek gerekir ki ahlaki sorumluluk yasalardan veya düzenden de öncedir ve asıl olan “-için olmak” durumudur.

Toplum tasarımına geri dönersek, burada öncelikle komşularımız ve dışarıdakiler olan yaratıklar bulunmaktadır. İnsanın, komşuları ile birlikte yaşadığı toplumda nasıl davranması gerektiğini belirlenmiş kurallarla bildiği, dışarıya çıkmadıkça yaratıklarla karşılaşmadığı, fazlaca idealize edilmiş steril bir ortamdır bu. Oysa kentlerde yabancılarla birlikte yaşamaktayız. Bunlar, komşumuz olan yaratıklardır. Modernitenin toplum tasarımı yabancıları ortaya çıkarmıştır. Bauman'ın tasvir ettiği şekliyle her tasarım bir atık ortaya çıkarır ve her

düzenli toplum tasarımı da kendi atıkları olarak yabancıları ortaya çıkarır. Bu yabancılar her ne kadar toplumsal mekandan uzak tutulmaya çalışılsa da artık toplumun içindedirler. Paradoksal olarak toplum ve tasarım yabancıları muhtaçtır. Yani aslında, “her şey zıddı ile kaimdir”. Toplumdaki turistler, özgürlüklerinin görünür olması ya da kendilerini özgür hissetmek için seyahat özgürlüğü olmayan, seyahate zorlanan aylaklara muhtaçtırlar. İçerilikler ya da toplumun yerlileri, kendilerini toplumun kalbi olarak görenler bu vasıflarını sabitlemek ve yoğunlaştırmak için yabancıları muhtaçtırlar. Ancak bu, beraberinde her biçime bürünen, her tarafa yayılmış olan korkuyu, yani “proteofobia”yı getirir. Çünkü yabancılar “biz” değildirler ama bizimle birlikte yaşarlar ve “yabancı” olmaları sebebiyle “biz” onlarla ne yapacağımızı bilemeyiz. Sonsuz bir endişe her tarafa yayılmıştır. Bu korku beraberinde güvenlik politikalarını da getirir. Artık korku her yerdedir. Toplum bununla baş etmek için “Öteki ile olmak” durumunu da daraltıp kendi içinde steril alanlar oluşturma gayretine girer. Ancak yine paradoksal olarak bu “güvenleştirme” çabaları ne kadar katılırsa güvensizlik hissi ve korku o kadar artmaktadır. Dahası, bu sterillik ortamında ahlaki sorumluluğun yeşerme ihtimali giderek azalmaktadır, hatta bu ihtimal hiç yoktur. Diyebiliriz ki toplumumuz bir korku, endişe ve güvensizlik toplumdur ve kendimizi korumaya aldıkça güvensizlik artmaktadır. Toplum yöneticileri ise bu korku durumuna muhtaçtır. Dolayısıyla güvenlik politikaları korkuyu ortadan kaldırmak için değil korkunun yönünü değiştirmek ancak korku halini sabit tutmak içindir. Bu, beraberinde gözetimi de getirmiştir. Çalışmada kısaca gözetime de değinilmiştir ancak bu başlı başına bir çalışmanın konusu olmalıdır.

Rasyonel tasarımın bir parçası olan evrensel etik ilkelerin sarsılmasıyla etik çağının da sonu gelmektedir. Örneklendirerek özetlemek gerekirse, aç olanın karnını doyurmak için yerini değiştirmesi “rasyonel” insandan beklenen harekettir. Diğer taraftan aç olanın karnını doyurmak da “evrensel etik ilkeler”in gereğidir. Ancak pratikte rasyonel ve etik insanlar daha iyi şartlarda yaşamak, karınlarını doyurmak ve hatta sadece ve sadece “yaşamak” için “topraklarına” gelmeye çalışan insanları reddetmekte, bir şekilde girmeyi başaranlar için ilk olarak dışlama politikası gütmekte, ardından onları görmezden gelmekte, nihayetinde uçsuz bucaksız bir korkuyla kendine güvenli alanlar yaratma çabasına girişmektedir. Bu durumda, evrensel etik ilkelere bağlı olarak yaşayan insanlar, yani bizler için ahlakın da sonu gelmiş gibidir. Bu da evrensel etiğin bir yanıltmacasıdır. Asıl olan ahlakı ve etik ahlaktan sonradır. Etikse ahlakın kendisinden ortaya çıktığından hareketle kendisinin çökmesiyle ahlakın çökeceği senaryosunu yazmaktadır. Oysa bu, ahlakın ortaya çıkması için bir fırsattır. Postmodern dönem, bu müphemlikler dönemi, ahlaki birliğin yeniden ortaya çıkması için bir şans olabilir. Aşırı güvenleştirilmiş, steril ortamlar ahlaki sorumluluğun yeşermesinin önünde büyük bir engel olarak duruyor ve beraberinde daha fazla korkuyu getiriyorsa da belki sterilliği bozmak ve yabancılarla “yüz” ile karşılaşma gayretini göstermek, “Öteki için olma” durumunun ortaya çıkışında elimize geçen bir fırsattır.

Kaynakça

- Başer, D. & Hülür, H. (2015). Akışkan modernitede yabancıların durumu: Hiç kimseleşme süreci. *The Journal of Academic Social Science Studies*, 35, 399-410.
- Bauman, Z. (2016a). *Kapımızdaki yabancılar* (E. Barca, Çev.). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Bauman, Z. (2016b). *Küreselleşme: Toplumsal sonuçları* (A. Yılmaz, Çev.). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Bauman, Z. (2016c). *Modernite ve holokaust* (S. Sertabiboğlu, Çev.). İstanbul: Alfa Yayınları.
- Bauman, Z. (2016d). *Postmodern etik* (A. Türker, Çev.). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Bauman, Z. (2018a). *Akışkan hayat* (A. E. Pilgir, Çev.). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.

- Bauman, Z. (2018b). *Akışkan modern dünyadan 44 Mektup* (P. Siral, Çev.). İstanbul: Habitus Yayıncılık.
- Bauman, Z. (2018c). *Bireyselleşmiş toplum* (Y. Alogan, Çev.). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Bauman, Z. (2018d). *İskarta hayatlar: Modernite ve safraları* (O. Yener, Çev.). İstanbul: Can Yayınları.
- Bauman, Z. (2018e). *Özgürlük* (K. Eren, Çev.). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Bauman, Z. (2018f). *Parçalanmış hayat: Postmodern ahlak denemeleri* (İ. Türkmen, Çev.). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Bauman, Z. (2018g). *Sosyolojik düşünmek* (A. Yılmaz, Çev.). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Bauman, Z. (2018h). *Siyaset arayışı* (T. Birkan, Çev.). İstanbul: Metis Yayınları.
- Bauman, Z. (2019). *Postmodernlik ve hoşnutsulukları* (İ. Türkmen, Çev.). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Bauman, Z. & Lyon, D. (2016). *Akışkan gözetim* (E. Yılmaz, Çev.). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Bauman, Z. & Tester, K. (2017). *Zygmunt Bauman ile söyleşiler* (M. Hazır, Çev.). Ankara: Heretik Yayınları.
- Beck, U. (2013). *Siyasallığın icadı* (N. Ülner, Çev.). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Foucault, M. (2019). *Hapishanenin doğuşu* (M. A. Kılıçbay, Çev.). Ankara: İmge Kitabevi.
- Hardt, M. & Negri, A. (2018). *İmparatorluk* (A. Yılmaz, Çev.). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Levinas, E. (2016). *Sonsuza tanıklık: Emmanuel Levinas'tan seçme yazılar* (M. Atıcı, M. Başaran, G. Çankaya, Z. Direk, E. Gökyaran, Ö. Gözel, ... & H. Yücefer, Çev.). İstanbul: Metis Yayınları.
- Topçu, N. (2014). *İsyah ahlakı* (M. Kök & M. Doğan, Çev.). İstanbul: Dergah Yayınları.
- Topçu, N. (2018). *Ahlak*. İstanbul: Dergah Yayınları.
- Touraine, A. (2018). *Modernliğin eleştirisi* (H. U. Tanrıöver, Çev.). İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

Öğretmenin benimsediği değerlerin öğrenme sürecine etkisi

Mehmet Bayır*

Öz

İnsan denince ahlak, ahlak denince insan akla gelmektedir. Ahlak insanla anlaşılabilir bir kavram, insan da ahlakla anlam kazanan bir varlıktır. Ahlak bir toplumsal öğrenmedir. Çocuk, nerede nasıl davranılması gerektiğini okulda öğretmenlerinden, ailede ebeveynlerinden, sokakta akranlarından, toplumsal yaşamda yetişkinlerden ve yaşantılardan öğrenmektedir. Bu öğrenmelerin hepsi birer eğitimidir. Bu bakımdan ahlak, eğitimin merkezi meselesidir. İnsan, ahlakın öznesidir. Ahlakı düzenleme, değiştirme ve yeniden inşa etme gücüne sahip tek varlıktır. Okul, bireye ahlaki davranış kazandırılmasında destekleyici bir unsurdur. Küreselleşmenin dönüştürücü gücünün etkisiyle değişime uğrayan öğretmenin rolü, rehberlik yapmak, öğrencide öğrenme arzusunu uyandırmaktır. Değerler insan davranışlarına, düşünce ve kararlarına yön vermektedir. Değerler, nasıl yaşamamız gerektiğini, neyin anlamlı ya da anlamsız olduğunu telkin ederler. İnsan neye değer verirse ona ilgi gösterir ve yönelir. Özgürlüğü değer olarak kabul eden bir öğretmen, başkalarının haklarına ve özgürlüklerine saygı gösteren, kendini özgürce ifade edebilen, düşünebilen, sorgulayabilen ve en önemlisi kendini özgür hissedebilen bireyler yetiştirme gayesine yönelir. Bu bakımdan öğrencilerin perspektifi ve hayat felsefesi, öğretmenin sahip olduğu değerler kadardır denilebilir. Bu çalışmanın ilk bölümünde örgütsel olarak eğitim sistemi ve okulların fonksiyonları ile Türk modernleşme tarihi sürecindeki eğitim yaklaşımları ele alınmaktadır. İkinci bölümde ahlak felsefesi temelinde ahlak kuramları irdelenmekte, öğretmen ahlakı kritik ve analitik bir bakış açısıyla değerlendirilmektedir.

Anahtar kelimeler: Eğitim, öğretmen, ahlak, küreselleşme, bilgi toplumu

The effect of the values adopted by teachers on the learning process

Abstract

Morality comes to mind when it comes to human and human comes to mind when it comes to morality. Morality is a concept by understood with human, and human is an entity that makes meaning with morality. Morality is a social learning. The child learns how to behave at school from teachers, parents in the family, peers on the streets, in social life experiences and adults. These learning are all an education. In this respect, morality is the central issue of education. Human is the subject of morality. It is the only entity that has the power to regulate, change and rebuild morality. School is a supportive factor in bringing the individual moral behaviour. The role of the teacher, who has been changing with the effect of the transformative power of globalization is to guide, awaken the student's desire to learn. Values guide human behaviour, thoughts and decisions. Values suggest how we should live, what is meaningful or meaningless. A human what for if value things, to care about and head for it him. A teacher, who accepts freedom as a value, aims to raise individuals who respect others' rights and freedoms, can express themselves freely, think, question and most importantly feel free. In this respect, it can be said that students' perspective and life philosophy are as much as the values of the teacher. In the first part of this study, organizational education system and the functions of schools and educational approaches in the Turkish modernization process are discussed. In the second part, moral theories are examined on the basis of moral philosophy and teacher morality is evaluated from a critical and analytical point of view.

Keywords: Education, teacher, morality, globalization, information society

* Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sosyoloji Anabilim Dalı,
E-posta: mbay14@gmail.com, ORCID ID: 0000-0003-4825-3819

Giriş

İnsanı tanıma ve tanımlama etkinliklerinde vurgulanan birçok nitelik hayvanlarla ortak benzerliğe gönderme yapmaktadır. İnsanı diğer canlılardan farklı kılan vasıfları akıl, düşünme yeteneği, irade ve zekâ gibi niteliklerdir. Bunlar canlılar dünyasında insanın diğer varlıklardan önde ve önce gelmesini sağlayan niteliklerdir. Bu nitelikler dışında insana yakışan ve insan denince akla gelen şey ahlaktır. Ahlak, insan eylemleriyle ilgilidir. İnsan eylemleri ahlaki davranışlardan oluşmaktadır. Sınırlı akla, zekaya, yeteneğe sahip olan hayvanların ahlaki davranışlarda bulunmaları söz konusu değildir.

Hayvanlara bazı davranışlar koşullama yoluyla öğretilmektedir. Koşullama öğrenmede insan türü için de geçerlidir. Fakat insan öğrendiği ahlaki davranışlar üzerinde düşünme, sorgulama, yanlışlama veya benimseme becerisine sahiptir. İnsan öğrendiği ahlaki davranışları yapılandırabilmektedir. Bu bağlamda gerektiğinde mevcut değerleri yıkararak yeniden bir ahlaki değer inşa edebilmektedir (Güngör, 1997, s. 11). İnsan denince ahlak, ahlak denince insan akla gelmektedir. Ahlak insanla anlaşılan bir kavram, insan da ahlakla anlam kazanan bir varlıktır. İnsan olmasaydı ahlaktan bahsedilemezdi. Ahlak olmasaydı insan büyük bir olasılıkla beşer olarak varlığını sürdürecekti. Ahlak, insan için bir yaşam kılavuzu, hayatındaki en yüce, en önde ve önce gelen değerlerin, ilkelerin bir yansımasıdır. Ahlak, toplumsal adaletin yapıtaşlarını oluşturmaktadır.

Ahlak bir toplumsal öğrenmedir. Çocuk, nerede nasıl davranılması gerektiğini okulda öğretmenlerinden, ailede ebeveynlerinden, sokakta akranlarından, toplumsal yaşamda yetişkinlerden ve yaşantılardan öğrenmektedir. Bu öğrenmelerin hepsi birer eğitimidir. Bu bakımdan ahlak eğitimin merkezi meselesidir. Okul, örgün eğitimin örgütlü çatısıdır. Bu bağlamda toplumsal yaşam her zaman ve her yerde öğrenme faaliyetlerinin gerçekleştirilebildiği yaygın eğitim niteliğinde bir fonksiyonelliğe sahiptir. Birey toplumsal yaşamın hem öğretmeni hem öğrencisidir. Toplumda ve toplumdan öğrenmekte, öğrendiklerini toplumun yetişen genç üyelerine öğretmektedir. İnsan, ahlakın öznesidir. Ahlakı düzenleme, değiştirme ve yeniden inşa etme gücüne sahip tek varlıktır. Okul, bireye ahlaki davranış kazandırılmasında destekleyici bir unsurdur. Okul, dış ortamlarda öğrenilen hatalı ve gayri ahlaki davranışların menfi tesirlerini düzeltmek, değiştirmek ya da tamamen ortadan kaldırma misyonuyla hareket etmektedir. Okulların temel amacı vatanına ve milletine karşı sorumluluk duygusu gelişmiş iyi yurttaş, toplumsal duyarlılığa sahip iyi insan ve toplumsal üretime katkı sağlayacak iyi meslek sahibi bireyler yetiştirmektir.

Toplumbilimciler, içinde bulunduğumuz çağı dönemlendirme veya geçirdiği mevcut aşamayı tanımlamayı farklı öncüllerle temellendirmişlerdir. Bazı toplumbilimciler post endüstriyel toplum, post-modern toplum gibi tanımlamalarla modern dönemin tasfiyesine göndermede bulunarak yeni bir dönemin varlığına işaret etmektedir. Kimi toplumbilimciler de modern dönemde açıklanması güç değişim ve gelişimin yeni bir dönem olarak adlandırılmasına karşı çıkararak bunu modern dönemin bir aşaması olarak değerlendirmektedir. Kitle iletişim araçlarının bilginin paylaşılmasında ve yayılmasındaki hâkim etkisini ve dönüştürücü gücünü temel alan toplumbilimciler için bu aşama bilgi toplumdur (Bayır, 2019, s. 11-12).

Küreselleşmenin etkisiyle toplumsal yapıda meydana gelen hızlı değişimler ve gelişmeler bilginin paylaşımını ve yayılmasını dönüşüme uğratmıştır. Bununla birlikte bilginin sistematik bir program olarak örgütlendiği eğitim kurumları, bilginin aktarıcısı öğretmenler, kaliteli eğitim olanaklarının sunulduğu okul arayışına giren veliler ve eğitim süreçlerini yöneten eğitim yöneticilerinin rollerini etkileyen yeni eğilimler tartışılmaktadır. Milli ve manevi öğelerin, kültürün, dünya uygarlıklarının, ahlak, erdem ve değerlerin öğrenme mekanları olan okullar, küreselleşme süreciyle birlikte piyasa ekonomisinin üreticisi ve tüketicisi bireyler yetiştiren aracı kurumlara indirgenmiştir.

Bu çalışmanın ilk bölümünde ilerlemecilik kuramı temelinde örgütsel olarak eğitim sistemi, eğitim kurumlarının fonksiyonları, küreselleşmenin etkileri ile Türk modernleşme tarihi sürecinde ortaya konan eğitim yaklaşımları tartışılmaktadır. İkinci bölümde ahlak felsefesi temelinde ahlak kuramları irdelenmiş ve öğretmen ahlakı kritik ve analitik bir bakış açısıyla değerlendirilmiştir.

1. Küreselleşme ve bilgi toplumu

Küreselleşme her konuşmanın, tartışmanın içinde geçen sihirli bir sözcük, Gordion düğümünü çözecek bir güç, her sır kapısını açacak bir maymuncuk gibi dillerden düşmeyen bir kavram. Lütfun da hoş kahrın da dediğimiz, herkesi etkileyen, değiştiren ve dönüştüren bir süreç, insanlığın kaçınılmaz bir yazgısıdır. Yaşanan birçok değişim ve dönüşüm küreselleşme etkisi göz ardı edilerek açıklanamaz ve anlaşılabilir hale gelmiştir. Hepimiz kaçınılmaz olarak küresel hareketliliğin içindeyiz. Günümüzde sabit olan her şey yerelliğe tutunmaya çalışırken küresel tsunaminin seline kapılmaktan kendini kurtaramamaktadır.

Küresel dünyada yerellik, toplumsal geriliğin ve varoluşun simgesi, varoluşsal anlam ve değer üretme kapasite sığlığının göstergesidir. Giderek yurtsuzlaşan, zaman ve mekân sıkıştıran küresel dünya, güçlü anlam ve değer yaratma yeteneğine karşın anlam ve değer üretimini merkezileştirmektedir. Küreselleşmenin dünya toplumlarıyla ilişkisi yerelliği dışlayan melez toplumlar yaratmıştır. Melezleşme alkışlanan bir değer haline gelmiştir (Bauman, 2012, s. 9).

Küreselleşme, kişisel deneyimleri bağlamsızlaştıran, “meta, emek ve sermaye” hareketliliğinde sınır tanımayan, toplumların yerel motiflerini, giyim kuşam tarzlarını, yiyecek içecek kültürünü, mekânlarını, sosyo-kültürel ve sanatsal üretimlerini zevk ve beğenilerini homojenleştiren bir süreçtir (Hülür, 2000, s. 29). Bu süreç ulaşım olanaklarının artması ve bilişim teknolojilerindeki gelişmelerin sunduğu olanaklarla kültürlerin sınır tanımayan yayılımını sağlamış ve dünya toplumlarının birbirlerini daha çok tanımalarını mümkün kılmıştır (Akça, 2003, s. 77).

Küreselleşmenin etkisiyle toplumsal dinamikler eğitimi kendi amaçlarına hizmet etmesi için örgütlemekte, eğitim de toplumu kasıtlı ve planlı bir değişime zorlamaktadır (Özdemir, 2011 s. 90). Toplumsal değişimin baş döndürücü hızına yetişememenin maliyeti parçalanmış benlikler ve toplumsal çözülmedir (Meder, 2001, s. 78). Toplumsal değişimler, içindeki her şeyin iyi olduğu paket tasarımlar değildir. Ticari bir faaliyette nasıl ki zarar, kârın sevilmeyen kardeşiyse, toplumsal değişimlerin maliyetleri de istenmeyen sonuçlardır. Toplumsal değişim önlem alınması değil, yönetilmesi gereken bir süreçtir. Değişim, tüpten çıkan macun gibidir. Önlenemeyen şeyin yönetilmesi daha akılcı bir çözümdür. Değişimi yok saymak da doğru bir yaklaşım değildir. Bir şeyi görmezden gelmek onu buharlaştırmamaktadır. O şey, biz görmesek de kabul etmesek de varlığını sürdürmeye devam edecektir.

Bilgi toplumu kavramı entelektüel tartışmaların tıpkı küreselleşme gibi sıkça başvurulan kullanışlı kavramlarından. Kimine göre bilgi toplumu kavramı fazlaca ek yorum gerektirmeyen büyüleyici bir slogan; kimine göre toplumu kendi dinamikleri ve perspektifi doğrultusunda domine eden güçlü bir ideoloji; kimine göre de gelişmiş Batı toplumlarının bilişim, kitle iletişim ve enformasyon teknolojisindeki üstünlüğünü geliştirmemiş dünya toplumlarına dayattığı teknolojik bir zorbalıktır (Yılmaz, 1998, s. 148). Bilgi toplumları bilgiyi ileri teknoloji ürünlerine dönüştürerek ihraç etmektedir. Bu bağlamda bu güce sahip olanlar diğer dünya toplumlarını ideolojik tahakküm altına alarak teknolojik bir zorbalığa maruz bırakabilmektedir. Geliştirmemiş ülkelerin bu teknolojik tehditten kurtulabilmesi için eğitim sistemini bilgi toplumu inşa edecek biçimde örgütlemelidir.

Küreselleşmenin dönüştürücü gücü günümüzde öğretmen rolünün yeniden belirlenmesinde etkisini göstermiştir. Geleneksel eğitimde öğrenme materyallerinin neredeyse tek araçsal aktarıcısı öğretmendir. Bilgiye erişimin kolaylaştığı ve yaygınlaştığı günümüzde küreselleşmenin etkisiyle öğretmen rolünde belirgin değişiklikler meydana gelmiştir. Öğretmen, artık bir aktarıcı değil aracıdır. Öğretmenin aracı rolü, öğrenenlere rehberlik yapmak, diğer bir deyişle öğrencide öğrenme arzusunu uyandırmaktır.

2. Eğitim kurumlarının fonksiyonu

Eğitimin birçok tanımı arasında en yaygın olanı, istendik davranış değiştirme süreci biçimindeki tanımlamadır. Durkheim'a göre, eğitim yetişmiş kuşağın birikimlerini kendinden sonraki kuşağa metodolojik bir biçimde aktarmasıdır. Kimine göre eğitim toplumsal intibak, kimine göre yaşama hazırlık hatta bazılarına göre yaşamın kendisidir. Eğitim, içinde hiçbir gereksiz öğeyi bulundurmayan, anlam bütünlüğüne sahip bir cümledir. Bu kompozisyon bütünlüğü içinde okul, öğretmen, öğrenci, yönetici, veli, aile, toplum, müfredat ve eğitim teknolojileri kendine yer bulur. Eğitim de tıpkı bir cümle gibi birbiriyle ilintili öğelerden oluşan bir yapıdır. Bu duru ve sade cümle yapısı değişse de anlam bütünlüğünü korur (Cüceloğlu & Erdoğan, 2016, s. 18-19).

Eğitim kuramları tarihi iki karşıt düşüncenin çekişmesi ve birinin diğerini ötekileştirmesiyle şekillenmiştir. İlki, eğitimi yetenekle ve içsel gelişimle açıklayan görüştür. Buna karşıt olarak ileri sürülen görüş eğitimin bireysel yetenek ve içsel gelişimden bağımsız olarak dışarıdan, diğer bir deyişle toplumsal müdahale ile öğrenilebileceğini ve öğretilbileceğini savunmaktadır. Okullar bu düşüncelerin pratik işlevsel mekânlarıdır. Geleneksel eğitim deneyim odaklıdır. Konusu, kapsam ve içeriği geçmişte deneyimlenmiş işe yarar bilgi ve becerilerden oluşmaktadır. Geleneksel eğitimde okulun fonksiyonu, geçmişte oluşturulmuş ahlaki standart ve kurallara uygun davranış alışkanlıkları kazandırmaktır. Bu bağlamda geleneksel eğitim “yukarıdan ve dışarıdan zorlamaya dayalıdır”. Öğrenciden beklenen öğrenmek ve yapmaktır. Geleneksel eğitimde, bugün işe yarar bilgi ve becerinin gelecekte de işe yarayacağı düşüncesi, zamanın ruhu kavramıyla bağdaşmayan bir biçimde bilginin değişmezliğine ve durağanlığına göndermede bulunmaktadır (Dewey, 2014, s. 19-22). Okul, değerler üzerine kurulmuş ve değerler üzerinden tanımlanmış yaşama, öğrenme ve sosyalleşme alanıdır. Bireylerin edindiği deneyimlerin önemli bir kısmı okul yaşantılarından oluşmaktadır (Oğuz, 2012, s. 1310). Okulun temel işlevi kültürel mirasa köprü olmakla sınırlı değildir. Bugün okulların en önemli işlevi, bilişim teknolojileri ağırlıklı küresel ekonominin ihtiyaç duyduğu bilgi, beceri ve donanıma sahip nitelikli insan kaynağını her alanda rekabet edebilecek yetkinlikte küresel yurttaşlar olarak yetiştirmektir.

Küresel yurttaşlık hukuki bir aidiyet içermediği için, kökleriyle milli değerlere tutunan, ufku ve vizyonu evrensel değerlerle barışık ve bağlaşıklık olan yurttaş tipini temsil etmektedir. Küresel yurttaş, yurtsuz olmadığı gibi, milli değerlere yabancılaşmış birey de değildir (Kan, 2009, s. 898). Değerlerin kapsam ve içeriğiyle ilgili çok sayıda farklı tanı ve tanımlamalar ortak bir değer tanımında uzlaşmayı ve bir ilkenin değer olarak tanımlanmasını zorlaştırmaktadır. Bir ilkenin değer olarak tanımlanabilmesi için herkes tarafından anlamlı, önemli ve kabul edilebilir olmalıdır. Herkes tarafından kanıksanmış olan ilkeler bir değer olarak kıymet kazanmaktadır. Bu bağlamda tüm dünya toplumlarının üzerinde uzlaştığı en kapsamlı çatı niteliğindeki değerler “özgürlük, eşitlik, adalet, bilim ve sanat” olarak sayılabilir. Norm olarak kabul edilen diğer tüm değerler anlamlı ve önemli olduğu ölçüde bu çatı değerlerin türevleri olarak kabul edilebilir (Birkök, 2019, s. 493).

Bu bağlamda evrensel değerlerin ulusal değerlerle çatışması değil, çakışması söz konusudur. Evrensel değerler insanlık ailesinin ortak mirasıdır. Bu değerlere ulaşmak ve bunlar

üzerinde uzlaşmak dünya toplumları için kolay bir süreç olmamıştır. Bugün evrensel değerler doğrultusunda hazırlanan sözleşme, protokol ve metinler hukukun üstünlüğünü benimsemiş demokratik hukuk devletlerinin normlar hiyerarşisinde ulusal yasalara eş değer normlar olarak kabul edilmektedir. Bu anlamda demokratik hukuk düzeninde yaşayan bir yurttaş için ulusal değerler evrensel değerlerle içkin bir haldedir. Eğitim kurumları bu bağlamda bireylere ulusal ve evrensel değerler temelinde küresel yurttaşlık nosyonunu kazandırmakta güçlük çekmeyecektir. Bilginin bir meta gibi serbestçe dolaştığı ve küreselleştiği bir dünya düzeninde, bilginin kullanım değeri mülkiyet değerini geride bırakmıştır. Günümüzde eğitim kurumlarının geleneksel misyonu olan bilgi aktarıcılığı çok daha kolay ve hızlı bir biçimde internette arama motorlarıyla yapılabilmektedir. Herhangi bir konuda bilgi edinmek isteyen kişi arama motoruna konuyu yazıp “nedir” diye sorduğunda merak ettiği konuyla ilgili bilgi alabilmektedir. Eğitim kurumları geleneksel misyonu olan bilgi aktarıcılığını arama motorlarına terk etmelidir. Bilgi toplumunda mülkiyetsiz bilgiye sahiplik, bilginin yeniden üretilmesi ve anlamlandırılmasıyla mümkündür. Eğitim kurumları bilgiye kolayca erişebilen bireye elindeki bu bilgiyle ne/nasıl yapacağını öğretmelidir.

Bilgiye erişimin çok kolay ve hızlı olduğu bilgi toplumunda eğitimin sınırları okul duvarları arasına sığmayacak kadar genişlemiştir. Bilgi üretimindeki olağanüstü artış ve kategorize edilemeyen nitelikteki karmaşık yapısı, öğrenme mekânlarını yapısal değişime zorlamaktadır. Okul, kendisine ihtiyaç duyulmadan başka kaynaklardan öğrenilebilecek bilginin öğretildiği mekân olmaktan çıkarak, öğrenmenin öğrenildiği, verileri bilgiye dönüştürecek yaratıcı düşünme biçiminin öğretildiği; bilgiyi üretme, geliştirme, kullanma yol ve yöntemlerini sistemleştiren bir yapıya evrilmelidir (Balay, 2004, s. 69). Eğitimin çatı örgütleri olan okulların bireysel, toplumsal, ekonomik ve siyasi işlevleri söz konusudur. Okulların toplumsal işlevi, kültürel mirasa köprü olmanın yanı sıra bireyin toplumsal uyumunu sağlamak ve onu toplumsallaştırmaktır. Haklarını ve ödevlerini bilen iyi yurttaşlar yetiştirmek eğitimin politik işlevidir. Eğitim, bireyi fiziksel, zihinsel ve psikolojik olarak hayata hazırlamalı ve kişisel gelişimini desteklemelidir. Finansal okur-yazarlık becerisi olan, girişimci, analitik düşünme yeteneğine sahip mesleği ve uzmanlığı olan bireyler yetiştirmek eğitimin iktisadi görevleri arasındadır (Kan, 2009, s. 896).

Her ne kadar okul reformu tarihi, bir şikayetler tarihi olsa da çözüm yine de okul reformundadır. Günümüzde okullara yönelik eleştirilerin temel kaynağı bilginin beceriye dönüştürülememesi ve nitelikli donanıma sahip mezunlar yetiştirilememesidir. Okullar nitelikli iş gücü yetiştirmek için gerekli ahlaki standartları geliştiremediğinden iş ve çalışma ahlakı gibi değerler kazandırılmamaktadır. Bugünün sorunu alfabeyi öğrenmek anlamında cehaletin giderilmesi değil, “yeni ve yüksek yüksek standartlar gerektiren fonksiyonel okuryazarlıktır”. Schlechty, değişimi anlamlı kılan ve okul reformu gerektiren problemlerin oluşumunu “sismik değişimler” adı altında sekiz başlıkta ele almıştır (Schlechty, 2011, s. 4-9).

Mills, bilimin teknoloji kılığında geri dönen bir Mesih olmadığını, bilimin mitleri ve batıl inançları ortadan kaldırmayabileceği gibi, eğitimin de bağımsız düşünme ve anlama yeteneğiyle değil, teknolojik budalalık, sığ ve dar düşüncelilik ile sonuçlanabileceğini savunmaktadır (Mills, 2016, s. 221). Aynı şekilde Feyerabend bilimin dogmatizm ve kuralcılıktan kurtulmakla ve özgür bir bilim faaliyetiyle gelişme gösterdiğini ileri sürmüştür. Daha özel olarak “Bilim, bilim adamlarının olgularla ve kabul gören kurallar ve kuramlarla uyuşmayan kuramlar ortaya koymalarıyla, kısaca bireysel özgür yorumlarla gelişme kaydetmiştir ve öyle olmalıdır” (Hülür, 2006, s. 201). Bu bağlamda önemli olan olgular değil, bilim insanlarının onları yorumlaması ve kendi özgür tutumunu sergilemesidir. Esas olan olgular değil, olgulara anlam verebilmektir. Buna karşın, okul kitapları mekanik olgular yığını haline gelmiştir. Bu olgularla etkileşim kurabilmek yeni fikirler edinmeyi gerektirmektedir (Mills, 2016, s. 119).

Eğitimin tarihsel gelişim sürecinde yaşanan birçok değişime karşın, eğitim felsefesinin değişmeyen iki temel ilkesi deneyim ve deneydir. Fakat her eğitim tümüyle deneyimle gerçekleşmeyeceği gibi, herkes için gerçek anlamda ve eşit düzeyde eğitsel olmayabilir. Bazı deneyimler doğru bir eğitim sağlamayabilir veya doğru deneyimlere ket vurabilir. Önemli olan her deneyimin bütünlük içinde diğer deneyimle ilişkilendirilerek sürekli olarak örgütlenmesidir. İlerlemeci eğitim deneye ve deneyime dayalı bir planlamadır. Her yanlış deneyim, enerjinin dağılmasına ve odaksız düşüncelere neden olmaktadır. Bu görüşlerine ek olarak Dewey (2014, s. 33), deneyimin eğitimdeki merkezi yerine şu sözlerle dikkat çekmektedir: “Eğitimin deneyim içerisinden, deneyim yoluyla ve deneyim için bir gelişim süreci olduğuna ne kadar kesin ve içten inanılırsa, deneyimin ne olduğu konusunda açık ve net tanımlar bulunması gerekliliği de o kadar önemli olacaktır”. Dewey bize bu görüşleriyle okul dışında edinilen tecrübenin yanında okuldaki deneysel öğrenmelerin de eğitim sisteminin vazgeçilmez öğeleri olduğunu göstermektedir.

3. Türk modernleşmesinde eğitimin tarihsel serüveni

Osmanlı'nın son yüzyılı Türk modernleşme tarihinde her alanla ilgili sorunların ve çözüm önerilerinin en yoğun biçimde tartışıldığı dönem olarak bilinmektedir. Bu dönemin öne çıkan iki sembol ismi Namık Kemal ve Prens Sabahattin'dir. Her iki isim de sorunlara birbirlerinden oldukça farklı çözümler önermişlerdir. Namık Kemal kamucu bir bakış açısıyla ele aldığı sorunlara kamucu çözümler geliştirmiştir. Diğer taraftan Prens Sabahattin, sorunları bireyci bir yaklaşımla ele almış, bireyi ve yeteneklerini çözüm önerilerinin merkezine yerleştirmiştir. Kurtuluş savaşından yeni çıkmış Cumhuriyetin genç kadroları Namık Kemal'in kamucu görüşlerini benimsenmiş olması Namık Kemal'i Cumhuriyet rejiminin ideoloğu konumuna taşımıştır. Prens'in görüşleri 1950'li yıllardan sonra kabul görmüş ve destek bulmuştur.

Namık Kemal, eğitimi tüm siyasi konulardan daha mühim bir mesele olarak telakki etmiştir. Ona göre eğitim bireysel ve toplumsal yaşamın merkezindedir. Bir toplumu helak ve pişman olmaktan kurtaracak şey eğitimidir. Eğitim, insan olma vasfının ilk şartıdır. Eğitim ve bilim insanlığın varoluşsal nedeni ve onursal nişanesidir. Erdemli bir insanın sahip olması gereken tüm değerler eğitim yoluyla kazandırılır ve gelecek nesillere aktarılır. Bir ülkenin en büyük zenginliği beşer-i sermayesidir. Okul, çocuğu sosyalleştiren, fiziksel ve ruhsal gelişimine olanak sağlayan yerdir. Ona göre, temel eğitim yaygınlaştırılmalı ve toplum okur-yazar hale getirilmelidir (Aydın, 2013, s. 467-472). Kurtuluş savaşından yeni çıkmış ve alfabe devrimini gerçekleştirmiş olan ülkede yeni alfabenin öğretilmesi için bir ilköğretim seferberliği başlatılması reel-politik bir karardır. Namık Kemal'in okur-yazarlık vurgusu bu çerçevede anlaşılmalıdır.

Prens Sabahattin'e göre Türk toplumunun kurtuluşu milli eğitimin iyileştirilmesi ve geliştirilmesine bağlıdır. Ona göre, yaşanan sefalet “bugünkü terbiyemizin çürüklüğünden gelmektedir”. Eğitimin iki taşıyıcı kolunu okul ve ailedir. Bunlar misyonlarından uzaklaşmış ve toplumu taşıyamayacak durumdadır. Eğitimin temel amacı bireyi fiziksel, fıkırsel ve ahlaksal yönden yetiştirmek, yetenek ve becerilerini arttırmaktır. Okullar bu temel amaçları vermekten uzaktır. Bireylere toplumsal olarak girişimcilik ve bağımsızlık yerine bağımlı yaşama öğretilmektedir. Bu da bir toplum için "manevi intihardır". Prens Sabahattin, Anglo-sakson eğitim modelinin örnek alınması gerektiğini, eğitim sisteminin ayakları üzerinde duran, devlet memuru olmak yerine serbest müteşebbis ruhuna sahip güçlü şahsiyetler yetiştirmesinin önemine dikkat çekmektedir. Memur yetiştirmeye dayalı eğitim sisteminin değiştirilmesi gerektiğini savunmaktadır (Ergün, 2008, s. 6-7). Prens'in liberal fikirleri yaşadığı dönemde destek görmemiştir. Günümüzde ise Prens'in düşünceleri çağdaş eğitimin hedefleri olarak benimsenmiştir. Bugün düşük puanlı yerleşilen üniversiteler ile yüksek puanlı yerleşilen

üniversite mezunları arasındaki fark çalışma hayatında önemsizleşmektedir. Her iki mezun grubu çoğunlukla devlet memuru olmak diğer bir deyişle sabit gelirli çalışan olmak için çabalamaktadır. İş yaşamındaki homojen tercihler eğitsel donanım farkını anlamsızlaştırmaktadır. Yüksek puanla yerleşilen üniversiteden mezun olan öğrenci “nasıl iş kurabilirim?” şeklindeki girişimci motivasyonla iş ve aşı çoğaltmak yerine “nasıl iş bulabilirim?” kaygısıyla hareket etmektedir.

4. Ahlak felsefesi

Ahlak, bireysel ve toplumsal ilişkilerde “iyi-kötü” ve “doğru-yanlış” olarak adlandırılan davranışların arka planındaki değer yargılarını ifade etmektedir. Ahlak, belirli yerlerde, belirli zamanda, belirli kişiler, gruplar veya toplum için geçerli olan, örf, adet norm ve kuralların oluşturduğu bütüncül bir değerler sistemidir (Aktan, 2009, s. 39-40). Değerler neyin ne olması gerektiğini diğer bir deyişle “neyin doğru neyin yanlış, neyin iyi ve neyin kötü olduğunu belirleyen ölçütlerdir”. Değerleri inançlar şekillendirmektedir. Gözlenemeyen soyut bir öğe olan değerler insan davranışlarında somutluk kazanmaktadır (Şişman, 2007, s. 4).

Genel ahlaki ilkelerin kapsam ve içeriğiyle ilgili ortaya atılan ahlak teorileri çoğunlukla ahlaki davranışın kaynağı ve amacıyla ilgili kriterler belirlemek üzere tasarlanmıştır. Ahlaki ilkeleri bireyin varlığıyla ilişkilendiren ve dıştan bakanlar ahlakı “iyi”, “ödev” ve “fayda” kavramları ekseninde tanımlamışlardır. Akıl üstten ve dıştan bir yaklaşımla, ahlaki deneyimden bağımsız olarak ahlaki ilkelerin meşruiyetini belirlemesi, akla ahlak üzerinde bir denetleme hakkı vermektedir. Aristoteles “iyi” kavramının göreliliğini durumsal bir yaklaşımla ele alarak ahlakın insanın ne içinde ne dışında aksine insanın hem içinde hem dışında geliştiğini öne sürmektedir (Türer, 2014, s. 8-9). Ahlakın insanın içinde gelişmesi psikolojik ve kişisel karakterle, dışında gelişmesi toplumsal yönüyle ilgilidir. İnsan ahlaki eylemlerini eğitim ve kültür ile temellendirmekte, çevresel koşulların ona sunduğu ortam ve fırsatlarla karakterini inşa etmektedir.

Ahlak neden önemlidir sorusu ahlakın birey ve toplum için ne ifade ettiğiyle ilgilidir. Ahlak, insanların birbirinden korkmadan bir arada yaşamasını sağlayan toplumsal yaşamın sigortasıdır. Soyut bir kavram olan ahlak “bir inanç ve düşünce sistemidir”. Soyut varlığı ve sembolik özelliğiyle ahlaka hak ettiği önem ve değer verildiği söylenemez. Maddeci ve pragmatist bakış açısı tek değer olarak parayı görmektedir. Fakat para bile, devletin ona biçtiği değer ve insanın devletine olan güven duygusuyla değer kazanmaktadır. Toplumunu bir arada tutan şey maddi menfaatler değil, manevi değerlerdir (Güngör, 1997, s. 18-19).

Bilgi 17. yüzyıla kadar Bacon faydacılığının etkisiyle bağımsız bir amaç olarak ele alınmıştır. İnsan eylemde bulunur, bilgi eylemi yararlı kılar. Bacon'un bilginin faydacılığı anlayışı modern dönemde “bilginin işlevi” ne dönüşmüştür. Bilginin işlevi anlayışının ekonomik ve politik alana nüfuz etmesi, ahlakı dışlayan daha seküler ve maddeci dünya görüşünün öne çıkmasına neden olmuştur. Hümanizmin tahkim ettiği Aydınlanma, araçsal aklın hükümlerini ilan etmiştir. Aydınlanma düşüncesi insanın daha iyiye, daha ileriye aklın ve bilimin gücüyle ulaşacağını ön görmektedir. 19. yüzyılda Darwin'in doğal seleksiyon teorisi teleolojik evrim düşüncesini yıkarak, 19. yüzyıl insanının bireysel ve toplumsal ahlaki değerlerini derinden sarsmıştır. Ardından Hobbes'un oldukça kötümser bakış açısıyla insan doğasının bencil, çıkarıcı ve açgözlü olduğuna yönelik “insan insanın kurdudur” aforizması toplumsal ahlak ve kapitalist ekonomi üzerinde derin etkiler bırakmıştır (Durğun, 2008, s. 129). Bilim ve teknoloji alanındaki gelişmelerin siyasi, iktisadi, hukuki, eğitim, aile gibi kurumları ve ahlak sistemini değiştirmesi kaçınılmazdır. Sorun, toplumsal değişmelerin bilim ve teknolojik gelişmelere paralel hızda ve oranda gerçekleşmemesidir. Zengin yer altı

kaynaklarına sahip varlıklı bir ülkede, eşitlik yoksul bir değer olarak kalmışsa toplumsal barışın bozulması ve ahlaki yozlaşmanın yaygınlaşması olası bir gerçekliktir.

Taslaman (2014, s. 23-26) ahlakın kaynağıyla ilgili iki karşıt görüşün altını çizmektedir. Birinci görüş açısından ahlakın oluşumu ve gelişimi insan zihniyle ilişkilendirilerek tabula rasa (boş levha) metaforuyla açıklanmıştır. Tabula rasa yaklaşımına göre insanın ahlaki yapısı toplumsal ve kültürel belirlenimlerin etkisiyle oluşmaktadır. Birçok disiplinde tabula rasa yaygın bir kullanım alanı bulmuştur. John Watson, orman içinde büyüyen ve yetişen bir bebeği orman koşullarının şekillendireceğine yönelik ön görüşüyle sosyo-kültürel şartlara ve eğitimin inşacı yönüne dikkat çekmektedir. Çevresel koşulların ve toplumsal öğrenmenin insanın ahlaki yapısını belirlediği yönündeki yaklaşımın en önemli temsilcisi Durkheim'dır. İkinci görüş ise ahlakın verili olduğunu savunur ve insanın doğuştan var olan sezgi ve duyularının biçimlendirici etkisine vurgu yapar. Bu anlayışa göre doğru ve yanlış sezgi ile hisseden insan, akıl yürütme yoluyla doğru ve yanlış hakkında kategorik bir yargıda bulunabilmektedir.

Sonuç olarak ahlak toplumsal olarak öğrenilmekte ve öğretilmektedir. Fakat öğrenme sürecinde merak duygusuna bağlı sezgi de önemli bir rol oynamaktadır. Farklı toplumlarda farklı ahlak sistemlerinin bulunması ahlakın bireyleri aşan bir boyutunun olduğunu göstermektedir. Bununla birlikte günümüzde hiçbir toplumda tüm bireylerin aynı ahlaki davranış ve tutumu sergilemedikleri söylenebilir. Dolayısıyla bireylerin ahlaki edimlerinin tümüyle toplum tarafından belirlendiği söylenemez.

5. Eğitim ve eğitimci ahlakı

Pratik ahlak bir eğitim kurumudur. Bu, kurumsal olarak dünyayı belirli bir şekilde etkilemeye yönelik belirli erdemleri, zihniyetleri, alışkanlıkları ve becerileri olan belirli tipte insanları üretmek için tasarlanmıştır (Halstead & McLaughlin, 1999, s. 8). Kant'a göre pratik ahlak, apriori bir aklın yansımasıdır. Akıl, insan yaşamına, ahlaki yapısına ve varoluşsal gayesine uygun bir biçimde insanı yönetmekte ve yönlendirebilmektedir. Kant, önceki filozof ve düşünürlerin ortaya koyduğu faydacı ve mutluluk ahlakının karşısına insan yaşamında ahlaklılık olgusunu bağımsız bir ilke olarak ortaya koymuştur. Ona göre, insan aklının varoluşsal gayesi bilgi değil, ahlaki eylem ve davranışlardır (Öktem, 2007, s. 3). İnsanın şahsiyet gelişiminde kalıtsal faktörlerin etkisi zekâ ve cinsiyet kadar belirgin değildir. Ahlaki eylem, doğuştan gelen niteliklerin etkisinin nötr olduğu, sosyo-kültürel yapı, çevre, ortam ve eğitimin biçimlendirdiği bir yapıdır.

Kant, eğitimin evrensel ilkeleri temel alarak insanlık ailesinin ideal ereklerini gerçekleştirmesi gerektiğini savunur. İnsan içgüdüleri bu ideal erekleri gerçekleştirmek için yetersizdir. Kant'a göre bunu gerçekleştirecek olan kişi idealist öğretmendir. İdealist bir öğretmen, insanlık idealleri olan öğrenciler yetiştirebilir. Kant, insan doğasıyla ilgili Rousseau'nun etkisiyle oldukça optimisttir. Ona göre insan doğasında kötülüğe yer yoktur. İnsanda mevcut olan iyilik tohumlarını yetiştirecek ve geliştirecek olan şey eğitimidir. Kant, "dünyadaki bütün iyiliklerin kaynağı eğitimidir" der. O, insanda potansiyel olarak bulunan iyiliğin eğitim aracılığıyla geliştirilebileceğine inanır. Kötülüğün nedenini, insanın iyi bir eğitim görmemesine bağlar. Ona göre insan eğitimle insanlaşır ve olgunlaşır (Yayla, 2005, s. 77-78).

Değerler insan davranışlarına, düşünce ve kararlarına yön vermektedir. Değerler, nasıl yaşamamız gerektiğini, neyin anlamlı ya da anlamsız olduğunu telkin ederler. İnsan neye değer verirse ona ilgi gösterir ve yönelir (Cüceloğlu & Erdoğan, 2016, s. 115). Soyut bir öge olan değerler öğretmenin sınıf içindeki öğrenme ortamlarını düzenleme biçiminde, etkinlikleri uygulama şeklinde, seçtiği içerik ve öğretim yöntemlerinde, kazandırdığı ve pekiştirdiği öğrenci davranışlarında, disiplin anlayışında, "öğrencilere yönelik tutum ve davranışlarında"

kendini göstermektedir (Oğuz, 2012, s. 1310). Dinlemenin hem öğrenme etkinliklerinde hem de toplumsal etkileşimdeki anlam ve önemine inanan ve bunu içselleştiren bir öğretmen, sınıfta öğrencilerinin sözünü tamamlamasını ve toplumsal ilişkilerde muhataplarının sözünü kesmeden dinleme erdemliliğini gösterir. Birçok değer gerçekte özsaygı ile ilişkilidir. Kendine yapılmasını ve yakıştırılmasını istemediği şeyleri başkalarına yapmamak ve yakıştırmamak ilkesiyle yakından ilgilidir.

Cüceloğlu ve Erdoğan (2016, s. 116), öğretmenin sahip olması gereken değerleri on üç başlık altında ele almıştır: “Hakikat saygısı ve sevgisi, sınırlar ve sorumluluk bilinci, şevkle gayret etmek, sevgi, güven, hizmet etme bilinci, teşekkür etmek/şükür duygusu, iç huzuru, denge, empati, adil olmak, dürüstlük, iş birliği”. Özgürlüğü değer olarak kabul eden bir öğretmen, başkalarının haklarına ve özgürlüklerine saygı gösteren, kendini özgürce ifade edebilen, düşünebilen, sorgulayabilen ve en önemlisi kendini özgür hissedebilen bireyler yetiştirme gayesine yönelir. Bu bakımdan öğretmenin yetiştirdiği öğrenciler, sahip olduğu değerler kadardır denilebilir.

Öğretmenden yapması beklenen birçok görev ve sorumluluklar vardır. İyi bir sınıf yönetimi becerisiyle olası disiplin sorunlarını önlemek; okul yönetimi, çevre ve velilerle etkili iş birliği kurarak iyi ilişkileri geliştirmek. Öğretmen olmak, üst düzey bir yaşam felsefesine ve düşünme becerilerine sahip olmayı gerektirir. Öğretmen, eleştirel ve yaratıcı düşünebilen, değişime açık ve kendini sürekli yenileyebilendir. Öğretmen, öğrencilerin kişilik ve gelişim özelliklerini bilen, ihtiyaçlarını anlayan, milli ve manevi değerlere sahip çıkan iyi bir rol modelidir (Memişoğlu, 2014, s. 194-195). Öğretmenlik mesleğinin yazılı birçok iş tanımı ve iş gerekleri bulunmakla birlikte, öğretmen olmak yazılı kural ve tanımların fazlasını gerektirir. Öğretmen, bireysel farklılıklara saygı duyan ve her bireyin farklılığına dokunabilendir. Öğretmen olmak sevme becerisine sahip olmaktan çok kendini sevdirmeye becerisine sahip olabilmektir. Kendini sevdiremeyen öğretmen dersini sevdiremeyecektir. Diğer bir deyişle öğretmeni seven öğrenci, dersini de sevecektir. Öğretmen, birer şahsiyet olarak yetiştirdiği bireylerle toplumu inşa eden bir toplum mimarıdır.

Öğretmen, bilgi ve beceri kazandırmanın dışında, belli konularda tutumu ve duruşu olan bireyler yetiştiren kişidir. Öğretmen, öğrencinin bilgiyi objektif bir biçimde yorumlayarak kendini gerçekleştirme sürecini destekleyen kişidir. Bu bağlamda öğretmenin bu niteliklere sahip iyi bir rol model olması önemlidir (Kulaksızoğlu, 1995, s. 188). Eğitimde istendik davranışlar kazandırmak uzun erimli bir süreçtir. Bir şey öğretmek kolay fakat bir davranış kazandırmak zordur. Okullar bu zor misyona talip olan mekanlardır. Bu nedenle eğitim sisteminin çatı örgütü olan bakanlığın adı Milli Öğretim Bakanlığı değil, Millî Eğitim Bakanlığı'dır. Bu bağlamda öğretim, eğitimin amacı değil, aracıdır. Bireyin sosyalleşmesi çok şey öğrenerek değil, içselleştirebildiği öğrenmelerle gerçekleşmektedir. İçselleştirilen her öğrenme bir davranışa dönüşmektedir. Bir öğrenci İstiklal Marşı'nı öğrenerek ezbere okuyabilir. Fakat bu öğrenci İstiklal Marşı okunduğunda gerekli saygıyı göstermiyorsa bu durumda milli değerlerle ilgili önemli bir davranış kazandırılmamış demektir.

Sonuç

Eğitim birikimli bir süreçtir. Eğitim meselesi acil olan fakat aceleye gelmeyecek ve getirilemeyecek bir meseledir. Zorunlu temel eğitimin on iki yıl olması neden aceleye getirilemeyeceğine, zamanın ruhuna uygun çözümler geliştirme iradesi ve isteği de meselenin ne denli acil olduğuna işaret etmektedir. Eğitimin geleneğin mirasına dayanması meşruiyetini, zamanın ruhuna uygun olarak düzenlenmesi değişim gücünü ortaya koymaktadır. Eğitimde değişim daha çok teknolojik alanda kendini göstermektedir.

Teknoloji araç, süreç ve becerileri içermektedir. Bu bağlamda teknolojik araçları edinmekten daha önemli olan şey, öğretmeni bu aracı kullanacak becerilerle donatmak işlevsel teknoloji okuryazarı haline getirmektir (Schlechty, 2011, s. 32). Öğretmen yaşam boyu yeni şeyler öğrenmeye açık ve istekli olmalıdır. Öğretmen, eğitim sürecinin merkezindedir. Süreci başlatan sürdüren ve sonuçlandıranıdır. Dolayısıyla öğretmenin kitap okuması, film izlemesi, tiyatroya gitmesi, seyahat etmesi, müzik dinlemesi, sosyal projelere katılması, spor yapması vd. etkinlikleri mesai niteliğinde yapılan faaliyetlerdir. Öğretmen kendini türlü etkinliklerle geliştirerek edindiği deneyimleri sınıfa taşıyacak ve edindiği deneyimlerle hem kendini hem öğrencilerini yeniden yapılandırabilecektir. Bu anlamda öğretmen için boş zaman kavramı söz konusu değildir. Öğretmenlik mesleği, ufuk ve vizyon donanımı olan entelektüel bir tasarımdır. Öğretmen, ulusal ve evrensel değerleri içselleştiren ve bu değerler doğrultusunda şahsiyetli nesiller yetiştiren bir haysiyettir. Öğrenme uzun erimli ve birikimli bir süreçtir. Dolayısıyla her öğretmen aynı zamanda bir öğrencidir. Öğretmen her alanda yaşanan baş döndürücü hızdaki değişime ayak diremeden ayak uydurabilendir. Karşılaştığı iyi örnekleri yaşamına ve çevresine yansıtılabilmelidir. Öğretmen, öğrencinin gözünde iyi ve güzel olan her şeyin prototipi olduğunu unutmadan iyi örnekleri öğrencilerinin yaşamına katarak yaygınlaştırabilmelidir.

Öğretmen, öğrencide öğrenme arzusunu uyandırır. Öğretmenin öğrencide öğrenme arzusu uyandırabilmesi için öncelikle kendini sevdirebilmesi gerekmektedir. Kendini sevdirebilen öğretmen, dersini de sevdirmekte güçlük çekmeyecektir. Bu bağlamda sevgi ve saygının öğrenciden talep edilmesi değil, kazanılması gereken değerler olduğu bilincine sahip olmak önemlidir. Öğrenci, öğretmeni veya dersini sevmek zorunda değil fakat öğretmen kendini ve dersini sevdirmek zorundadır. Öğrencisine saygı duyan öğretmen, öğrencisinin saygısını kazanmakta zorlanmayacaktır. Bu her şeyden önce bir yöntem meselesidir. Öğretmen iyi örneklerin rol modeli olarak benimsetmek istediği değeri kendi yaşamına yansıtmalıdır. Rol model tutarlılık kaygısıyla da yapılmamalıdır. Öğretmen, iyi örnekleri üzerine tam oturan şık bir kıyafet gibi taşınmalıdır. Sürekli iyi örnekleri tavsiye eden fakat kendi yaşamına yansıtmayanlar için söylenen “hocanın dediğini yap, yaptığını yapma” deyişi tam da bu nedenle acı bir ironidir.

Kaynakça

- Akça, G. (2003). Küreselleşme ve ulus-devlet. *Selçuk İletişim*, 3(1), 74-81.
- Aktan, C. C. (2009). Ahlak ve ahlak felsefesine giriş. *Hukuk ve İktisat Araştırmaları Dergisi*, 1(1), 38-59.
- Aydın, M. (2017). Namık Kemal’de “Terakki” ve “Maarif” düşüncesi. *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, 53(2), 451-477.
- Balay, R. (2004). Küreselleşme, bilgi toplumu ve eğitim. *Ankara üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Dergisi*, 37(2), 61-82.
- Bauman, Z. (2012). *Küreselleşme: Toplumsal sonuçları* (A. Yılmaz, Çev.). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Bayır, M. (2019). Küresel tüketim toplumu ve küreselleştirici araçları. *Nosyon: Uluslararası Toplum ve Kültür Çalışmaları Dergisi*, 2, 11-33.
- Birkök, M. C. (2019). Değerler sınıflandırması. *Journal of Human Sciences*, 16(2), 493-49.
- Cüceloğlu, D. & Erdoğan, İ. (2016). *Öğretmen olmak*. İstanbul: Final Kültür Sanat Yayınları.
- Dewey, J. (2014). *Deneyim ve eğitim* (S. Akıllı, Çev.). Ankara: ODTÜ Yayıncılık.
- Durğun, S. (2008). İnsan sermayesinden insan yeterliliklerine: Ahlak, insan ve eğitim olgularının değerlendirilmesi. *Mersin Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 4(2), 128-150.

- Ergün, M. (2008). Prens Sabahattin Bey'in eğitim üzerine düşünceleri. *Kuramsal Eğitimbilim Dergisi*, 1(2), 1-9.
- Güngör, E. (1997). *Ahlak psikolojisi ve sosyal ahlak*. İstanbul: Ötüken Yayınları.
- Hülür, H. (2000). Küreselleşme ve toplumbilimsel kavramlaştırma sorunu. *Selçuk İletişim Dergisi*, 1(2), 27-36.
- Hülür, H. (2006). Bilimde yöntemciliğin reddi ve çoğulculuk: Feyerabend'in epistemolojik Dadaizmi. *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 8(2), 199-217.
- Kan, Ç. (2009). Değişen değerler ve küresel vatandaşlık eğitimi. *Kastamonu Eğitim Dergisi*, 17(3), 895-904.
- Kulaksızoğlu, A. (1995). Öğretmenlik mesleğinin ahlak ilkeleri konusunda bir deneme. *Marmara Üniversitesi Atatürk Eğitim Fakültesi Eğitim Bilimleri Dergisi*, 7(7), 185-188.
- Meder, M. (2001). Bilgi toplumu ve toplumsal değişim. *Pamukkale Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 9(9), 72-81.
- Memişoğlu, S. P. (2014). Sınıf ortamında öğrenme öğretme sürecinin yönetimi. M. Çelikten & M. Teyfur (Ed.), *Yapılandırıcı yaklaşıma göre sınıf yönetimi* (s. 185-202) içinde. Ankara: Anı Yayıncılık.
- Mills, C. W. (2016). *Sosyolojik tahayyül* (Ö. Küçük, Çev.). İstanbul: Hil Yayınları.
- Oğuz, E. (2012). Öğretmen adaylarının değerler ve değerler eğitimine ilişkin görüşleri. *Kuram ve Uygulamada Eğitim Bilimleri*, 12(2), 1309-1325.
- Öktem, Ü. (2007). Kant ahlakı. *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih- Coğrafya Fakültesi Felsefe Bölümü Dergisi*, 18, 11-22.
- Özdemir, S. Mehmet (2011). Toplumsal değişme ve küreselleşme bağlamında eğitim ve eğitim programları: Kavramsal bir çözümleme. *Ahi Evran Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 12(1), 85-110.
- Rorty A. O. (1999). The nature of morality and moral education. J. M. Halstead & T. H. McLaughlin (Ed.), *Education in morality* (s. 7-23) içinde. London & New York: Routledge.
- Schlechty, P. C. (2011). *Okulu yeniden kurmak* (Y. Özden, Çev.). Ankara: Nobel Yayın Dağıtım.
- Şişman, M. (2007). *Örgütler ve kültürler: Örgüt kültürü*. Ankara: Pegem A Yayıncılık.
- Taslaman, C. (2014). *Ahlak, felsefe ve Allah*. İstanbul: İstanbul Yayınevi.
- Türer, C. (2014). Ahlakтан eğitime: Yine ahlak. *Felsefe Dünyası*, 2, 5-29.
- Yayla, A. (2005). Kant'ın ahlak eğitimi anlayışı. *Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Dergisi*, 38(1), 73-86.
- Yılmaz, B. (1998). Bilgi toplumu: Eleştirel bir yaklaşım. *Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, 15(1), 147-158.

Küreselleşme ve popüler kültürün yükselişi

Cem Artan*

Öz

Küreselleşme tüm toplumların yerel kültürlerini zaman ve mekanın sınırlamalarından bağımsız bir biçime büründürmüştür. Bu yeni biçim popüler kültürdür. Popüler kültür tamamen inşa edilmiş, ideolojik bir üründür. Yerel (folk) kültürleri de içine alıp popülerleştiren ve tüketim nesnesi olarak pazarlayan “modern” bir projedir. Bilgi teknolojilerinin geldiği noktada artık tüm dünya ortak değerlerde buluşmaya ve bu değerleri genişletmeye çalışmaktadır. Küreselleşme ile insanların daha geniş imkanlarla ve daha aktif bir şekilde iletişim kurduğunu belirten ve küreselcilik söylemini savunanlar, aslında küreselleşmenin tüm dünyayı tek bir pazar haline getirip kendi kitlesel üretim tarzına uygun bir piyasa yaratma çabasında olduğunu göz ardı etmektedirler. Ekonominin, kültürü şekillendirdiğini iddia eden ekonomik belirlenimci teze göre, popüler kültürde dahil tüm kültür tamamen ekonomik açıdan anlaşılabilir. Ancak bu çalışmada kültürün ekonomiden görece özerk bir şekilde insan yaşam ve eylemliliğinin bir sonucu olduğu vurgulanmakta ve piyasacı popüler kültürden ne kadar bağımsız olabildiği sorgulanmaktadır.

Anahtar kelimeler: Küreselleşme, kültür, popüler kültür, yerellik, tüketim

Globalisation and the rise of popular culture

Abstract

Globalization leads the local cultures of all societies to have a form free from the limitations of time and space. This new form is the popular culture. Popular culture is a threat to people’s own culture and is a totally constructed, ideological product. Popular culture that creates an impression of including local (folk) cultures is indeed a “modern” project that involve the local, popularize it and commercialize it as consumption goods. Considering the development of information technologies, the whole world attempts at coming together in shared values and extending them. Those who argue that as a result of globalisation people come to have much more opportunities and became more active in their communication, ignore the fact that globalization made the world a single market and aims to create a market that is appropriate to its manner of mass production. According to the economic determinist thesis claiming that economy shapes culture, the culture including popular culture can be understood in economic terms. But in this study, it is emphasized that culture as relatively autonomous from the economy, is a result of the life and activities of human bring and it is questioned that to what extent culture can be independent from the market culture.

Keywords: Globalization, culture, popular culture, locality, consumption

Giriş

Küreselleşmenin ortaya çıkış nedenleri ile ilgili tartışmalar oldukça fazladır. İlk önce ekonomik bir küreselleşmeden bahsedilirken daha sonraları siyasal ve sosyal yaşamı da etkisi altına alan ve her şeyi bir merkezden kontrol eden bir süreç haline gelmiştir. Küreselleşmenin bu her alandaki tekipleştirme amacı, ulusal kültürlerin yok olmasına zemin hazırlamaktadır. Küreselleşmeye karşı farklı yaklaşımlar mevcuttur. Tomlinson (1999) küreselleşmeyi, kapitalizmin kılık değiştirmiş hali olarak görüp, küreselleşme yerine küreselleştirmeden bahsedilmesi gerektiği öne sürer. Gelişmiş zengin ülkelerin, çok uluslu şirketlerin, büyük

* Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Siyasal İletişim Anabilim Dalı, E-posta: cemartan75@gmail.com, ORCID ID: 0000-0003-0403-880X

sermayenin dünyayı kendileri için sınırsız pazar ve karlarını artırmak amacıyla propagandasını yaptıkları yeni bir sömürü yöntemi, siyasal proje ya da ideolojik tahakküm aracı olduğunu ileri sürer. Küreselleşme konusunda zaman ve mekan önemli bir tartışma konusudur. Mekanın zaman yoluyla kırılmasının küreselleşme ile daha da şiddetlendiğini söyleyen Harvey (2009), ayrıca küreselleşme süreciyle birlikte mekanın üzerinde daha üstün bir kontrol mekanizmasının kurulduğunu ve daha da büyük bir kontrole sahip olma arzusu içinde bulunduğunu belirtmektedir. Küreselleşme ile bağlantılı ve çok tartışılan bir diğer konu ise yerelleşme olgusudur. Yerelleşme tartışmaları daha çok küreselin karşısında yer alan yerel kültürlerin kendi direnme alanlarını savunma mücadelesi olarak görülmektedir (Tarhan, 2018).

Kültürü insanın sosyal ve ekonomik faaliyetlerinin sonuçları olarak tanımlayan görüşler, kültürü oluşturan etmenlerin insan eylemlerinin bir sonucu olduğunu önemle dile getirirler. Marksistler ise kültürün alt yapı tarafından şekillendirildiğini, insan eylem ve davranışlarının tamamen ekonomiye bağlı olduğu tezini ileri sürmüşlerdir. Kültürel materyalizm tezi kültüre üçüncü bir bakış açısı getirdi. Williams (2013)'de Marksistlerin kültüre karşı ekonomi merkezli bakış açısı reddedilirken, kültürün insan eylem ve davranışlarının bir sonucu olduğunu ve belirleyen belirlenen ilişkisinde alt ve üst yapı ile değil, insan ve tarih ilişkisi içerisinde şekillendiği savunulmaktadır. Bu çalışmada ise görece ekonomik bağlılığı belirterek kültürün daha özerk olduğu savunulacaktır. Bu görece özerklik kültürü basit bir ekonomik indirgemecilikten kurtaracağı gibi ekonomi ile ilişkisini de göz ardı etmeyecektir. Bu bakımdan görece özerklik hem kültür hem de ekonomiyi birbirlerine uygulayacakları tahakkümden kurtaracaktır.

Çalışmanın tartışma ekseninin ana hatlarında belirtildiği üzere çalıma küreselleşme, kültür ve popüler kültür literatürünün bir betimlemesi olarak tasarlanmıştır. Bu çalışma dört bölümden oluşturulmuştur. Bu makalenin ilk kısmında küreselleşme kavramı ve küreselleşmeye karşı geliştirilen olumlu, olumsuz ve melez formdaki farklı söylemlerden bahsedilecektir. Daha sonra ise kültürün tanımına ve çeşitli işlevlerine karşı getirilen farklı yaklaşımlar ele alınacaktır. Ayrıca popüler kültüre karşı olumlu ve olumsuz tezlerden bahsedilecek ve küreselleşme ile yükselen popüler kültüre karşı farklı bakış açıları ele alınacaktır. Son olarak ise küreselleşmenin kültürel sonuçları irdelenecektir.

1. Küreselleşme kavramı

Küreselleşme kavramı günümüzde son derece tartışmalı bir alandır. Kimi düşünürler küreselleşme ile dünya üzerindeki etkileşimin arttığı ve zaman-mekan olgusundan azade bir şekilde etkileşim halinde bulunduğunu söylemektedir (Harvey, 2009). Tüm ülkeler dışa dönük politikalar izlemekte ve kültürel etkileşimin öneminden söz etmektedir. Küreselleşmeyi olumlayan görüşler çoğunlukta olmasına rağmen farklı görüşler de mevcuttur. George Modelski'ye göre küreselleşme bir grup tarihsel dünya toplumlarının global bir sistem içerisinde bir araya getirilmesi süreci olarak adlandırılabilir. Modelski, küreselleşmeyi ekonomiden bağımsız olarak toplumların sosyal ve siyasal etkileşimleri olarak tanımlar. "Küreselleşme, uluslar, medeniyetler ve siyasal topluluklar arasındaki genel dayanışmanın genişlemesinin ve derinleşmesinin tarihsel sürecini kapsayan bir kavramdır" (Modelski, 2009, s. 155).

Giddens'a göre küreselleşme ise "Yerel oluşumların kilometrelerce uzaktaki olaylarca şekillendirilmesi ya da tersi biçimde, uzak yerellikleri birbirine bağlayan dünya çapındaki toplumsal ilişkilerin yoğunlaşması olarak tanımlanabilir. Bu türden yerel oluşumlar, kendilerini etkileyen çok uzak sosyal ilişkilerden farklı bir biçimde de hareket edebileceklerinden bu süreç diyalektik bir süreçtir" (Giddens, 2009, s. 161). Giddens, küreselleşme sürecine tamamen ekonomik temellerle yaklaşmaz. Küresel sermayenin, ulus devletlerin egemenlik alanlarını kısıtladığı tezlerini kabul etmez ve küreselleşme sürecinin ekonomik merkezi güçlerinin kapitalist devletler olduğunu ileri sürer. Giddens ayrıca sermayenin, devletlerle bazı noktalarda

baş edemeyeceğini çünkü şiddet araçlarının kontrolünün devletlerde olduğunu belirtmektedir. Giddens'a göre küreselleşme dört boyutludur bunlar; kapitalist dünya ekonomisi, ulus-devlet sistemi, askeri dünya düzeni ve uluslararası iş bölümüdür (Giddens, 2009, s. 164). Kapitalist ekonomide devletlerde küreselleşmenin bir parçasıdır ve birlikte hareket etmektedirler.

Küreselleşmenin ekonomik yönünü vurgulayan görüşler serbest piyasa düzeninin uluslarüstü bir sermaye tarafından denetlendiğini belirtmektedir. Ayrıca küreselleşmenin insan, sermaye ve teknolojinin birbiriyle entegre bir şekilde çalıştığını ve sistemin bu yönde devamlılığının sağlanması için çeşitli denetimlerle düzenlendiğini de belirtmekte fayda vardır. Kürkçü, her alanda entegrasyonun toplumların kültürünü, ideolojisini ve ekonomik politikalarına yön verdiğini, küreselleşmenin uluslararasılaşma sürecinin tamamlanıp, bölgesel olmayan üretim dokularının üretim ve tüketiminin dünya ölçeğinde planladığını, serbest rekabet ve piyasa düzeninin uluslarüstü kuruluşlar tarafından denetlendiği, kuralların uluslarüstü anlayışla çalıştığı bir sistem olduğunu belirtmektedir.

Ulusal kültürlerin, ulusal ekonomilerin ve ulusal sınırların çözüldüğü, sosyal hayatın büyük bir bölümünün küresel süreçler tarafından belirlendiği bir çağda yaşıyoruz. Bu anlayışın temelinde, yeni ve hızlı ekonomik küreselleşme süreci fikri yatmaktadır. Aynı ulusal ekonomilerin ve dolayısıyla ulusal ekonomik yönetimin yerli stratejilerinin hızla geçerliliğini kaybettiği gerçek bir küresel ekonominin ortaya çıktığı ya da çıkma sürecinde olduğu öne sürülmektedir. (Kürkçü, 2013, s. 2)

Küreselleşmeyle birlikte yaşanan bu her alanda entegrasyon süreciyle ulusal kültürler, ulusal sınırlar ve ulusal sosyal hayatın parçalanma süreci, modernitenin bir sonucudur. Modernite ile birlikte yaşanan sanayi devrimi ile sermaye ulus aşırı bir hale dönüşmüş ve ulusal hayatları parçalamıştır. Küreselleşme kuramlarının en büyük iddialarından birisi, karşılıklı bağımlılığa dayalı bir dünyanın ortaya çıktığı iddiasıdır. Bilginin, metanın, enformasyonun, sermayenin, kültürel ürünlerin, imajların, hız ve akışkanlık kazanması sonucunda dünya üzerinde, birbirinden bağımsız bir var oluşun söz konusu olamayacağı ileri sürülür. Küreselleşmeyi destekleyenler de eleştirenler de bu konuda hem fikirdir. Birbirine bağımlı entegre ekonomik, siyasal ve kültürel süreçlerin iç içe geçtiği bir dönemdir küreselleşme. Küreselleşmenin dinamiklerinde moderniteyi tetikleyen güçler bulunmaktadır. Bu güçler uluslararası sermayedir ki bunlar hiçbir ulus devlete tabi olmayan ve serbest piyasa koşulları altında şekillenen şirketlerdir.

Hal böyleyken küreselleşmenin kültürel etkileşimi artırdığını ve farklı kültürlerle ulaşmanın kolaylaştığını iddia etmek yanlış bir bakış açısı getirecektir. Uluslararası sermaye tek bir kültürü, popüler kültürü yerel kültürlerin içine sokarak karşılıklı dinamik sonucunda farklılaşma ve aynılaşmayı birbirine olanaklı hale getirmiştir. Yani yereli popülere entegre edip, aynı zamanda popüleri de yerelleştirmiştir. “Yerküreyi her gün biraz daha kendine bağlayan sermaye, günümüzde nasıl yerel sermayeler aracılığıyla, onlarla iş birliği yaparak ilerliyorsa, kültürel bakımdan da benzer bir süreci işletir. Farklılıkları kendi içine çekmek, kendi eklentisi haline getirmek sermayenin yeni kültürel politikasının temel özelliklerinden biridir” (Atılğan, 2010, s. 20).

Küreselleşme kimileri için farklılıkları içinde barındıran ve bu farklılıkları bir potada eriten bir süreçtir. “Küreselleşme kavramının kullanımı ve tüketimi, değişik kültürler ve birikimler tarafından oluşturulduğu için küresellik ve kültür üzerine yapılan her tartışma toplumlar arasındaki benzerlik ve farklılıklar üzerinde yoğunlaşmaktadır” (Ayhan, 2003, s. 84). Ayhan'ın belirttiği küreselleşme kavramının değişik kültürlerin katkılarıyla oluşması tezine karşın, küreselleşmeyi Batı tarihinin bir sonucu olarak gören ve bu sonuçların Batılı olmayan toplumlar üzerindeki etkileri olduğunu belirten görüşlerde mevcuttur. Hülür, küreselleşmenin farklı toplulukların yaşam tarzlarını etkileyen bir süreç olduğunu ve iki boyutlu bir olgu olarak ele alınması gerektiğini vurgular. “Küreselleşenin Batı tarihinin bir sonucu olması ve Batılı olmayan farklı toplulukların tarihlerini sona erdirmesidir. Batının yerküresel genişlemesine katkıda bulunan faktörler Batılı olmayan yaşam tarzlarının dönüşmesine neden olan

faktörlerdir” (Hülür, 2000a, s. 27). Hülür’ün bahsettiği küreselleşmenin batı kökenli olması ve batılı olmayan toplumların yaşam tarzlarının dönüşmesi sürecinin karşılıklı kültür aktarımı olmadığı ortadadır. Her toplumun kendi özgü tarihi, sosyal ve ekonomik yaşantısından biriktirdiği bir kültürel birikimi mevcuttur. Hal böyle olunca küreselleşme süreci her toplumda farklı etkiler ve tepkiler meydana getirecektir. “Küreselleşme süreçlerinin farklı bireyler, topluluklar, uluslar ve devletler için farklı sonuçlar yarattığı düşünülürse, bu süreçlere ilişkin olarak, süreçlerden farklı etkilenenlerin benzer bir tavır içerisinde olmalarını beklemek anlamlı olmayacaktır” (Bülbül, 2009, s. 13).

Küreselleşmeyle ilgili farklı söylemler mevcuttur bunlardan ilki küreselcilik söylemini savunanlardır. Tüm dünyanın tek bir değişim mantığı ile hareket ettiği, kurallarının standartlaştığı ve tüm halkların aynı kaderi yaşadığı bir dünya düzeni ortaya koyar küreselci söylemler. Bilgiye ulaşmanın kolaylığı ve enformasyon teknolojilerinde meydana gelen değişimlerle birlikte dünyanın küresel bir köy olduğu ve kapalı toplumların daha açık toplumlar haline geldiği, herkesin dışa açıldığı bir süreç öne çıkarılır. Küreselleşme süreciyle bilginin dolaşım hızında ki bu artış, mal ve sermayenin dolaşım hızını da arttırmıştır. Hız ve rekabet küresel çağın temel karakteristiği olarak görülmektedir. Liberalizmin ideolojik tezleri ve toplum için tasavvur ettiği dünya ekonomisi ile uyumlu olarak küresel pazar ve sermayenin üstünlüğüne dayalı baskın bir ekonomizm modelidir. “Aşırı küreselleşmecilere göre küreselleşme, insanlık tarihinde geleneksel ulus devletlerin doğal karakteristiğini yitirdiği ve hatta küresel ekonomide işlevsiz bir iş birimi haline geldiği yeni bir çağı ifade eder” (Cebeci, 2011, s. 369).

Çok uluslu şirketlerin ve uluslararası sermayenin ticaret ve üretim ağlarının ulusal sınırları aşması, ekonomiyi küresel ekonomi düşüncesine doğru çekmiştir. Hiçbir sermaye, uluslararası piyasalar ve finans çevrelerinden bağımsız hareket edemez hale gelmiştir. “Ekonominin ulussuzlaşması ve ulus-aşırılılaşması sonucu önceleri ulusal ekonomiler ve devletlerarası rekabetin konusu olan ilişkilerin yeni dönemde tek bir küresel ağ içinde işleyen ekonomik yapı ortaya çıkardığı öne sürülür” (Şen, 2008, s. 150). Küreselcilik söylemini savunanlar, küreselleşmenin dünyayı geri döndürülemez bir sürece soktuğunu ve bu süreçten kimsenin kaçamayacağı tezini ileri sürerler. İletişim teknolojilerinin geliştiği bir çağda kapalı toplumların değişip dönüşmesi gerektiğini ve kültürleşme sürecine katılmaları gerektiğini savunurlar. Ancak bu dışa açılma ve kültürleşme süreci, sermaye ve malların dolaşım sürecini de etkilemektedir. Küreselleşme sadece kültürlerin karşılıklı etkileşimle birbirlerine dokundukları bir süreç değildir. Küreselci söylemin göz ardı ettiği en temel nokta, küreselleşme ile birlikte kültürün de bir meta olarak dolaşıma sokulduğu ve etkileşim sürecine dahil olduğudur.

Diğer bir söylem ise şüpheci yaklaşımdır. Küreselleşmeye şüpheyle yaklaşanların temel savı küreselleşmenin aslında bir hiper-liberalizasyon olduğu ve gelişmiş-zengin ülkelerin, çok-uluslu şirketlerin ve büyük sermayenin dünyayı kendileri için sınırsız pazar olarak kurguladıklarıdır. Şüpheciler kurgulanan bu pazarı, sermayenin karını artırmak için meydana getirdiği siyasal proje ya da ideolojik tahakküm aracı olarak görürler. “Gelişmiş-zengin ülkelerin, çok-uluslu şirketlerin, büyük sermayenin dünyayı kendileri için sınırsız pazar ve karlarını artırmak için propagandasını yaptıkları yeni bir sömürü yöntemi, siyasal proje ya da ideolojik tahakküm aracı olduğunu ileri sürerler” (Şen, 2008, s. 151). Aslında liberallerin zaman-mekandan azade etkileşim halinde bulunduğu söyledikleri şey toplumlar ve onların kültürleri değil, çok uluslu şirketlerin sermayeleridir. Kültürün tek tipleştiği ve üretiminin seri bant sisteminin de yapıldığı bir sistem de kültür metadan başka bir şey ifade etmez. Küreselleşme, sermayenin yayılması ve sınırlarını aşması anlamında kullanılabilir. Ekonomik ve siyasi açıdan geri kalmış ülkeler küresel yarışın içine eşit olmayan şartlarda geriden girmek zorundadırlar. Gelişmiş, sermayeyi elinde bulunduran ülkeler, zayıf olan ülkeler üzerinde ekonomik ve siyasi dayatma da bulunma durumlarını göz ardı etmemek gerekmektedir.

Tüm bu nedenlerle küreselleşme ile meydana gelen bu siyasal anlamdaki tek kutuplu dünya, Amerikan tahakkümü ile birlikte, liberalizmin ideolojik üstünlüğü olarak değerlendirilir. “Tek bir kültürün tüm dünyaya yayılması, ağırlığı Batılı şirketlerin elinde bulunan medya, film endüstrisi, eğlence, yaşam stili, kültürel meta, moda yaratımı aracılığıyla ulusal kültürlerin hızla Batılılaşması söz konusudur. Küresel kültür yerel değerleri, gelenekleri, kültürleri ve inançları silikleştirerek dünyanın tektipleştirilmesi tehlikesini ortaya çıkarmaktadır” (Şen, 2008, s. 152). Egemen olan, sermayesi güçlü olan ülkenin kültürel değerleri tüm dünyaya popüler kültür olarak yayılmaktadır. Bu öyle güçlü bir hegemonyadır ki ülkelerin siyasal sistemleri ve ekonomik yapılarını da etkilemekte ve liberal bir yönetim anlayışı ile yönetilmektedir. Sermayenin her alandaki üstünlüğü, kendisini yasalarla güvence altına almak istemesi devletlerin siyasal sistemlerine dahi müdahaleler getirmektedir. Bu bağlamda küreselleşmeye şüpheyle yaklaşanlar için küreselleşmeyi sermayenin bir silahı olarak görmek doğru bir bakış açısı olacaktır.

Üçüncü söylem ise dönüşümcü söylemdir. Dönüşümcü söylem, küreselleşmenin hem iyi hem de kötü yönlerini dile getirir, ideolojik yükleri önleme girişimi olarak da adlandırılabilir. Küreselleşmeyi kazançlar kadar riskler de taşıyan, olumlu yönleri olduğu kadar olumsuzlukları da içinde barındıran bir süreç olarak görürler. “Dönüşümselci yaklaşım; büyük ölçüde konjonktürel faktörlerce şekillenen küreselleşmenin çelişkileri de kendi içinde barındıran uzun dönemli bir tarihsel süreç olduğunu belirtir” (Cebeci, 2011, s. 373). Bu yanıyla, dönüşümcü söylemi benimseyenler bir uzlaşma arayışında oldukları söylenebilir. “Olumsuzluk ve tehdit potansiyeli taşıyan unsurların kontrolü ve fırsat ve imkanların uygun şartlarda kullanılması halinde yararlarından istifade edilebileceğine dönük örtük bir iyimserlik niteliği taşır” (Şen, 2008, s. 152). Bu tutumu benimseyenler, küreselleşmenin sunduğu imkanlarla, az gelişmiş ülkelerin, gelişmiş ülkelere karşı olan dezavantajlı konumlarından sıyrılıp şartların eşitlenebileceğini belirtirler. Küreselleşmeyi sunduğu fırsatlardan yararlanılması gereken bir süreç olarak değerlendirirler. Küreselleşme kaçınılamayacak bir süreç olduğuna göre, tüm dünya da bu sürece müdahil olduğuna göre, küreselleşmeyi inkar etmek ve görmezden gelmek, korumacı ulusal politikalarla sürece karşı gelmek akılcı bir politika olmayacağı kabul edilir. Dünyanın mevcut konumunu daha da ileri taşımak ve dünyayı yeniden biçimlendirmek için değişimlerin nedenlerinin bulmak ve anlamlandırma çabası içindedirler.

Yaşanılan tarih dönemini, modernliğin uzun ilerleyişi içinde geline noktalarından biri olarak görmek, yeniden değişen ve değişmekte olanın ne olduğunu ve yeni toplumsal ilerleyişin yol haritasını çıkarma açısından hayati bir önemi olduğunu varsayarlar. “Her dönemde olduğu gibi uygun modernleşme refleksinin ve zihniyet değişiminin sağlanması, hele de küreselleşme gibi hiçbir şeyin artık eskisi gibi olmadığı -radikal değişimin mevcut olduğu- dünyada çok daha hayati bir duruma işaret etmektedir” (Şen, 2008, s. 153). Küreselleşmenin içinde bulunduğumuz çağın geldiği bir nokta olarak görmek ve sunduğu fırsatları iyi değerlendirdiğimizde, var olan eşitsizlikleri gidereceği tezini savunmak, tıpkı kapitalizmin ilk dönemlerinde sadece kar etmek amacıyla sömürgeleştirdiği ülkelere yaptığı eziyetlerden evrimleşerek günümüzde Batı demokrasileriyle özgürlükler sunduğunu iddia etmesi ve bu fırsatlardan yararlanılması gerektiği algısını yerleştirmek istemesiyle aynı olacaktır. Yani içinde bulunduğumuz çağ kapitalizmin evrimleşerek demokrasi adı altında hüküm sürdüğü bir çağdır ve küreselleşme de modernitenin devamı niteliğindedir. Kapitalizmin daha önceki sömürü dönemini modernite olarak adlandıırırsak, şimdiki sömürü dönemi ise küreselleşmedir.

2. Kültüre farklı yaklaşımlar

Kültür Latince “cultura” kavramından gelmektedir. Kültür kavramı ilk önce bir şeyleri ekip yetiştirme sürecini anlatmaktaydı. Günümüzde kullandığımız kültür tanımının geçmişi ise 18. yüzyıla kadar dayanmaktadır. Bu tarihten sonra “uygarlık” ile eş anlamlı kullanılmaya başlanmıştır. Zygmunt Bauman’ın belirttiği üzere (1996, s. 114-116) “uygarlaştırma ve kültür

terimleri bu dönemde birbirine paralel olarak yürüdü. Uygarlaştırma, vahşi kültürler olarak tanımlanan yerel ve geleneksel yaşam tarzlarının kalıntılarını ortadan kaldırmayı amaçlayan bilinçli ve yönlendirici bir haçlı seferiydi.”

Kültür hayatın her alanında oluşan ortak bir zemindir. Siyaset, ekonomi, sanatın birleştiği bir alandır. Alemdar’a göre kültür, hayatın her alanındaki insan davranışlarının bütünlüğünü ifade eder; “Kültürün geleneksel sosyolojik tanımı, kısaca sosyal bir grubun yaşam şekli olarak yapılabilir. Kültür kavramı bilgi, inanç, sanat, ahlak, hukuk, gelenek, görenekler, her türlü alışkanlık ve yetenekleri içine alır” (Alemdar & Erdoğan, 1994, s. 169). Modern dönemde kültür, halkın birlikte ürettiği yaşam şekilleri olmaktan çıkmış, ekonomik ve siyasi politikalarla şekillenmeye başlamıştır. “Tarihin hiçbir döneminde bugün olduğu kadar kültür politikaları ve kültürel stratejiler ekonomik ve siyasal egemenliğin patentini altında üretilmemiştir” (Güneş, 2001, s. 21). Egemenlerin ürettiği kültüre karşı, halk kendi kültürünü korumak ve yaşatmak için gönüllü olarak devreye girer ve kültür asıl yaratıcısı ile özdeşleşmiş olur. Kültürün devamını sağlayan bir diğer faktörde, üretim şekillerinin devamının sağlanmasıdır, gelişip kendini yeniden üretmelidir ki kültürün devamlılığı sağlanmış olsun.

Bazı durumlarda kültür ve din o kadar iç içedir ki kültür nerede başlar din nerede biter belli olmaz. Dinin kültürleşmesi, dinin bir kültürmüş gibi yaşanması kültüre ters düşen bir şeyin, dine de ters düşeceği algısını yaratır ki bu durumda kültürün dünyevileşme çabaları içinde var olan kendisine ters bir durum oluşturur, çünkü insani birikim sonunda oluşan kültür, tanrısal metin olduğu iddia edilen dinin gölgesinde kalmış olur. Kültürün, sermaye ve ulus devlet tarafından şekillendirildiğini, kültürün sermayeye yeni pazarlar kazandırma amacını taşıdığını ve kültürü salt ekonomik yapıya indirgeyen ve insan eylem davranışlarını yok sayan klasik Marksistlere yönelik eleştiriler de mevcuttur. Bu eleştirilerin en başında Raymond Williams’ın ortaya attığı “kültürel materyalizm” kavramı gelmektedir. Williams, kültürü sadece ekonomik ve siyasal aktörlerin belirlediği görüşüne karşı çıkmış ve görece olarak ekonominin de etkisini göz ardı etmeden kültürün insan eylemliliğinin bir sonucu olduğu görüşünü dile getirmiştir.

Klasik Marksistlere göre piyanoyu üreten bir işçi kültür üreticisi konumunda iken piyanoyu çalan piyanist kültür üreticisi değildir. Williams, piyanoyu çalan sanatçının da bir kültür üreticisi konumunda olduğunu çünkü piyano çalarak bir sanat ürettiğini ve böylece üretilen metayla farklı bir üretim sürecine girildiğini belirtmektedir. Williams’ın bu görüşü çalışmamızda kültürü ele alış biçimimizi belirleyecektir. İnsan eylemliliğini yok sayan bir kültür kuramı yerine insan eylemliliğini merkeze alan ve görece ekonomik bağlantısını da irdeleyen bir görüş daha makul gözükmektedir. Kültürün oluşum sürecindeki bir başka mesele ise yukarıda bahsettiğimiz gibi alt yapı ve üst yapı tartışmalarıdır. Marx’ın iddia ettiği gibi, üst yapı, (kültürel ve politik kurumlar) alt yapının (ekonomi) bir yansıması mıdır, yoksa üst yapı ve alt yapı birbirinden bağımsız olarak beraber varlıklarını sürdürmekte midir? Marksist görüş ekonomik kurumlarının ve politikalarının yani alt yapının, üst yapıyı şekillendirdiğini savunmaktadır.

Marksistlere göre bir işçi üreticidir ama onun ürettiğini tüketen insan üretici değildir. Bunun sebebi işçinin, sermayenin toplumsal yeniden üretiminin doğrudan içinde olmasıdır. Marksist perspektifin aksine üst yapının, alt yapı ile ilişkisi olduğu fakat görece bir de özerkliğinin var olduğunu söyleyen Williams, “kültürel materyalizm” kavramı ile bunu açıklamaya çalışır. Böylesi bir argümanın üst yapıyı, alt yapının bir yansımasına indirgeyeceğini, onu tarihsel süreçten soyutlayıp, insan gereksinimlerini toplumsal olmaktan çok ekonomik olarak niteleyeceğini ve kültürel meseleleri ekonomik örgütlenmeyle ilgili konulardan yalıtacağını söylemektedir (Williams, 2013, s. 45-65). Böyle bir yaklaşım kültürün ekonominin tahakkümü altında kaldığını ve insanın sadece ekonomik ihtiyaçlarının olduğu görüşünü ortaya çıkaracaktır. Kapitalizmin her şeyi ekonomiye indirgemesi ve kültürü dahi

meta olarak pazarlanması bu teoriyi doğruluyor olarak gözükebilir ancak kapitalizmin pazarladığı kültür, popüler kültürdür ve insan gereksinimlerinin çok uzağındadır.

3. Popüler kültür kavramı

Kimi düşünürler için popüler kültür halk tarafından oluşturulan halka ait bir kültür olarak adlandırılıp, kitle kültüründen ayrı tutulmaktadır. Popüler kültüre eleştirel gözle bakan düşünürler ise popüler kültürün, kitle kültürünün kendisi olduğu ve yanlış bir bilinç üretmek insanları tek tipleştirdiğini savunmaktadır. “Kısaca, kentteki gündelik yaşam kültürü olarak nitelendirilebileceğimiz popüler kültür, büyük ölçüde ideolojiktir” (Arık, 2004, s. 327). Kültürün doğmasında önemli unsurlardan olan yerellik, zaman ve mekan birlikteliği artık popüler kültürle birlikte parçalanmıştır. Popüler kültür ise iletişim teknolojisinin ve bu teknolojiye sahip sermaye tarafından bilinç ve kültür endüstrisinin çarklarına sokulup, uygun görülen tarzda enformatik bilgi haline getirilmektedir. Çalışmamızda popüler kültüre karşı iki farklı görüş ele alınacaktır: Eleştirel kuramcıların Marx’ın felsefesinden yola çıkarak popüler kültüre ideolojik olarak yaklaşımlarından dolayı popüler kültürü “yanlış bilinç” olarak adlandırmaları ve popüler kültürü elitlerin kültürüne karşı bir direniş alanı olarak tanımlayanların bu kültürü olumlamaları.

Popüler kültüre eleştirel yaklaşan düşünürlerin popüler kültürü ideoloji bağlamında ele aldığını görürüz. “Marx ideolojiyi insanların kendi sosyal konumlarını fark etmelerini engelleyen ve burjuva değerleri tarafından üretilen, yapay bir yanlış bilinç olarak tanımlar” (Arık, 2004, s. 329). Marx insanlık tarihini sınıf mücadelelerinden ibaret olduğunu söyler ve ideolojinin de hakim sınıfların devamını sağlamak için oluşturulan düşünceler olarak niteler. Hakim sınıf üretim araçlarını elinde tutarak kendi ideolojisini kurar ve yeniden üretimi için gerekli üstyapıyı kurar, bunu da elinde bulundurduğu ekonomik (altyapı) kurumlarla gerçekleştirir. Azınlığın çoğunluk üzerindeki iktidarının baskıcı olmayan araçlarla sürdürülmesinde ideolojinin rolünü vurgular. “Maddi gücü elinde tutanlar, aynı zamanda zihinsel alana da hakim olurlar” (aktaran Arık, 2004, s. 330).

Marx’tan esinlenerek düşündüğümüzde popüler kültürü benimseyen insanların yanlış bilinç içerisinde oldukları söylenebilir. Kitlelerin popüler kültürle pasifize edildiğini, iktidarın istediği ‘örnek’ vatandaş çizgisine çekildiklerini söyleyebiliriz. Sadece tüketime endekli yaşam stilleri oluşturan popüler kültür, insanlara tüketebilecekleri her şeyi bir arada bulabilecekleri tüketim mabetleri olan AVM’leri inşa etmektedir. İnsanlar buralarda tüketim yapıp kendilerini anlık zevklere bırakarak, egemenlerin istediği gibi siyasetle uğraşmayan mevcut düzeni benimseyip koruyan apolitik nesnelere haline gelmektedirler. Artık toplumsal rıza, kitle iletişim araçları ile kendiliğinden oluşturulmaktadır. Bunun sonucunda ortak bir bilinç yaratılmakta ve hakim sınıfların ideolojisi meşrulaştırılarak ideolojik işlev gizlenmiş olur. “Küreselleşme süreçlerine giren toplumlarda bu süreçlere koşut bir ideoloji de gelişir. Küreselleşme yerellikleri ortadan kaldırırken bu ideolojiyi kullanır. Böylece bir ulus, toplum, kültür veya topluluk küreselleşmeye dahil olurken bunu kendini gerçekleştirme olarak anlamlandırır” (Hülür, 2000b, s. 115). Söylem, yaşamın tüm alanlarında örgütlenmiş bir yapıdır. İktidarlar kendilerini söylemin içine sakladıkları ideolojik kodlarla var ederler. Meşruluklarını, söylemle sağlarlar. Kendi söylemlerini yayma araçları ise günümüzde kitle iletişim araçlarıdır. Popüler kültür ile donatılmış olan kitle iletişim araçları, iktidar söylemini popüler olanın içine saklar ve yeniden üretir.

Bu yeniden üretim aşamasında kitle iletişim araçları yaygın söylemi aynı zamanda tüketim içinde kullanır. İzlenme oranları yüksek dizilerin yapısına baktığımızda, karakterlerin her birinin popüler söylemlerle birer tüketim sembolü olduklarını görürüz. Sadece tüketime endekli programların yer aldığı televizyon, mevcut toplumsal düzenin popüler söylemlerini, popüler tüketim nesnelere yeniden üretir, karakterler aracılığıyla sembolleştirir. Popüler kültür, Marksistlerin iddia ettiği gibi burjuvanın iktidarını sürdürmek için kendi çıkarları

doğrultusunda oluşturduğu yanlış bir bilinçtir. Kültürün insan eylem ve hareketlerinden bağımsız olarak sadece ekonomik indirgemelerle düşünülmemeyeceğini belirtmiştik. Tam da bu yüzden, yöneten sınıfın iktidarının çıkarları doğrultusunda ekonomik araçlarla oluşturulmuş ve pazar haline getirilmiş olan popüler kültürün yanlış bir bilinç olduğunu iddia etmek yanlış olmayacaktır. Kültür sadece sermayenin oluşturacağı tek yönlü basit bir yapı değildir. Marksistlerin kültürle ilgili tezini desteklememekle beraber popüler kültürle ilgili “yanlış bilinç” tezini sermayenin işe müdahil olmasından dolayı doğru bulduğumuzu söylemek gerekmektedir.

Popüler kültürü olumlayan düşünürlerin temel dayanak noktaları, halkın seçme özgürlüğü olduğu ve istemediği hiçbir şeyi kimsenin onlara dayatamayacağı düşüncesidir. Yüksek kültüre karşılık oluşturulan bir popüler (halk) kültürün, egemenlerin oluşturduğu kitle kültürüne karşı bir direnme alanı olduğu tezini ortaya atmışlardır. Fiske, buna bloklar arasındaki bir karşıtlık olarak ifade eder ve egemenlerin ürettiği tek tip ürünlerin halk tarafından istenilenin alınarak, diğerlerinin alınmaması yoluyla halk tarafından direniş alanına dönüştürüldüğü tezini savunmaktadır. “Kültürel biçimleri üreten, ekonomik kurumların çıkarları ile izleyicinin yorumlayıcı ilgileri arasında kökten bir fark vardır. Fiske bu ayrımı ‘iktidar bloku’ ile ‘halk’ arasındaki bir karşıtlık olarak ifade eder. İktidar blokunun ürettiği tek tip seri imalat ürünler, sonrasında halk tarafından direniş pratiklerine dönüştürülür. Tüketim edimi daima beraberinde anlam üretimini getirir” (aktaran Stevenson, 2015, s. 151).

Tüketilen ve günlük hayatın popüler kültürünü oluşturan metalar, kültür endüstrisi tarafından üretilirler ama onu tüketen kişilerin o metayı hangi amaçla tükettiği de göz ardı edilmemelidir. Popüler kültürü olumlayan ve bir direniş alanı olarak gören bu görüş, halkın seçme hakkına ve tüketimin beraberinde getirdiği anlama yoğunlaşmıştır. Ancak halkın hangi ürünü, neden seçtiği, nasıl bir anlam ürettiğini ve bu anlamın nasıl inşa edildiği ile ilgilenmezler. Bir ürün tüketilirken üretilen anlam bilinçli bir inşa sürecine tabidir. Bu bilinç kitle iletişim araçları eliyle yaratılır. Reklam endüstrisi bu anlamı inşa ederek tüketim edimiyle beraber gelen anlamı kurgular. Hal böyleyken popüler kültürü salt halkın seçimi ve anlamlandırması olarak görmek, kültürün kendi özüne aykırıdır. İnsanın soyutlandığı ve sadece piyasanın şekillendirdiği kültür, piyasada dolaşıma sokulan bir metadır ve insandan yoksundur. Popüler kültür, bizatihi kültüre karşı bir direniştir ve amacı yerel kültürleri yok etmektir.

Küreselleşmenin kültürel yönüne baktığımızda ulusların karşılıklı etkileşiminin devamlı olarak artması bu küresel kültür sürecini hızlandırmaktadır. Küresel dünyada artık sadece yurttaş kimliği gibi genel herkesi kapsayan kimlikler yerine farklı sosyal ve siyasal kimliklerinde ortaya çıkmaya başlamıştır. Tüketim olgusu ve popüler kültürde ulusların birbirine benzeme sürecini hızlandırmıştır. “Dünyanın hemen her yerinde ABD bayrağı taşıyan t-shirtler, İngilizcenin küresel dil hale gelmesi, aynı müziklerin dinlenmesi gibi olgular, kültürel açıdan bir küreselleşmenin yaşandığını da göstermektedir” (Kıvılcım, 2013, s. 227). ABD’nin kendi kültürünü diğer dünya ülkelerine pazarlama amacı diğer ülkeler üzerinde ekonomik ve kültürel tahakküm kurmak istemesine neden olmaktadır. Bu bakımdan kültüre nasıl baktığımız daha da önemlidir. “Kültüre ekonomi merkezli bakanlar büyük bir yanlış içindedirler. Kültür ikincil plana atılmayacak kadar önemli bir durumdur. Keza çağdaş piyasalarda ekonomi ve kültür önemli derecede iç içe geçmiş durumdadır ve bunu görmezden gelmenin yanlış bir algı oluşturacağını ifade etmektedir” (Tarhan, 2018, s. 75). Küresel çağın başlamasıyla birlikte Batı kültürü tüm dünyaya yayılmaya başlamış, Batı tarzı yaşam formu tüm dünya tarafından benimsenmeye başlamıştır. Dünya kültürlerinin tektipleşme, tek bir küresel kültür olma yolu böylece açılmıştır.

4. Küreselleşme ve kültürel sonuçları

Küresel kültür, diğer kültürleri tek yönlü olarak etkilemekte ve değiştirmektedir. Bu durum dünyayı tek tipleştirme çabaları olarak ortaya çıkmıştır. Bu beklenti her zaman var olmuştur.

“Tarih boyunca farklı dinlerin ve ideolojilerin bütün dünyayı bir tek topluma dönüştürme beklentileri veya nihai hedefleri olmuştur. Bu uğurda da sayısız mücadele ve çaba örneği vardır” (Çiçek, 2018, s. 150). Amerikan dizileri ve Hollywood’un etkisi bu büyük mücadelede önemli bir yere sahiptir. Bu durum aslında Tomlinson’a (2009, s. 39) göre bir kültür emperyalizmi olarak karşımıza çıkmaktadır. Tomlinson buna örnek olarak 1980’lerde yayımlanan Amerikan dizisi Dallas’ı olarak vermektedir. Dizinin 90’ı aşkın ülkede yayımlanmaya başlamasıyla bir kültür ithalatı oluşmaya başlamıştır. Amerikan kültürü zamanla dünya genelinde hazır ve nazır bir şekilde yerini almaya başlamıştır. Amerika kendi kültürünü diğer kültürlerle empoze etmekte başarılı olmuştur. Bu başarının arkasında güçlü Hollywood sinemasının büyük rolü vardır. “Avrupa dört ana kültür damarının yaşam bulduğu bir merkez konumundadır. Bunlar antropolojik kültür, hümanist kültür, bilim kültürü ve kitle kültürü olarak belirtilmiştir. Ancak küreselleşme ve Amerikan hegemonyası ve sinema etkisi ile kültür erozyonu dönemi geçirmiştir” (Tarhan, 2018, s. 76). Tüketim kültürü, ekonomik boyuttan, kültürel bir boyuta evrilmiştir. Bireyler ihtiyaç duydukları metaları değil, o metaların tüketimindeki anlamdan dolayı tüketime ihtiyaç duymaktadırlar. Dünya’nın farklı noktalarında aynı müzik ile eğlenen milyonlarca insan, herkesin aynı kıyafetleri giymesi, zincir restoranlarda yemek yiyip, yine aynı kahveyi tüketmesi, insanların ihtiyaçlarından ziyade, o markaların tüketim anlam inşa süreçlerine dahil olmak istemelerindedir. Tüm dünya tektip bir kültür pratiği içinde yaşamaktadır. Ulusal kültürler zamanla unutulmakta ve geri plana itilmektedir. Yöresel olan banal olarak nitelendirilmektedir. Yeme-içme, giyim, kültürel etkinlikler, eğlence ve hatta cinsellik dahi tektip öğrenilmiş bir pornografi olarak yapılmaktadır. Küreselleşme süreci laikliği öne çıkararak, farklı dini gruplardan insanları aynı kültür pratiği içinde buluşturmaktadır.

Aynı siyasal ve ekonomik sistemlerle yönetilmeye başlayan ülkeler, aynı küresel kültür politikalarını üretmeye başlamışlardır. “Küreselleşme zamanın ve mekanın dönüşmesiyle ilgili bir süreç olup sadece büyük sistemlerin yaratılmasıyla değil, aynı zamanda toplumsal deneyimin yerel ve hatta kişisel bağlamlarının dönüşümüyle de ilgilidir” (Giddens, 2002, s. 12). Dünya’nın küreselleşme süreci yerel kimliklerin de kendilerinin farkına varmalarına neden olmuştur. Küreselleşme kimileri için yerelleşmekte demektir. “Kimileri için küreselleşme olarak görülen süreç kimileri için yerelleşme olarak görülmektedir. Paralel olarak da küreselleşme bazıları için parçalayıcı bir durum iken bazıları için birleştirici bir özelliğe sahiptir” (Tarhan, 2018, s. 78). Yerelleşmenin sınırlarının ne olduğunu sorgulayan Ahıska, yerelliğin ulusla bağdaştırılmasına karşı çıkar. Uluslararası bir meselede ulusal olanın yerel olarak kabul edilebileceğini ancak ulusal düzeyde bir meselede bunun farklı olacağını söyler (Ahıska, 1995, s. 16).

Kimileri için küreselleşme ve yerelleşme aynı şeyler olmasına rağmen kimileri içinse yerelleşme, küreselleşmenin karşısında kendi kültürünü korumak için bir savunma alanıdır. “Yerelleşme milletler açısından küreselleşmenin karşısında kendi kültürünü ayakta tutabilmenin bir aracı olurken diğer yandan da etnik mikro milliyetçilik akımlarına yol açarak ulus-devlet anlayışını tehdit edebilmektedir” (Ayhan, 2003, s. 87). Küreselleşme kültürlerin birleşmesini ve yayılımını hızlandırmak gibi bir görev üstlendiğini söyleyen görüşler, küreselleşmenin ekonomik yönünü görmezden gelerek bu yorumlarda bulunmaktadır. Küresel çağın kültürü popüler kültür, tek bir yaşam formu sunmaktadır ve bunu da farklı kültürlerin içine sızarak, yerelin bir parçası olarak yapmaktadır.

Sonuç: Yerelin kültüründen küreselin kültürüne geçiş

Küreselleşme ile ilgili tartışmalarda, küreselleşmeye karşı geliştirilen olumlu ve olumsuz görüşlerden bahsettik. Küreselleşmenin dünya üzerinde değiştirdiği bazı kültürel renkler kaybolmaya yüz tutmuştur. İnsanlığın binlerce yıllık kültürel birikimi, deyim yerindeyse yaşadığımız son yüzyıl tarafından gasp edilmiştir. Küreselleşme ile yaşanan bu toplumsal

değişim ve dönüşümler, toplumsal ilişkilerde karmaşıklığa neden olmaktadır. Hızla değişen toplumsal ilişkiler kültürler arası yoğun bir etkileşime neden olmuştur. Kapitalizmin mekanı üretim ve tüketim için örgütlenme çalışmaları modernite ile birlikte kuramsal bir sorun haline gelmiştir. Küreselleşme sürecinde zaman ve mekan sıkışması üzerine kafa yoran Harvey, mekanın her zaman kapitalizmin dinamiğinin merkezinde yer aldığını ve mekanın zaman yoluyla yok edilme sürecinde şiddetli bir evreye şahitlik ettiğimizi belirtmektedir. Bu yok etme sürecinde azalan mekansal engeller, kapitalistlere, önemsiz mekansal farklılıkları iyi yönde kullanma gücü vermektedir. Harvey, ayrıca küreselleşme süreciyle birlikte mekanın üzerinde daha üstün bir kontrol mekanizmasının kurulduğunu ve daha da büyük bir kontrole sahip olma arzusu içinde olduğunu belirtmektedir (Harvey, 2009, s. 315-316). Mekan ve zaman algımızın değişmesiyle birlikte, sermayede teknolojik gelişmelerle beraber hızlı bir şekilde dünya üzerinde yer değiştirmektedir. McLuhan mekansal ve zamansal ilişkilerin toplumsal pratiklerden ayrı düşünülmemeyeceğini ve onlar tarafından üretilip, yeniden üretildiğini söylemektedir (Stevenson, 2015, s. 212). Küreselleşmeyle birlikte mekan ve zaman algısının değişmesi sanal bir algıyı ortaya çıkarmaktadır.

Toplumsal ve kültürel yapıdaki bu hızlı ve karmaşık değişiklikler, kültürün parçalanmasına ve tek tipleşmesine neden olmaktadır. “Ben kapitalist modernliğin teknolojik ve ekonomik açıdan güçlü, fakat kültürel açıdan zayıf olduğunu savundum” (Tomlinson, 1999, s. 251). Tomlinson’un bahsettiği kapitalizmin kültürel açıdan zayıf olduğu tezi, kapitalizmin bir kültür üretmediği aksine var olan kültürel birikimi yok ettiğidir. Kültürü pazarda dolaşan emtia haline getiren küreselleşme, popüler kültür ile var olan kültürel birikimi yok etmektedir. Popüler kültür, sermayenin ulusal kültürleri yok etmek için kullandığı bir araçtır ve bu araç dünya üzerinde çok güçlü bir konumdadır. Toplumlar arası etkileşimin bu kadar hızlanması, dünyanın bir noktasında meydana gelen kültürel bir olayın dünyanın diğer noktalarında da hızlı bir şekilde yayılmasına neden olmaktadır. Popüler olan tüketim nesnelere haline gelen kültür, kapitalizm için sadece bir tüketim nesnesidir.

Küreselleşme ile birlikte dünya üzerindeki tüm yerel kültürler tehlike altındadır. Marx’ın kültürü altyapının bir yansıması olarak ele aldığını bilmekteyiz. Kültür tamamıyla altyapının bir yansıması değildir. Görece özerktir. Ancak popüler kültür için aynı şeyi söyleyemeyiz, popüler kültür tam da Marx’ın dediği gibi ekonomik araçların belirlediği bir piyasa kültürüdür. Fiske ise popüler kültürün kendi özünüyle çelişkili olduğunu ve bir yandan endüstrileştiğini, bir yandansa halkın malı olduğunu ve halkın çıkarlarını temsil etmesi gerektiğini söylemektedir (Fiske, 2012, s. 35). Küreselleşme süreci ile birlikte, kültür kendi yaratıcısı olan insandan soyutlanmaya ve piyasa eliyle üretilmeye başlamıştır. Bu da kültürün kendi özüne ters düşmektedir.

Kaynakça

- Ahıska, M. (1995). Medya, küresellik ve yerellik. *Toplum ve Bilim Dergisi*, 67, 6-23.
- Alemdar, K. & Erdoğan, İ. (1994). *Popüler kültür ve iletişim*. Ankara: Ümit Yayınları.
- Arık, M. B. (2004). Popüler kültüre temel yaklaşımlar. *İstanbul Üniversitesi İletişim Fakültesi Hakemli Dergisi*, 19, 327-345.
- Atılğan, G. (2010). Küreselleşme süreci ve ulusal kültür. *Mülkiye Dergisi*, 266, (34), 5-22.
- Ayhan, B. (2003). Küreselleşme sürecinde kitle iletişim araçlarının rolü. *Selçuk İletişim Dergisi*, 3(1), 82-90.
- Bauman, Z. (1996). *Yasa koyucular ile yorumcuları* (K. Atakay, Çev.). İstanbul: Metis Yayıncılık.
- Bülbül, K. (2009). Küreselleşme ve sonrası: Bir dikotomiler dizgesi. K. Bülbül (Ed.), *Küreselleşme temel metinler* (s. 13-25) içinde. Ankara: Orion Kitapevi.
- Cebeci, İ. (2011). Küreselleşme yaklaşımları kapsamında küreselleşme sürecinin tarihsel değerlendirilmesi. *Sosyoloji Konferansları*, 43, 359-386.

- Çiçek, H. (2018). Tek yönlü kültürleşme olarak küreselleşme. *Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 40, 145-156.
- Fiske, J. (2012). *Popüler kültürü anlamak* (S. İrvan, Çev.). İstanbul: Parşömen Yayıncılık.
- Giddens, A. (2002). *Sağ ve solun ötesinde radikal politikaların geleceği* (M. Sözen & S. Yücesoy, Çev.). İstanbul: Metis Yayıncılık.
- Giddens, A. (2009). *Modernitenin küreselleşmesi* (K. Bülbül, Çev.). K. Bülbül (Ed.), *Küreselleşme temel metinler* (s. 161-168) içinde. Ankara: Orion Kitapevi.
- Güneş, S. (2001). *Medya ve kültür: Sessiz yığınların kültürel intiharı*. Ankara: Vadi Yayınları.
- Harvey, D. (2009). Zaman-mekan sıkışması ve post-modern durum (N. Uslu, Çev.). K. Bülbül (Ed.), *Küreselleşme temel metinler* (s. 307-328) içinde. Ankara: Orion Kitapevi.
- Hülür, H. (2000a). Küreselleşme ve toplumbilimsel kuramsallaştırma sorunu. *Selçuk İletişim Dergisi*, 1(2), 27-36.
- Hülür, H. (2000b). Toplumsal bilim söyleminde yerellik. *Selçuk İletişim Dergisi*, 1(3), 103-116.
- İçli, G. (2001). Küreselleşme ve kültür. *C.Ü. Sosyal Bilimler Dergisi*, 25(2), 163-172.
- Kıvılcım, F. (2013). Küreselleşme kavramı ve küreselleşme sürecinin gelişmekte olan ülke Türkiye açısından değerlendirilmesi. *İstanbul Kültür Üniversitesi Sosyal ve Beşeri Bilimler Dergisi*, 5, 219-230.
- Kozanoğlu, C. (1995). *Pop çağı ateşi*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Kürkçü, D. D. (2013). Küreselleşme kavramı ve küreselleşmeye yönelik yaklaşımlar. *The Turkish Online Journal of Design, Art and Communication*, 3(2), 1-11.
- Modelski, G. (2009). Küreselleşme (K. Bülbül & R. Yaslıkaya, Çev.). K. Bülbül (Ed.), *Küreselleşme temel metinler* (s. 155-160) içinde. Ankara: Orion Kitapevi.
- Stevenson, N. (2015). *Medya kültürleri: Sosyal teori ve kitle iletişimi* (G. Orhon & B. E. Aksoy, Çev.). Ankara: Ütopya Yayınevi.
- Şen, B. (2008). Küreselleşme: Anlamlar ve Söylemler. *SDÜ Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 18, 147-162.
- Şentürk, Ü. (2007). Popüler bir kültür örneği olarak futbol. *C.Ü. Sosyal Bilimler Dergisi*, 31(1), 25-41.
- Talas, M. & Kaya, Y. (2007). Küreselleşmenin kültürel sonuçları. *Türklük Bilimi Araştırmaları Dergisi*, 22, 149-162.
- Tarhan, K. (2018). Küreselleşme evrensel bir kültür mü oluşturdu. *Business, Economics and Management Research Journal*, 1, 73-80.
- Tekelioğlu, O. (2006). *Pop yazıları: Varoluştan merkeze yürüyen 'halk zevki'*. İstanbul: Telos Yayıncılık.
- Tomlinson, J. (1999). *Kültürel emperyalizm* (E. Zeybekoğlu, Çev.). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Williams, R. (2013). *Kültür ve materyalizm* (F. B. Aydar, Çev.). İstanbul: Sel Yayıncılık.

Avrupa Birliği-Türkiye ilişkilerinin sosyokültürel boyutları

Ünal Görkem Akman*

Öz

Türkiye'nin AB üyesi olması AB'nin güçlenmesini sağlayacaktır. AB'nin Balkanlar, Kafkaslar ve Ortadoğu'da izleyeceği politikalara Türkiye'nin yardımcı olması açıktır. Türkiye'nin AB üyesi olmasının hem Türkiye'ye hem de AB'ye büyük faydaları söz konusudur. Avrupa Birliği ile Türkiye ilişkilerinin uzun bir geçmişi vardır. Avrupa Birliği ile Türkiye arasında 60 yılı geçen sürede ilerleyen ilişkiler, müzakerelerin başlamasıyla derinleşmiştir. Avrupa Birliği ile Türkiye arasındaki müzakereler hala sürmektedir. Türkiye özellikle Tanzimat döneminden beri, yüzünü Batı'ya çevirmiştir. Avrupa ve Asya'da toprağı olan Türkiye, zengin tarihi ve kültürel birikimiyle, jeopolitik konumuyla, genç nüfusuyla Avrupa Birliği'ne üye olma konusundaki kararlılığını söylemlerinde dile getirmektedir. Bu doğrultuda Türkiye bazı yasal düzenlemeler gerçekleştirmektedir. Avrupa Birliği ile yürütülen müzakerelerin Türkiye'de sosyokültürel yansımaları olmuştur. Türkiye, Avrupa Birliği üyesi olmak için reform paketleri hazırlamıştır. Bu doğrultuda Türkiye, temel haklar başta olmak üzere kadın, çocuk, tarım, hayvancılık, balıkçılık, gıda güvenliği, turizm, çalışma hayatı ve eğitim gibi alanlarda Avrupa Birliği ile uyum sürecinde pek çok yasal düzenlemeler yapmıştır. Avrupa Birliği ile yürütülen bu müzakerelerin Türkiye'ye olumlu yansıdığı söylemek yanlış olmayacaktır. Türkiye'nin izlediği sosyal politikalar Avrupa Birliği mevzuatına önemli ölçüde uyum sağlamıştır. Ancak, hala Avrupa Birliği mevzuatı ile bazı uyumsuzluklar sürmektedir. Son yıllarda, Türkiye ile Avrupa Birliği arasındaki ilişkiler inişli çıkışlı bir seyir izlemektedir. Bu makalede Avrupa Birliği ile Türkiye arasındaki müzakerelerinin Türkiye'ye sosyokültürel yansımaları incelenecektir. Avrupa Birliği ile Türkiye'nin gerçekleştirdiği müzakerelerin tarihsel gelişmeleri ele alınacaktır. Bu makalenin amacı, Avrupa Birliği ve Türkiye ilişkilerinin Türkiye'ye sosyokültürel yansımalarını genel hatlarıyla aktarmaktır.

Anahtar kelimeler: Avrupa Birliği, Türkiye, müzakereler, sosyokültürel, sosyokültürel yansımalar

Socio-cultural dimensions of European Union-Turkey relations

Abstract

Turkey's membership of the EU will make the EU stronger. Turkey would assist the policies of EU that will be followed in the Balkans, the Caucasus and the Middle East. Turkey's membership of the EU has great benefits both to Turkey and the EU. There is a long history of relations between Turkey and the European Union. For over 60 years in advancing relations between the European Union and Turkey has deepened with the beginning of the negotiations. Negotiations between the European Union and Turkey is still ongoing. Especially since the Tanzimat era, Turkey has turned its face to the west. With having territories both in Asia and Europe, and with its rich historical and cultural heritage, geopolitical position, and young population, Turkey has expressed the commitment of being a member of the European Union in its rhetoric. In this respect, Turkey is carrying out some legal regulations. These negotiations with the European Union have been socio-cultural reflections in Turkey. Turkey has prepared a package of reforms to become a member of the European Union. In this respect, in the process of orientation with the European Union, Turkey has done may legislations in the areas of especially fundamental rights, women, children, agriculture, livestock, fisheries, food security, tourism, working life and education. It will not be wrong to say that these negotiations with the European Union reflected Turkey positively. social policies that Turkey carried out has significantly adapted to European Union legislation. However, there are still some incompatibilities with European Union legislation. In recent years, relations between Turkey and the European Union have ups and downs. This article will examine the socio-cultural implications of the negotiations to Turkey between itself and the European Union. Historical developments of the negotiations conducted with the European

* Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, E-posta: gorkemuakman@gmail.com, ORCID ID: 0000-0003-4222-0012

Union and Turkey will be discussed. The purpose of this article is to give a general outline about Turkey and the European Union relation's socio-cultural reflections to Turkey.

Keywords: The European Union, Turkey, negotiations, socio-cultural, socio-cultural implications

Giriş

Türkiye'nin Avrupa Birliği (AB) ile ilişkilerinin uzun bir geçmişi vardır. Türkiye 1950'lerden beri bu birliğin bir üyesi olmak istemektedir. AB ve Türkiye ilişkisi tarih boyunca inişler ve çıkışlar yaşamıştır. Ancak, bu ilişkiden iki taraf da büyük çıkarlar sağlamaktadır. AB ve Türkiye, çıkarları için iş birliği yapmaktadır. Bu iş birliği, Türkiye'nin gelişmesi için de gereklidir. Aynı zamanda Türkiye'nin demokrasisinin gelişmesi için de katkı sağlamaktadır. Demokrasi ve insan hakları, tam üyelik sürecinde AB tarafından Türkiye'nin önüne sunulan engellerdir. Türkiye ise AB üyesi olma hedefini sık sık dile getirmektedir. Türkiye demokratikleşme yolunda reformlar gerçekleştirmektedir. Bu bağlamda Türkiye etnik, mezhepsel, kişisel haklar başta olmak üzere birçok alanda açılımlar yapmıştır. Günümüzde ise özellikle Avrupa'nın göçmen karşıtı politikaları, Türkiye ile olan ilişkileri kötü etkilemektedir.

Türkiye ile AB arasında çok boyutlu ilişkiler söz konusudur. Bu ilişkilerin neticesinde Türkiye'de sosyokültürel yansımalar olmuştur. Türkiye'nin AB ile ilişkilerinin Türkiye'ye yansımaları bu çalışmanın amacıdır. Türkiye her fırsatta AB üyesi bir ülke olmak istediğini belirtmektedir. Türkiye ile AB arasındaki ilişkinin sürmesi, Türkiye'nin AB üyesi olmak istemesi, AB ile müzakerelerin sürmesi ve bu müzakerelerin yansımalarının hala Türkiye'yi etkilemesi bu çalışmayı önemli kılmaktadır. Müzakerelerin yansımalarından olan sosyokültürel yansımalar, bu makalenin kapsamını oluşturmaktadır.

Türkiye, Osmanlı Devleti'nin son zamanlarında ve cumhuriyet olarak yeniden kuruluşundan beri yüzünü batıya dönmüştür. Aksoy & Uğur'un (2015, s. 169) bakış açısıyla Avrupa Birliği'ne üye olma, Türkiye açısından batılılaşma ve uygarlaşma olarak görülmektedir. Türkiye sahip olduğu konumu, tarihi, jeopolitik konumu, turizm imkanları, genç nüfusu ve dinamizmi başta olmak üzere AB'ye yeni fırsatlar sunmaktadır. Avrupa Birliği ise, üyeliğe kabul edilen ülkelerin topluluğa tam uyum sağlamasını ve bu ülkelerin kendi içlerindeki problemleri çözmüş olmasını beklemektedir. Kendi içinde bütünleşmiş bir ülkenin AB'ye güç katması beklenmektedir.

AB ile Türkiye arasındaki ilişki, 31 Temmuz 1959 tarihinde Türkiye'nin Avrupa Ekonomik Topluluğu'na (AET) başvurması üzerine başlamıştır. AET, Türkiye'nin başvurusunu kabul etti ve 12 Eylül 1963 tarihinde Ankara Anlaşması imzalandı. Türkiye, 1987 yılında Avrupa Topluluklarına tam üyelik için başvurmuştur. Avrupa Birliği, 1999 Helsinki Zirvesi ile Türkiye, AB üyeleri tarafından aday ülke olarak kabul edilmiştir. Türkiye 2005 yılında ise tam üyelik müzakerelerine başlamıştır. Avrupa ve Türkiye arasındaki müzakereler hala devam etmektedir.

Avrupa Birliği'ne üye ülkelerde doğum oranı düşmekte ve genç nüfus oranı azalmaktadır. Türkiye'nin Avrupa ve Asya ile Ortadoğu ve Orta Asya ülkeleri arasında önemli bağlar bulunmaktadır. "Türkiye, hem tarihsel ve kültürel birikimiyle, Avrupa ve Asyalı olmaktan kaynaklanan iki taraflı kimliğiyle, Avrupa ile Karadeniz, Kafkaslar ve Orta Asya ülkeleri arasında çok önemli bir bağ oluşturmaktadır" (Doğan, 2015, s. 308). Türkiye topraklarının %3'ü Avrupa topraklarındadır. Aynı zamanda da Türkiye bir Akdeniz ülkesidir. Türkiye Ege Denizi'nde de AB üyesi olan Yunanistan'ın komşusudur. Doğan'ın (2015, s. 310) görüşleri dikkate alındığında, Türkiye jeopolitik konumu, iklimi, toprak özellikleri ve tarımsal faaliyetleri ile zengin tarihinin yanı sıra nüfus potansiyelinin yüksek olması nedeniyle önemli ülkelerden biridir. Türkiye tarih ve kültürel açıdan sahip olduğu birikimi ile Avrupa'nın diğer ülkelerle bağının güçlenmesini sağlayacaktır. Türkiye'nin AB üyesi bir ülke olması, diğer Müslüman ülkelere rol model olmasını sağlaması açısından da kilit öneme sahiptir. Türkiye'nin AB üyesi bir ülke olması, İslam ve Hristiyan dünyalar arasında da bir yakınlaşmaya katkısının

bulunacağı açıktır. Halkın çoğunluğu Müslüman olan laik ve demokratik Türkiye'nin AB üyesi olması ön yargıların da azalmasını sağlayacaktır. Türkiye, Avrupa ile olan farklılıklarını AB'nin yararına bir mozaik olarak kullanma avantajına sahiptir. Türkiye, Avrupa ile olan ilişkilerini Osmanlı Devleti'nin son dönemlerinden beri yakından takip etmiştir. "Türkiye, Tanzimat'tan bu yana Batıya yönelmiş dünyadaki tek Müslüman ülkedir" (Özer, 2009, s. 89). Türkiye'nin halkının çoğunluğu Müslüman olması, Avrupa Birliği açısından mozaik oluşması açısından farklılık sunacaktır ve diğer Müslüman ülkeler için de bir rol model ülke olacaktır. Türkiye'nin İslam ülkeleri ile olan ilişkisi, AB'nin güçlenmesine olanak sağlaması beklenmektedir. Laik ve demokratik bir ülke olan Türkiye, AB üyesi ülkeler ile İslam ülkeleri arasında bir köprü görevi görme rolü üstlenebilir. Şenay'ın (2014, s. 5) da ortaya koyduğu gibi, "AB'nin Ortadoğu, Balkanlar ve Kafkaslara yönelik politikasını uygulaması için Türkiye'ye ihtiyacı vardır". Bu coğrafyalarda AB'nin etkisinin arttırmak için Türkiye'ye ihtiyacı olduğu açıktır. Kıracı ve İlhan'ın (2010, s. 198) bakış açısına göre, küreselleşme 21. yüzyılın en temel olgusudur. Küreselleşme, dünyada meydana gelen değişimlerin ana nedenlerindedir. "Küreselleşme ile birlikte uluslararası ekonomik, siyasal, sosyal, çevresel, teknolojik, güvenlikli, kültürel ve hukuksal değişimler gerçekleşmiş, malların ve sermayenin dünya ekonomisinde serbest dolaşımı başlamış ve tüm piyasalar uluslararası sermayeye açılmıştır" (Kıracı & İlhan, 2010, s. 198). Küreselleşme ile ülkelerin birbirine yakınlaşması neticesinde Türkiye ile AB'nin birbiriyle yakın ilişkiler geliştirmesi, Türkiye'nin AB'ye üyesi bir ülke olmasını sağlayacaktır.

Avrupa Birliği raporlarında demokrasi ve insan hakları konularında Türkiye'nin reformlar yapması gerektiğine yer vermektedir. Genç'in (2005, s. 317) bakış açısıyla AB'nin temelinde demokrasi, insan hakları ve temel hakları benimseten programların geliştirilmesi yatmaktadır. Bu doğrultuda Türkiye, AB'ye üye olmak için gereken reformlara imza atmaktadır. Bu reformlar Türkiye'nin gelişmesini de sağlamaktadır. Turhan'ın (2017, s. 453) açısından ekonomik nedenlerle kurulan AB, yıllar içerisinde insan hakları kavramı üzerine eğilim göstermiştir. AB üyesi ülke olmak için insan haklarına saygı ve hukukun üstünlüğünün sağlanması önemli şartlardan olmuştur. Maastrich ve Amsterdam Antlaşmaları başta olmak üzere AB tarafından imzalanmış antlaşmalarda da insan hakları vurgulanmıştır. Şenay'ın (2014, s. 6) ortaya koyduğu gibi, Türk dış politikasının önceliklerinden olan AB'ye üyelik süreci Türkiye'nin demokratikleşme reformlarının hızlanmasını sağlamıştır. Türkiye'nin AB'ye üyeliğini kolaylaştırmak için gereken adımlar atılmaktadır.

AB, Türkiye'de demokrasinin gelişmesi için yapılan reformları uzaktan takip etmiştir. AB üyesi olmak için bir ülkenin insan hakları korunmalı ve demokratik olması gerekmektedir. Özer'in (2009, s. 97) bakış açısına göre Kopenhag Kriterleri'ni yerine getirmek için Türkiye çaba sarf etmektedir. Türkiye bu yönde reformlar geliştirmesinde Kopenhag Kriterleri önemli rol oynamaktadır. Bu doğrultuda Türkiye, ölüm cezasını kaldırmıştır ve işkenceye karşı sıfır tolerans politikasını izlemiştir. Özer'e (2009, s. 102) göre, AB Komisyonu AB ile Türkiye'nin yürüttüğü müzakereleri değerlendirirken siyasi diyalogların güçlendirilmesine dikkat çekmektedir. Ayrıca AB Komisyonu, Türkiye'nin siyasi kriterleri yerine getirmesini beklemektedir. Tekeli'nin (2004, s. 16) de ortaya koyduğu gibi, rejimin demokratik olması ve bir ülkenin demokratik olması zorunludur. Demokrasinin gelişmesi sürecinde Türkiye'deki sivil toplum kuruluşları da önemli görevler almıştır.

Çalışmanın ilk bölümünde AB'nin tarihi konu edilmiş, bu doğrultuda birliğin kuruluş amacı ve üye ülkeler anlatılmıştır. İkinci bölümde Türkiye'nin Avrupa Birliği ile olan tarihi serüveni incelenmiştir. Son bölümde ise, AB ile ilişkilerin Türkiye'ye sosyokültürel yansımaları ve doğrultuda Türkiye'nin kazanımları ele alınmıştır. Bu bağlamda, temel haklar, kadınlar, çocuklar, tarım, hayvancılık, balıkçılık, gıda güvenliği, tüketiciler, çalışma hayatı, eğitim gibi konular incelenmiştir.

1. Genel Olarak Avrupa Birliği

1.1. Avrupa Birliği tarihi

Avrupa’da birlik oluşturulması fikri 13. yüzyılın sonlarına doğru başlamıştır ve 19. yüzyılda uygulamak için adımlar atılmıştır. Dante “İlahi Komedî” eserinde, Victor Hugo “Avrupa Birleşik Devletleri” adlı dergisinde, Immanuel Kant “Ebedi Barış Üzerine” isimli eserinde birleşmiş bir Avrupa fikri işlemişlerdir. Napolyon ‘Avrupa Ailesi’ isminde konfederasyon kurulmasını istemiştir. Bu doğrultuda başta Paris, Frankfurt, Londra olmak üzere birçok ülkede toplantılar düzenlenmiştir. Düzenlenen bu konferanslar ‘Avrupa Birleşik Devletleri’ adını almıştır. Karabulut’un (2012, s. 20) belirttiği gibi, İngiliz Başbakan Winston Churchill, Eylül 1946’da ‘Avrupa Devletler Birliği’ kurulması fikrini açıklamıştır. Avrupa’da birlik kurma fikri, savaşların yıkımları yerine birlik ve barışı sağlamak adınadır. II. Dünya Savaşı’nın yarattığı acıların yeniden yaşanmaması amacıyla yeni bir birlik oluşturuldu. AB, II. Dünya Savaşı sonrasında ekonomik bir birlik sağlamak için kurulmuştur. Bu savaştan sonra Amerika Birleşik Devletleri (ABD) ve Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti Birliği (SSCB) dünyada iki önemli güç odağı olarak ortaya çıktı ve bu durum Avrupa’da birlik kurulmasını tetikledi.

Avrupa’nın birleşmesi için pek çok planlar 1950’li yıllarda ortaya çıkmaya başlamıştır. Küçük devletlerin Avrupa’da birlik kurarak büyük güçlerden zarar görmemek isteği birlik kurulması fikrini ateşlemiştir. Birleşmiş bir Avrupa’nın kurulması için siyasi, ekonomik, sosyal ve kültürel alanlarda bütünleşmenin sağlanması gereklidir. Birliğin kurulmasında Avrupa’da barış ve refahın sağlanması ve sürdürülmesi ana hedeftir. Fransız Dışişleri Bakanı Robert Schuman, Avrupa’da birlik kurulması fikrinin savunucularından olmuştur. Schuman’ın 9 Mayıs 1950’de ilan ettiği metin ‘Schuman Bildirgesi’ olarak adlandırılmıştır. Ayrıca, Schuman Bildirgesi’nin ilan edildiği tarih olan 9 Mayıs, ‘Avrupa Günü’ olarak kabul edilmiştir. Fransa ve Batı Almanya, Avrupa’da birlik kurulması için harekete geçmiştir. Fransa ile Batı Almanya arasında bir savaşın önüne geçmek ve Batı Almanya’nın Ruhr bölgesindeki kaynakların ortak kullanılabilir olması Fransa’nın bu fikri desteklemesine neden olmuştur. Batı Almanya ise ülkenin saygınlığını arttırmak için birlik kurulmasını desteklemiştir.

ABD uzun dönemde Avrupa’nın ekonomik ve siyasal bütünleşmesini destekliyordu. Robert Schuman’a göre, Avrupa’da düzeni sağlayabilmenin en iyi yolunun demir ve çelik üretiminin uluslararası ortak bir yüksek otoriteye bırakılmasıydı. 9 Mayıs 1950’de Robert Schuman, Schuman planı diye adlandırılan ve ‘Avrupa Birliğinin babası’ olarak tanımlanan seçkin bir ekonomist olan Fransız Jean Monnet’in görüşleri ile temellendirdiği planını açıklamıştır. Schuman planında, Fransa ve Almanya esas almasına rağmen ayrıca İtalya, İngiltere ve Benelüks (Belçika, Hollanda, Lüksemburg) ülkelerini bu birliğe katılmaya davet etti. Schuman Planı, Almanya ve Fransa için avantajlıydı. (Turhan, 2017, s. 460-461)

Paris’te 18 Nisan 1951 tarihinde Avrupa Kömür ve Çelik Topluluğu (AKÇT) kuruldu. Federal Almanya, Fransa, Hollanda, Belçika, İtalya ve Lüksemburg bu topluluğun kurucularıdır. Paris Antlaşması ile AKÇT kuruldu ve çıkarlar ortaklaştırıldı. “Savaşın hammaddesi olan kömür ve çelik, ilginç bir şekilde barışın hammaddesi olmuştu” (Karataş vd., 2019, s. 196). Böylelikle, kurucu altı ülke arasında ortak bir pazar kurulmuştur ve kömür ve çelik üretiminde ortak bir paydada buluşma sağlanmıştır. Ortak bir Pazar kuran kurucu altı ülke gümrükleri de kaldırma kararı almıştır. Bu arada nükleer enerjiyi kontrol etmek adına düzenlemeler de yapılmıştır.

Roma’da 25 Mart 1957 tarihinde Avrupa Ekonomik Topluluğu (AET) ve Avrupa Atom Enerjisi Topluluğu (AAET) kuruldu. Roma Antlaşması ile kurulan AET ile üye ülkeler arasında birliği sağlamak, üye ülkelerin ekonomik entegrasyonunu sağlamak, üye ülkeler arasında ticareti geliştirmek, serbest rekabet oluşturmak, barış ve refahı sağlamak hedeflenmiştir. Aynı zamanda işgücü, mal ve sermayenin serbest bir şekilde dolaşımının sağlanması ve güçlendirilmesi istenmiştir. AET’nin devletlerarasındaki ekonomik birliktelik hedefi

Avrupa'daki birlik fikrine yeni bir perspektif kazandırmıştır (Doğan, 1999, s. 261). AET kurulduğundan beri değişmiştir ve bu değişiklikler Roma Antlaşması'nı esas alarak yapılmıştır. Roma Antlaşması'nı 1965 yılında imzalanan Füzyon (Birleşme) Antlaşması takip etmiştir. Bu antlaşma ile AKÇT, AET ve AAET tek çatı altında birleşmiştir. Bu çatıya da Avrupa Topluluğu (AT) adı verilmiştir. Kararların hızlı bir şekilde alınması, iş birliği ve ortaklıkların gerçekleşmesi adına önemli bir düzenleme hayata geçirilmiştir. Ayrıca, gümrük vergileri 1968'de Gümrük Birliği'nin imzalanmasıyla kaldırılmıştır. Birleşik Krallık, Danimarka ve İrlanda 1973'te AT üyesi ülkelere katılmıştır. Brüksel Antlaşması'nın 1 Haziran 1977 tarihinde yürürlüğe girmesiyle AB'nin organlarından olan Sayıştay kurulmuştur. Avrupa Parlamentosu bu antlaşma ile AB'nin bütçesini denetleme yetkisini elde etmiştir. Yunanistan 1983'te, Portekiz ve İspanya ise 1986'da AT üyesi olmuştur.

Avrupa pazarında bütünleşmenin sağlanması için 1986 yılında Tek Avrupa Senedi üye ülkelerce imzalanmıştır ve 1987 yılında kabul edilmiştir. Ekonomik krizler ve 1982 yılında yaşanan petrol krizi Tek Avrupa Senedi'nin hayata geçirilmesinin nedeni olmuştur. Bu senet ile 1992 yılında kadar Avrupa pazarının bütünleşmesi öngörülmüştür. Tek Avrupa Senedi ile Roma Antlaşması'nda değişiklikler yapılmıştır. Bu değişiklikler iç pazarın kurulması, Ortak Pazar'ın yeniden tanımlanması ve bazı engellerin kaldırılması, karar alınırken oy birliği yerine oy çokluğu ilkesinin getirilmesi, Avrupa Parlamentosu'nun yetkisinin artırılması, üye ülkeler arasında ekonomik konuların yanı sıra siyasal, sosyal, çevre alanlarında da işbirliği sağlanmasıdır. Üye ülkeler arasında bütünleşmeyi sağlamak için 14 Haziran 1985 tarihinde Schengen Antlaşması imzalanmıştır. Bu antlaşma ile İtalya dışında beş kurucu ülkenin sınır kontrolü kaldırılmıştır.

Berlin Duvarı'nın 1990 yılında yıkılması ve SSCB'nin 1991 yılında dağılması, dünyada büyük çaplı değişmelere neden olmuştur. Avrupa da bu değişimden etkilenmiştir. "Başka bir anlatımla, üye ülkeler arasındaki iktisadi, sosyal, siyasal ve hukuki alanda uyum çalışmalarına ağırlık verilmiştir" (Doğan, 1999, s. 261). İzlenen politikaların istikrarlı ve sürdürülebilir olması için siyasal, ekonomik ve sosyal değişimlere ihtiyaç duyulmuştur. Topluluk 1992 yılında Maastricht Antlaşması ile AT, Avrupa Birliği (AB) adını almıştır. Bu antlaşma ile üye ülkeler arasında siyasi, sosyal, ekonomik bütünleşmeler artmıştır ve bazı konularda ortak politikaların oluşturulması hedeflenmiştir. Aynı zamanda, Maastricht Antlaşması ile ekonomik bir birlikten siyasal bir birliğe dönüşüm sağlanmıştır. Para politikalarında, dış politikada, Avrupa Vatandaşlığı, adalet ve savunma alanında ortaklıklar kurulmuştur. Avusturya, Finlandiya ve İsveç 1995'te AB üyesi olmuştur.

Amsterdam Antlaşması'nın 1 Mayıs 1999'da yürürlüğe girmesi ile özgürlüklerin geliştirilmesi, güvenlik ve adalet alanlarında düzenlemeler, AB kurumlarında düzenlemeler, para birliğinin tek olması, AB kimliğini ön plana çıkarma konularında kararlar alınmıştır. Ayrıca, Amsterdam Antlaşması ile Avrupa Parlamentosu'nun yetkileri artmıştır. Parlatonun onayının alınması uluslararası antlaşmalarda ve Avrupa Komisyonu Başkanı'nın belirlenmesinde zorunlu olmuştur. Kıbrıs Rum Kesimi, Polonya, Malta, Estonya, Slovenya, Slovakya, Letonya, Macaristan, Litvanya, Çek Cumhuriyeti 2004'te, Bulgaristan ve Romanya 2007'de AB üyesi olmuştur. 2007 yılında gerçekleşen Avrupa Zirvesi'nde yeni anayasanın hayata geçirilmesi için Lizbon Antlaşması imzalanmıştır. Bu antlaşmaya göre, AB'nin tek tüzel kişilik olması, topluluk kelimesi yerine birlik kelimesinin kullanılması, konseyde kararlar alınırken çoğunluk sisteminin getirilmesi, dönem başkanlığının 2,5 yıllığına seçilmesi ve Avrupa Parlamentosu'nun yanı sıra ulusal parlamentoların da karar alma aşamalarında katılım sağlamaları kararları alınmıştır. Bu arada Hırvatistan 2013'te AB üyesi olmuştur.

AB'nin kurulmasında başlıca faktör ekonomik amaçlardır. Yaşam standartlarının yükseltilmesi, çalışma hayatının düzenlenmesi, ekonomide ve sosyal yaşamda istikrarın sağlanması diğer amaçları oluşturmaktadır. İnsan, mal ve sermayenin serbestçe dolaşacağı

ortak bir pazar amaçlanmıştır. AB üyesi ülkeler için ortak dış politika ve güvenlik politikalarını belirlenmesi, Avrupa vatandaşlığı, adalet ve üye ülkelerin işlerinde işbirliği, sosyal politika alanında uyum ve işbirliği, para biriminde birlik, enerji alanında işbirliği hedeflenmiştir. AB, barışın esas alındığı ve farklı ulusları birleştiren bir projedir. Euro, 1999 yılında AB'nin ortak para birimi olarak tedavüle girerek kullanılmaya başlanmıştır. AB'nin 28 üye ülkesi bulunmaktadır.

1.2. Avrupa Birliği'nin kültürel kimliği

Avrupa'da bazı düşünce adamları tarafından Avrupa'da birlik kurulması gerektiği vurgulanmıştır. J. J. Rousseau on sekizinci yüzyılda ulusların üstünde bir federal bir birlik kurulmasıyla ülkeler arasında barışın hakim kılınmasını ifade etmiştir. Böylelikle, Rousseau geçici olmayan ittifaklar kurulmasını tavsiye etmiştir. Fransız düşünür Saint Simon'un 1814'te Avrupa Toplumunun Yeniden Düzenlenmesi Planı adlı bir kitap yayınlamıştır. Simon kitabında, bütün Avrupa Devletleri'nin ulusal meclisler tarafından idare edilmesi gerektiğini dile getirmiştir. Genel konularda karar almak için ise Avrupa Parlamentosu oluşturulmasının gerekli olduğunu belirtmiştir. Fransız düşünür Victor Hugo Avrupa'da bir birliğin kurulmasını istemiştir.

Dünya savaşlarının neden olduğu acıların tekrar yaşanmaması adına Avrupa'da birlik kurulması kararı alınmıştır. Ülkeler arasında çatışmaları önlemek ve ortak bir çıkar doğrultusunda birlikte hareket etmek, AB'nin ana kuruluş amacıdır. AB'nin kuruluş temeli ekonomik nedenlere dayanmaktadır. AB siyasal, ekonomik, sosyal ve kültürel alanlarda gelişim göstermiştir. AB üyesi olan ülkeler Avrupa kimliğini ön plana çıkaran kültürel politikalar izlemişlerdir. Bu kültürel politikalarının yaratılmasının nedeni farklı kültürleri bütün haline getirmektir. Böylelikle, farklılıklardan birlik kurma yoluna gidilmiştir. Kültürlerin farklılıklar barındırması AB'nin kültürel zenginliğini kazanmasını sağlamıştır. AB'de kültürler arasındaki farklılıkların birbirini tamamladığı düşüncesi yaygınlaşmıştır. Asıl istenen ise, Avrupa kimliğinin diğer kimliklerden ayrı olarak ön plana çıkarılmasıdır. Yani, Avrupalılık kimliği ile ulusal kimlik arasında bir çatışma istenmemektedir.

AB üyesi ülkeler arasında birliği arttırmanın bir yolu da kültürel alanda birliktelik oluşturmak ve geliştirmektir. AB farklı kültürleri birleştirmek adına adımlar atmıştır. Ortak bir Avrupalı kimliği yaratılması için kültürel değerlerin ortaklaştırılması gerekli olmuştur. Sosyal yaşam ile ilgili olan her şey kültürle ilişkilidir. Her ülkenin yaşam şekli birbirinden farklıdır. Bu doğrultuda ülkelerin birbirinden farklı kültürleri vardır. Farklı ülkelere oluşturulan birlik olan AB'de farklı kültür de yer almaktadır. Ülkeler arasındaki farklılıkları aşmak için Avrupa kimliği öne çıkarılmak istenmektedir. Avrupa kimliğinde eski Yunan ve Roma gelenekleri ile Rönesans, Reform ve Aydınlanma sayesinde ortaya çıkan akımlar baskındır. AB adına ortak kültürel kimlik yaratmanın yanı sıra ortak tarih yaratılması da söz konusudur.

Kopenhag'da 14 Aralık 1973'te AT üyesi ülkeler Avrupa Kimliği Deklarasyonu'nu imzalamıştır. Bu deklarasyonda ortak miras ve birliktelik kavramları vurgulanmıştır. Deklarasyona imza atan ülkelerin farklılıkları bu deklarasyonda göz ardı edilmiştir. Ayrıca demokrasi, hukukun üstünlüğü, insan haklarına saygının sağlanacağı belirtilmiştir. Avrupa kimliğinin öne çıkan unsurlarını bunlar oluşturmaktadır. Avrupa kimliğinin özgülüğünü farklı kimliklerin olması oluşturmaktadır. Bu deklarasyonda ortak değerlerin meydana getirilmesiyle birleştirici bir etki hedeflenmiştir.

Solemn Deklarasyonu 1983 yılında Stuttgart'ta imzalanmıştır. Bu deklarasyonda kültür alanı hakkında kararlar açıklanmıştır. Avrupa kimliğinin oluşturulmasında kültürel konularda iş birliğinin arttırılması, Avrupa kültürü hakkında bilgilerin yerleşmesini sağlama, kültürü yaymak için faaliyetlerin yürütülmesi gerektiği vurgulanmıştır. İnsan, sermaye ve malların serbestçe dolaşması, üye ülkeler arasında sınırların kaldırılması, ülkeler arasındaki üniversitelerin diplomalarının denk sayılması, birliğin ortak marş ve bayrak sahibi olması

konuları tartışılmıştır. Avrupa'da yaşayan insanları birbirine yakınlaştırmak için televizyon kanallarının ve yayın saatlerinin artması planlanmıştır. Ayrıca, Avrupa Film ve Televizyon yılı 1988 yılında ilan edilmiştir ve müzelere birliğe üye olan ülkelerin önem vermesi kararları alınmıştır.

AB'nin resmi bayrağı 1985 yılında belirlenmiştir ve AB üyesi 12 ülkeyi temsilen 12 yıldızla bayrakta yer verilirken Avrupa'da yaşayan insanların birlik içinde yaşadığı vurgulanmak istenmiştir. Yani, Avrupa'nın ortak bir değerinin olduğu ifade edilmiştir. Avrupalılar ortak bir pasaporta 1 Ocak 1985 tarihinde sahip olmuşlardır. Birliğe üye ülkelerde geçerli olmak üzere kimlik kartları ve ehliyetlerin kullanılacağı açıklanmıştır. Avrupalılık bilincinin uyanması için sembollerin yaygınlaştırılması amaçlanmıştır. Bu semboller yaygınlaştırılırken yerel kültürlerle de saygı duyulmaya özen gösterilmiştir. Avrupa kültürünün insanlar arasında yayılmasını sağlamak için çeşitli projeler ve iş birlikleri hayata geçirilmiştir ve kitaplar basılmıştır.

AB üyesi ülkelerde yaşayanların temel haklarına dikkat çeken Avrupa Birliği Temel Haklar Sözleşmesi 17 Aralık 2000'de imzalanmıştır. Bu sözleşmede kültürel çeşitlilik de vurgulanmıştır. Demokrasi ve insan haklarının, eşitliğin ve özgürlüğün ile hukukun üstünlüğünün temel alınacağı ifade edilmiştir. Dil, din, ırk, yaş, cinsiyet ve kültürel farklılıklar başta olmak üzere diğer farklılıklara da saygı gösterileceği belirtilmiştir. Ayrıca, Avrupa'nın kültürel mirasının korunacağı da dile getirilmiştir. AB farklıları bir zenginlik olarak kabul etmektedir. Bu farklılıklardan birlik oluşturarak barışın ve refahın hakim kılınması sağlanmak istenmektedir. Bu doğrultuda kültürün yayılmasına imkan sağlayan projelerin desteklenmesi fikri ağır basmaktadır.

Farklı ülkelere oluşun AB farklı kültürlerle ve farklı tarihe sahiptir. Tek bir kültürü bulunmayan bu birlik farklı kültürleri barındırmaktadır. Bünyesinde barındırdığı farklı kültürlerin uyum içinde bulunması AB için önemlidir. Avrupa kimliğinin meydana getirilmesinde bu farklı kültürler AB'nin kimliğine ve kültürüne zenginlikler katmaktadır. Avrupa kimliği, milli kimlikten farklıdır ve onu tamamlayıcıdır. AB, Avrupa kimliğini oluşturmak için sembolleri, tarihi, kültürü, birlik bilincini uyandırmak için çalışmalar yürütmüştür. İnsan, sermaye ve malların serbest dolaşması, bayrak, marş, kimlik, ehliyet, pasaport, sloganlar, 9 Mayıs'ın Avrupa Günü olarak ilan edilmesi Avrupalılık kültürünün yayılmasını sağlamak içindir.

Aynı zamanda Avrupa'nın bir hukuksal topluluk da olduğu unutulmamalıdır. Bu hukuksal temel, eski Yunan ve Roma'nın yasalarına dayanmaktadır. Hukuka dayanmış bir Avrupa kimliğini oluşturmak AB için önem taşımaktadır. AB için insan haklarının korunması, demokrasinin yaygınlaşması ve hukukun üstünlüğü çok önemlidir. Maastricht Antlaşması ile birliğin insan hakları alanına daha fazla eğildiği dikkat çekmektedir. Bu antlaşma neticesinde AB vatandaşlığı kavramı ortaya çıkmıştır. Bu kavramın ortaya çıkması, Avrupalılık bilincinin oluşması için önemli bir adımdır. Maastricht Antlaşması insan haklarının evrensel bir nitelik olduğunu vurgulamıştır. Böylelikle, AB'nin dış politikada da etkili olmasına dayanak sağlanmıştır. Yani, dünyanın herhangi bir yerinde insan haklarının ihlal edildiğini iddia eden AB, o bölgede etkin adımlar atabilir. Ayrıca, AB'nin dünya genelinde de saygınlığının artması hedeflenmiştir. Amsterdam Antlaşması ile insan hakları hakkında önemli kararlar alınmıştır. Amsterdam Antlaşması'nda AB'nin insan haklarına dayalı olduğu ilk kez ifade edilmiştir. Bu antlaşmada insanların serbestçe dolaşması, yerleşme hakkı ile vize, sığınma, göç hakları alanlarında düzenlemeler yapılmıştır ve ırk, etnik köken farklılıkları, din, engellilik ve cinsel tercihleri kapsayarak insan haklarının korunması amaçlanmıştır. Amsterdam Antlaşması, insan hakları hakkında yaptığı düzenlemeler nedeniyle Maastricht Antlaşması'ndan daha ileridir. AB'nin insan haklarının korunması adına işkenceye karşı bir tutumu vardır. İşkencenin yanı sıra kötü muamelenin de kabul edilemez olduğunu belirten AB, Avrupa İşkenceyi Önleme Komitesi'ni kurmuştur. AB, demokrasinin gereklerinin yerine getirilmesini, kişisel

özgürlüklerin ve insan haklarının ile hukukun üstünlüğünün sağlanması hakkında oldukça hassastır.

2. Avrupa Birliği-Türkiye ilişkilerinin süreci

2.1. Avrupa Birliği-Türkiye ilişkilerinin tarihi

Türkiye, Tanzimat'tan beri yüzünü batıya dönmüştür. Avrupa Birliği'ne üye olmak, Türkiye açısından batılılaşma ve uygarlaşma olarak görülmektedir. Türkiye, 1959 yılında o dönemdeki adı AET'ye ortaklık başvurusu ile AB ile olan serüvenine başlamıştır. Aksoy ve Uğur'un (2015, s. 169) belirttiği gibi, Türkiye'nin o yıllardaki kalkınma düzeyinin düşük olması, AET'nin 'Ortak İlişki' önerisine neden olmuştur. İngiltere, Danimarka, İrlanda ve Norveç AET'ye tam üye olmak için başvururken, Türkiye ile AET arasında ortak üyelik için görüşmeler yapılmıştır. Türkiye'nin ekonomik durumu AB'nin Türkiye'ye ön yargılı yaklaşmasına neden olmuştur.

Türkiye'nin komşusu Yunanistan da 1959 yılında AET'ye başvurmuştur. Türkiye'nin AET'ye üyelik başvurusunda bulunmasında Kıbrıs konusunda Yunanistan'ın Avrupa desteğini arkasına almasını önlemek istemesi de etkili olmuştur. Yunanistan'ın başvurusunun yanı sıra, Türkiye'nin AB'ye başvuruda bulunmasında Avrupa'daki siyasi bütünleşmenin dışında kalmamak, ticari ilişkileri geliştirmek, kalkınma için imkan oluşturma isteği ve SSCB'nin Türkiye'nin ulusal güvenliğini ve egemenliğini tehdit eden istekleri etkili olmuştur.

AET Bakanlar Konseyi 11 Eylül 1959 tarihinde toplanmıştır ve Türkiye'nin talebini olumlu bularak ortaklık şartlarını belirlemek üzere görüşmeleri başlatmıştır. AET'nin bu talebi olumlu karşılamasında, Türkiye'nin 1963 yılında Birinci Beş Yıllık Planı açıklaması etkili olmuştur. Türkiye AET ile 1963 yılında Ankara Anlaşması'nı imzalamıştır. Ankara Anlaşması, Türkiye ile AET arasında ortaklık kurulmasını sağlamıştır. AET ve Türkiye ilişkilerinin hukuksal temelini Ankara Anlaşması oluşturmaktadır. Aynı zamanda bu antlaşma Gümrük Birliği'nin de yolunu açmıştır. Türkiye'nin AET'ye uyum sağlaması adına hazırlık dönemi, geçiş dönemi ve nihai dönem olmak üzere üç aşama planlanmıştır.

Katma Protokol, 13 Kasım 1970 tarihinde imzalanmıştır ve 1973 yılında yürürlüğe girmiştir. Bu protokol ile Ankara Anlaşması'nda belirlenen hazırlık dönemi sona ermiştir. Artık bir geçiş dönemi yaşanmıştır. "Bu dönemde taraflar arasında sanayi ürünleri, tarım ürünleri ve kişilerin serbest dolaşımının sağlanması ve Gümrük Birliği'nin tamamlanması öngörülmüştür" (Kayagil, 2015, s. 36). İstikrarsız bir seyir izleyen AET-Türkiye ilişkileri, 12 Eylül 1980 askeri darbe nedeniyle resmen askıya alınmıştır. AB üyesi olan Fransa, Hollanda, Danimarka ilişkilerin askıya alınması gerektiğini ifade etmiştir. Almanya ve İngiltere ise Türkiye ile olan ilişkilerin olağan şekilde devam etmesi gerektiğini istemiştir. Türkiye'de sivil idarenin kurulmasının ardından AET ile Türkiye ilişkileri yeniden canlanmaya başlamıştır. AET ile Türkiye arasında 16 Eylül 1986 tarihinde yeniden temaslar başlamıştır. Bu tarihte Türkiye-Avrupa Ekonomik Topluluğu Ortaklık Konseyi toplanmıştır.

Bu arada Türkiye, 1989'da AET'ye tam üyelik başvurusunda bulunmuştur, ama Türkiye'nin başvurusu reddedilmiştir. Aksoy ve Uğur'un (2015, s. 170) ortaya koyduğu gibi, bu kararın alınmasında Türkiye'nin ekonomik ve siyasal durumu da etkili olmuştur. AET, Türkiye'nin sosyal, ekonomik ve siyasal alanlarda gelişmesini gerektiğini bildirmiştir. Ayrıca, AET Türkiye'nin kendi iç bütünlüğünü tamamlamasını tavsiye etmiştir. AET ile Türkiye ilişkilerinin Ortaklık Anlaşması içinde gelişerek devam ettirilmesi uygun görülmüştür.

1995 yılında ise Gümrük Birliği Antlaşması imzalanmıştır ve 1 Ocak 1996 tarihinde yürürlüğe girmiştir. AB ile Türkiye arasında ekonomik ilişkilerin ivme kazanmasında Gümrük Birliği'nin önemli bir payı vardır. Gümrük Birliği sayesinde Türkiye-AB ilişkilerinde ayrı bir boyuta geçilmiştir. Artık AB ile Türkiye ortaklık ilişkisinde son döneme geçilmiştir. Ancak, 1997 yılında AB'ye tam üyelik takviminin kesinleşmesini isteyen Türkiye'nin ısrarı, AB tarafından olumlu dönüş almamıştır ve 1997 yılındaki Lüksemburg Zirvesi'nden olumsuz karar

çıkıştır. Lüksemburg Zirvesi'nde Polonya, Çek Cumhuriyeti, Slovenya, Macaristan, Güney Kıbrıs Rum Yönetimi, Malta ve Estonya ile AB'ye katılmak için müzakerelerin başlaması kararı alınmıştır. Bu zirvede Türkiye, AB genişleme sürecinin dışında tutulmuştur. Bunun üzerine Türkiye AB ile olan siyasal diyalogunu kesmiştir, ancak ekonomik ilişkilerini sürdürmüştür. Cardiff Zirvesi 15-16 Haziran 1998 tarihinde düzenlenmiştir ve bu zirvede Türkiye, üye adaylığı statüsüne yükseltilmiştir.

Helsinki Zirvesi 10-11 Aralık 1999'da yapılmıştır. Helsinki'de düzenlenen AB Devlet ve Hükümet Başkanları Zirvesi'nde Türkiye, AB üyeliğine aday ülke statüsünü oy birliği ile resmen kazanmıştır. Bu zirve ile Türkiye'nin diğer aday olan ülkeler ile aynı konumda olacağı belirtilmiştir. Katılım Ortaklığı Belgesi aday olan ülkelere hazırlandığı gibi Türkiye için de hazırlanmıştır. Katılım Ortaklığı Belgesi 8 Mart 2001 tarihinde Türkiye için ilk kez hazırlanmıştır. AB Konseyi'nin hazırladığı bu belgede, düzenlenmesi gereken öncelikli konular yer almaktadır. Daha sonra AB, 2003, 2005, 2006 ve 2008 yıllarında Katılım Ortaklığı Belgesi'nde güncelleştirmeler yapmıştır. Katılım Ortaklığı Belgesi'nde çocuk işçiler, sendikal haklar, kadına karşı ayrımcılık, cinsiyet, ırk, inanç ayrımcılığı, sosyal politikalar ve istihdam, iş hukuku, iş sağlığı ve güvenliği alanları başta olmak üzere birçok konular hakkında stratejilere yer verilmiştir. AB Türkiye'den beklentilerine Katılım Ortaklığı Belgeleri aracılığıyla yer vermiştir.

12-13 Aralık 2002 tarihinde düzenlenen Kopenhag Zirvesi'nde Türkiye hakkında tam üyelik müzakereleriyle ilgili kararın 2004 yılında açıklanacağı bildirilmiştir. Bu zirvede Türkiye'nin Kopenhag Kriterleri'ni karşılama adına olumlu adımlar attığı belirtilmiş olmasına rağmen, siyasi kriterlere uyum açısından uygulamaların da önemli olduğu vurgulanmıştır. Bu arada İrlanda AB'nin dönem başkanlığını 1 Ocak 2004-30 Haziran 2004 arasında üstlenmiştir. Bu zaman diliminde İrlanda'nın Türkiye'ye olumlu desteği söz konusudur. Brüksel Zirvesi 3 Ekim 2004 tarihinde düzenlenmiştir. Bu zirvede Türkiye'nin siyasi kriterleri yeterli seviyede karşıladığı belirtilmiştir. Ayrıca, 3 Ekim 2005 tarihinde de müzakerelerin başlaması kararı açıklanmıştır. Türkiye, 2005 yılında da üyelik müzakereleri sürecine başlamıştır. Lüksemburg'da 3 Ekim 2005 tarihinde düzenlenen Hükümetler arası Konferans sayesinde Türkiye'nin AB'ye resmen katılım müzakereleri başlamıştır.

2.2. AB-Türkiye ilişkilerinin Türkiye'ye sosyokültürel yansımaları

2.2.1. Demokrasi

Türkiye Cumhuriyeti demokratik, laik ve sosyal bir hukuk devletidir. Türkiye insan haklarına saygılıdır ve bu hakları anayasa ile güvence altına almıştır. Türkiye insan hakları, demokratikleşme, sivilleşme ve kişisel haklar ve özgürlükler alanlarında reformlar gerçekleştirmiştir. Aynı zamanda, bu reformlar da Türkiye'nin ve demokrasinin gelişimini sağlamıştır. Demokratikleşme paketleri ve yargı reformları ile yasal düzenlemeler, AB'ye uyum sağlamak için yapılmaktadır.

İlk olarak ekonomik bütünleşmeyi hedeflemesine rağmen AB, temel hak ve özgürlüklere ile sosyal politikalara da önem vermektedir. "Avrupa Birliği Antlaşması'nın 6. maddesi ile Avrupa Birliği, temel değerleri olarak hürriyet, demokrasi, insan hakları, temel özgürlüklere saygı ve hukukun üstünlüğü ilkelerini kabul etmiştir" (Özer, 2009, s. 97). 1997 yılında imzalanan Amsterdam Antlaşması ile sosyal politika alanına da vurgu yapılmıştır. "Amsterdam Antlaşması ile Avrupa Topluluğu Antlaşmasına getirilen yeni 13. madde, ayrımcılığa karşı hükümlerin benimsenmesine değinmekte ve Konseyi cins, ırk, etnik köken, din ve inanç, sakatlık, yaş veya cinsel eğilim temelinde her türlü ayrımcılığa karşı mücadele etmek üzere gereken önlemleri almaya yetkili kılmaktadır" (Yazıcı, 2016, s. 6). AB, demokrasinin hakim kılınmasına ile insan haklarının korunması ve geliştirilmesine büyük önem vermektedir.

Lizbon Antlaşması'nın eki olarak kabul edilen Temel Haklar Şartı, medeni ve politik haklarla sınırlanmamış, ekonomik ve toplumsal hakları da kapsamaktadır. Bu haklar altı başlıktan oluşmaktadır. I. Başlık, insan onuru ve bu başlık altında yaşama hakkı, kişilik hakkı, işkence ve kötü muameleye karşı korunma hakkı vardır. II. Başlık, özel hayata ve aile hayatına saygı, kişisel verilerin korunması, evlenme ve aile kurma hakkı, düşünce, inanç ve din özgürlüğü, toplantı ve dernek kurma özgürlüğü, sanat ve bilim özgürlüğü, eğitim hakkı, çalışma hakkı, işletme kurma hakkı, mülkiyet hakkı, sığınma hakkı, sınır dışı edilme, uzaklaştırma ve suçluların iadesinde korunma hakkı, evlenme ve aile kurma hakkının, gay ve lezbiyen çiftleri de içerecek şekilde yazıldığı, ayrıca vicdani ret hakkının tanındığı görülmektedir. (Yazıcı, 2010, s. 9)

Türkiye, 60 yıldan uzun süredir AB üyesi bir ülke olmak istemektedir. Bu doğrultuda kendisinden istenen reformları gerçekleştirmektedir. Türkiye'nin hukuk alanında yaptığı reformlar, AB'nin ilgisini çekmektedir. “Bu dönemde gerçekleştirilen değişiklikler AB tarafından da yakından izlenmekteydi. 9 Ekim tarihinde yayınlanan 2002 İlerleme Raporu'na göre gerçekleştirilen reformlar, Türkiye'nin AB değerlerini ve normlarını benimseme konusundaki kararlılığını ortaya koymaktaydı” (Çalış & Metkin, 2017, s. 18). Özellikle 2000'li yılların başında Türkiye'nin hızlı bir reform sürecine girdiği görülmektedir. Türkiye'nin reformları hızlı bir şekilde uygulamaya geçirmesi, AB'nin de takdirini kazanmasına neden olmuştur. Erhan ve Akdemir'in (2016, s. 8) belirttiği gibi, temel özgürlükler alanında, ifade ve düşünce özgürlüğü, basın özgürlüğü ve dernek kurma özgürlüğü alanlarında reformlar yapılarak olumlu adımlar atılmıştır. Türkiye-AB ilişkilerinde Türkiye'nin hukuk alanında yaptığı yeniliklerin önemi çok önemlidir. AB temel hak ve özgürlüklerin sağlanması ve korunması konusunda hassastır. Tezcan'ın (2011, s. 715-716) ortaya koyduğu gibi, Kopenhag siyasi kriterlerini karşılamak için yasal değişiklikler ve uyum paketleri hazırlamıştır. Düşünce ve ifade özgürlüğü, işkencenin önlenmesi, demokratik ve sivil otoritenin güçlendirilmesi, adil yargılanma hakkı, kadın-erkek eşitliğinin sağlanması gibi konularda yeniden düzenlemeler yapılmıştır. Erhan ve Akdemir'in (2016, s. 8) yer verdiği gibi, TV ve radyo yayıncılığında Türkçe dışındaki dillerde yayın yapılmasının sağlanması, ifade özgürlüğünün kapsamının genişletilmesi, azınlıklara daha fazla özgürlük verilmesinde iyileştirmeler yapılmıştır. Türkiye hazırladığı uyum paketlerinde savaş ve yakın savaş tehdit durumları hariç idam cezasını kaldırmış, azınlıklara ait olan cemaat vakıflarının taşınmaz edinme hakkı ile anadilde yayın ve eğitim hakkı tanımış, terörle mücadele kanunlarında birtakım değişiklikler yapmıştır. Ölüm cezası da anayasadan çıkarılmıştır. Ölüm cezasının çıkarılması, temel hak ve özgürlükler hakkında yapılmış önemli bir değişikliktir.

Basın özgürlüğü alanında da değişiklikler yapılmıştır. Demokrasinin sağlıklı işleyebilmesi adına basının özgür olması gerekmektedir. Basının özgür olması, kamuoyu açısından da sağlıklıdır. Basın özgürlüğünün anayasa tarafından korunması gerekmektedir. Bu doğrultuda, Türkiye anayasal düzenlemeler yapmıştır. Anayasa'nın 30. maddesi, basın özgürlüğünün sağlıklı olması için değiştirilmiştir.

Bu çerçevede bir başka önemli değişiklik basın özgürlüğüyle ilgilidir. Bu noktada Anayasa'nın 30. Maddesi aşağıdaki şekilde değiştirilmiştir: “Kanuna uygun şekilde basın işletmesi olarak kurulan basımevi ve eklentileri ile basın araçları, suç aleti olduğu gerekçesiyle zapt ve müsadere edilemez veya işletilmekten alıkonulamaz.” Bunun sonucu olarak aynı maddede yer alan “devletin ülkesi ve milletiyle bölünmez bütünlüğü, cumhuriyetin temel ilkeleri ve Milli güvenlik aleyhinde işlenmiş bir suçtan mahkum olmaları hariç” ibaresi Anayasa metninden çıkarılmıştır. (Tezcan, 2011, s. 720)

AB'nin sivil topluma verdiği önem büyüktür. Demokratikleşme yolunda sivil toplum kuruluşlarının (STK) payı yadsınamaz. “Avrupa Birliği sivil topluma büyük önem vermektedir, çünkü Avrupa bütünleşmesinin, vatandaşların aktif ve sorumlu katılımı olmadan gerçekleştirilemeyeceğinin bilincindedir” (Tutar vd., 2012, s. 440). Türkiye'de sivil toplum kuruluşlarının ağırlığının artmasında AB'nin sivil toplum kuruluşlarına verdiği önem yatmaktadır. Sivil toplum kuruluşlarının sağlıklı çalışabilmesi demokrasiye de katkı sağlar. “STK gruplarını temsil eden pek çok dernek, vakıf ve birlik mevcuttur” (Yazıcı, 2010, s. 20).

Belirli konularda kamuoyunu aydınlatmayı hedefleyen sivil toplum kuruluşları, demokrasinin yerleşmesi için gereklidir. “AB üyeliği öncesinde toplumun ve vatandaşların AB üyeliğine hazırlanmasında Türkiye’deki STK’ların önemli bir rolü bulunmaktadır. Bu süreçte STK’lar devlet mekanizmasındaki çalışmaların bir tarafı haline gelmiştir” (Tutar vd., 2012, s. 456). Sivil toplum kuruluşları, Türkiye’nin AB üyesi bir ülke olmasında hızlandırıcı bir rol oynayacaktır. Demokrasinin gelişimi, sivil toplum kuruluşlarının siyasal, sosyal ve kültürel alanlar başta olmak üzere diğer alanlarda da boy göstermesine yardımcı olacaktır. Demokrasinin gelişmesiyle güçlenen sivil toplum kuruluşları, Türkiye’nin AB’ye üyelik sürecine katkı sunar.

Özellikle basın ve ifade özgürlüğünün kısıtlanması, yargı bağımsızlığı, kuvvetler ayrılığı alanlarında AB ile Türkiye arasında sorunlar yaşanmaktadır. AB Komisyonu 2014 Türkiye ilerleme raporu hazırlamıştır. “Öncelikle rapor temel hak ve özgürlükler açısından son derece ciddi eleştirilerde bulunmuştur. Bu konuda rapor Türkiye’de yaşanan gelişmelerin ve uygulamaların AB’nin benimsediği ilke ve değerlerle uyuşmadığını oldukça net şekilde hissettirmiştir” (Erhan & Akdemir, 2016, s. 17). Türkiye’de hukukun üstünlüğü, ifade özgürlüğü, yargının bağımsızlığı ve tarafsızlığı konularında yaşanan sıkıntılar, diğer AB Komisyon raporlarında da yer almıştır.

Türkiye ile AB arasındaki müzakerelerin seyri 2000’li yıllarda olduğu gibi değildir. Türkiye hukukun üstünlüğü, demokrasi, temel haklar alanlarında güçlü reformlar ile önemli ilerlemeler kaydetmiştir. İnsan hakları konusu Kopenhag kriterlerinde yer almıştır. Türkiye’nin AB üyesi olmasında insan hakları konusunun büyük payı vardır. Türkiye bu alan ile ilgili reformlarını hızlandırmalıdır. Bu doğrultuda gerekli düzenlemeler ve değişiklikler yapılmalıdır. Aksi halde AB’nin Türkiye’ye bu konular hakkında baskı yapması için gereken zemin oluşur.

2.2.2. Kadınlar

Medeni Kanun’da AB’ye uyum sağlamak adına evlilik yaşı da kadınlar ve erkekler için evlenme yaşı 18 olarak belirlenmiştir. Türkiye’de kırsal kesimlerde çocuk yaşta evliliklerin yaygındır. Bu durum birtakım sorunlara neden olmaktadır. 2002 yılında Medeni Kanun’un değişmesi ile ‘koca evlilik birliğinin revidir’ kuralı kaldırılmıştır. Bu kısmın kaldırılmasıyla evlilikte eşitlik ilkesine uyum sağlamak hedeflenmiştir. Evlilikte sorumluluklar çiftler arasında paylaştırılma yoluna gidilmiştir. Kadınların da çiftlerin nerede yaşayacağı hakkında karar verme, kadınların istekleri doğrultusunda çalışması, kocaların zina yapması durumunda kadınların boşanma davası açma hakkının olması, boşanma durumunda kadınların mali açıdan güçlendirilmesi hedeflenmiştir.

AB için kadın-erkek eşitliği önemlidir. Özerdem’in (2010, s. 19) belirttiği gibi, Roma Antlaşması’ndan beri AB, kadın-erkek fırsat eşitliğinin sağlanması için çalışmalar yürütmektedir. Aynı iş yerinde kadınların erkeklerle aynı ücreti alması teşvik edilmeye çalışılmıştır. Özellikle AB üyesi ülkelerde kadın için aile ve iş hayatında iyileşmeler yaşanmıştır. Kadınların da karar alma süreçlerinde katılması hedeflenmiştir. Kadınlara yönelik olarak çalışma hayatında da düzenlemeler yapılmıştır ve AB’de kadın istihdamında artış sağlanmıştır. Kadın ve erkek arasında fırsat eşitliğinin sağlanması adına AB Konseyi 1995 yılında bir program kabul etmiştir. Ayrıca, 1997’de Amsterdam Antlaşması’nda kadın ve erkek eşitliğinin sağlanması AB’nin öncelikli görevleri arasında yer almıştır. Avrupa Komisyonu’nun 1 Mart 2006 tarihinde kabul edilmesiyle 2006-2010 yıllarını kapsayan yol haritası hazırlanmıştır ve cinsiyet eşitliğinin her alanda sağlanmasını hedeflemiştir. Bu doğrultuda, karar alma aşamasında kadın ve erkeğin dengeli katılması, kadın ve erkek için aile hayatında da uzlaştırıcı politikaların teşviki amaçlanmaktadır.

AB, ilerleme raporlarında Türkiye’de kadınların sosyal hayatta ve iş çevresi başta olmak üzere birtakım sorunlarla karşılaştıklarına dikkat çekmektedir. Türkiye, AB’ye uyum sağlamak adına gereken adımları atmaktadır. Kadınlar ile erkekler arasında farklılıkların önlenmesi için çalışmaların yapılması gerekmektedir. “Raporun sosyal politika alanındaki ifadeleri iş hukuku,

iş sağlığı ve güvenliği, kadın ve erkek arasında eşit muamele, ayrımcılıkla mücadele, sosyal diyalog, istihdam, sosyal içerme ve sosyal koruma başlıkları altında ele alınmaktadır” (Kayagil, 2015, s. 37). Türkiye kadınların çalışma hayatında sağlıklı çalışması adına gereken adımı atmıştır. AB ilerleme raporlarında kadın istihdamına dikkat çekmiştir. Kayagil’in (2015, s. 42) belirttiği gibi, 2004 Ekim’de kadınların çalışma koşulları iyileştirilmiştir ve 2008 yılında kadınların istihdamına teşvik edilmiştir. Kadının sosyal, sağlık, ekonomi, siyasi ve kültürel hayatta güçlendirilmesine çalışılmıştır. Aynı zamanda kadının güçlenmesi toplumun da güçlenmesini sağlayacaktır. “2011 yılında sosyal koruma, sosyal yardım, kadınlar, çocuklar, engelliler ve aile konularından sorumlu olan bazı kurumları, bu alandaki kurumsal dağınıklığın giderilmesi amacıyla birleştiren bir Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı kurulmuştur” (Kayagil, 2015, s. 47). Kadının sahip olduğu temel haklar iyileştirilmeye çalışılmıştır. Kadının iş hayatına katılması, Türk ekonomisi açısından da olumludur. “Yapılan düzenlemeler kadınların işgücüne katılım oranında, kadınların işgücü arzında önemli düzeyde etkiler yaratarak kadınların ekonomik gelişim üzerinde katkı sağlamalarında ciddi anlamda etkili olmuştur” (Tutar & Şahin, 2017, s. 54-55). Yine de kadınlar sıklıkla cinsiyet ayrımcılığıyla karşılaşmaktadır. Cinsiyet ayrımını önlemek için, Türkiye İş Kurumu 2007 yılında işe alımlarda cinsiyet ayrımını yasaklamayı amaçlayan bir genelge yayımlamıştır. Kadının Statüsü Genel Müdürlüğünün idari kapasitesi artırılmıştır. TBMM’nin bünyesinde Kadın Erkek Fırsat Eşitliği Komisyonu kurulmuştur ve bu komisyonda eşit fırsatların sağlanması hedeflenmiştir. Cinsiyet eşitliği konusundaki gelişimi takip edecek olan bu komisyon kanun tasarılarına görüşünü iletecek ve Türkiye’nin imza atmış olduğu uluslararası anlaşmalara uyum sağlamak için yapılması gerekli olan yasama çalışmalarını belirleyip kadın-erkek eşitliğinin ihlal edildiği durumlarda şikayetleri inceleyecektir.

AB, 2000 yılından beri Daphne Programı yürütmüştür. Bu program ile kadınlara, gençlere ve çocuklara yönelik şiddetin engellenmesini amaçlayan projelere mali destek sağlamak hedeflenmiştir. Başta şiddet, cinsel istismar ve insan ticareti olmak üzere şiddetin her türlü programına dahildir. Medeni Kanun’da yapılan değişikliklerle kadınlar meslek ve iş seçiminde kocasının iznini almak zorunda değildir. Türkiye, AB üyesi ülkeleri yakalamak adına çalışan hamile kadınlar doğum öncesi ve sonrasında ücretli izin hakkını 16 haftaya yükseltmiştir. Kadına olan bakış açısının değiştirilmesi ve kadın istihdamının artırılması AB’ye uyum sürecinin hızlanmasını sağlayacaktır. Kadının eğitim düzeyinin yükseltilmesi, kadının kendine ait güveninin artması ve kadının ekonomik özgürlüğünün kazanması, kadın girişimcilere desteğin artması, kadının ekonomiye katkısının artması, aile içinde kadının yaşam standardının düzeltilmesi Türkiye’nin de kalkınma düzeyini arttıracaktır.

Kadına yönelik şiddete karşı caydırıcı önlemler alınmalıdır. Kadının toplumdaki önemi her yerde hatırlatılmalıdır ve konumu yükseltilmelidir. Kadınlar belli işlerle sınırlandırılmakta ve kadın-erkek eşitliği sağlanma konularında önemli adımlar atılmalıdır. Ayrıca, bu konular ve kadın istihdam oranını daha fazla olması gerektiği AB Komisyon raporlarında yer almaktadır. Bir toplumda kadına verilen değer arttıkça o toplumun gelişmesi hızlanır.

2.2.3. Çocuk hakları

Türk Ceza Kanunu, AB ile uyum sağlamak adına değişmiştir. Bu bağlamda, aile büyükleri ya da kardeşler dahi olsa, çocuklara yönelik şiddet, çocukların vücut dokunulmazlığına karşı suçlar kapsamına alınmıştır. Aile büyüğü bile olsa çocuğa yönelik şiddet, kasıtlı olarak zarar vermek, fiziksel veya ruhsal sağlığını bozmak ceza kapsamındadır. Çocuğu yönelik cinsel istismar çocuğun ailesinden, eğitimcisinden, bakıcısından yapılırsa cezada artış söz konusudur. Çocukları korumaya önem veren AB’nin, oyuncakların güvenliğine yönelik mevzuatı vardır. Oyuncakların üretimi, tasarımı ve sunulmasında sıkı kurallar getirilmiştir. Çocukların sağlığını tehlikeye atabilecek oyuncaklar piyasa sürülmemektedir. Oyuncakların tümünde, güvenliği teyit eden CE işaretinin olması gerekmektedir. Zorunlu eğitim çağındaki çocukların AB’de

çalışması yasaktır. Çocukların fiziki ve ruhsal kapasitelerini aşan işler, çocukların sağlığı ve güvenliğini tehlikeye atmaktadır.

AB, çocuk işçiliği ile mücadele etmektedir. Kayagil'in (2015, s. 42) belirttiği gibi, AB uyum kapsamında 2005 yılında Çocukların Korunması hakkında bir yasa düzenlenmiştir ve korunması gereken ya da suça sürüklenen çocukların korunması hedeflenmiştir. Türkiye, çocukların sağlık hizmetlerinden faydalanmasını da düzenlemiştir. Kayagil'in (2015, s. 42) ortaya koyduğu gibi, sosyal güvenlik sistemi oluşturulmuş ve 18 yaş altındaki çocukların ücretsiz sağlık hizmetleri sağlanmıştır. Türkiye, çocuk hakları konusunda önemli adımlar atmıştır. Çocukların korunmasının yanı sıra diğer sebepler nedeniyle, Türkiye bir bakanlık kurmuştur. "2011 yılında sosyal koruma, sosyal yardım, kadınlar, çocuklar, engelliler ve aile konularından sorumlu olan bazı kurumları, bu alandaki kurumsal dağılımın giderilmesi amacıyla birleştiren bir Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı kurulmuştur" (Kayagil, 2015, s. 47). Ayrıca Türkiye, Bakım Hizmetleri Stratejisi ve Eylem Planı'nı çocuklar ve engelliler için hazırlamıştır. Bu plan evde bakım şartlarının ve hizmetlerinin iyileştirilmesi ve düzenlenmesi hedeflenmiştir.

Türkiye ile AB arasında 1999 yılında Katılım Ortaklığı Belgesi (KOB) hazırlanmıştır. Üyelik sürecinde aday ülkeleri hazırlayan politikalarlardır. Türkiye'de, AB üyesi olmak için yapılan reformlar hızlanmıştır. AB, Türkiye'den beklentilerini KOB'larda yayınlamıştır. KOB'da çocuk işçiler sorununa da değinilmiştir. Bu doğrultuda, Türkiye de gereken adımları atmak için bazı düzenlemelere gitmiştir. Çocuk işçiliğini önlemek adına 1475 sayılı İş Kanunu'nda değişiklikler yapılmıştır. Bu bağlamda 15 yaş altında olan çocukların çalışmasının yasaklanacağı ve 18 yaş altında çalışan çocukların da izin ve dinlenme süresinin arttırılacağı ifade edilmiştir. Türkiye, çocuk haklarının korunması adına önemli adımlar atmıştır. "Türkiye'nin Ocak 2001'de, Çocuk İşçiliğinin En Kötü Biçimlerinin Ortadan Kaldırılması Hakkında 182 sayılı ILO Sözleşmesi'ni ve Çocuk Haklarının Kullanılması Hakkında Avrupa Sözleşmesi'ni onayladığı, Nisan 2001'de Emniyet Genel Müdürlüğünde bir Çocuk Bürosunun kurulmasına ilişkin bir kanunun kabul edildiği unutulmamalıdır" (Özdem, 2010, s. 26). AB'ye uyum sağlamak adına Türkiye sosyal politikalarında çocuklar hakkında düzenlemeler yapmıştır.

2.2.4. Tarım, hayvancılık, balıkçılık

AB'nin Ortak Tarım Politikası (OTP) tarımın geliştirilmesine yardımcı olan bir politikadır. AB'ye uyum sağlamak için atılan adımlar arasında hayvancılık ve balıkçılık ile tarım da yer almaktadır. AB'nin yayınladığı İlerleme Raporları ve OTP aracılığıyla Türkiye'nin tarım politikası değişikliklere uğramıştır. Türkiye ile AB arasında tarım ürünlerine dayalı ticaret ilişkisi söz konusudur. İhracatta zorluk yaşanmaması için Türkiye'nin AB standartlarına uyum sağlaması gerekir.

AB üyesi ülkelerde çiftçi danışmanlık sistemleri, üreticilere yardım etmek için uygulanmaktadır. Türkiye 2009 yılında çıkardığı yönetmelikle, tarım danışmanı çalıştıran ziraat odaları, serbest tarım danışmanları ve tarım danışmanlık kuruluşları üreticilere hizmet sağlayabilmektedir. AB üyesi ülkelerde çiftçiler kaliteli ürünler ürettikleri zaman fonlarla yardım alabilmektedir. Türkiye, 2010 yılındaki Bakanlar Kurulu kararı ile, iyi tarım ürünleri uygulamaları yapan çiftçileri desteklemek adına ödemeler yapmaktadır. Tarım ve Köyişleri Bakanlığı (TKB) organik ürünler sektöründe bazı yerli ve yabancı kuruluşları kontrol ve sertifikasyon adına yetkilendirmiştir.

AB Müktesebatının Üstlenilmesine ilişkin 24.07.2003 tarih ve 25178 sayılı Resmi Gazete'de yayınlanan Türkiye Ulusal Programı'nda tarım başlıklı öncelikler listesinde yer alan yatay konulara ilişkin düzenlemelere uyum doğrultusunda Organik Tarım Kanunu ve ilgili yönetmelik çıkarılmıştır. Buna göre TKB organik tarımla ilgili uyum çalışmalarının yürütülmesi ve yasal mevzuatın uygulanması ile doğrudan sorumludur. AB yasal düzenlemelerine uyum açısından bu tarihten itibaren gerek Bakanlık gerekse Tarım İl Müdürlükleri bünyesinde kurumsal düzenlemelere

gidilmiş, çeşitli çalışmalar yapılmış ve ileriye yönelik çalışmalar da yürütülmektedir. (Demiryürek & Bozoğlu, 2007, s. 318)

Türkiye, organik tarım ile ilgili olarak AB ile uyumlu çalışmak adına düzenlemeler yapmıştır. “Bakanlık ilk olarak, AB’de organik tarımla ilgili gelişmelere uyum sağlamak üzere 1994 yılında, ‘Bitkisel ve Hayvansal Ürünlerin Organik Metotlarla Üretilmesine İlişkin Yönetmeliği’ hazırlamıştır” (Gündüz & Kaya, 2007, s. 319). Türkiye organik tarımın gelişimini sağlamak için gerekli düzenlemeleri yapmıştır ve sonrasında da yapmaya devam etmiştir. Demiryürek ve Bozoğlu’nun (2007, s. 318) ortaya koyduğu gibi, TKB Tarımsal Üretim Geliştirme Genel Müdürlüğü’nün bünyesinde Alternatif Tarımsal Üretim Teknikleri Daire Başkanlığı kurulmuş ve organik tarım hakkında eğitim, denetleme faaliyetlerinde bulunma, veri tabanı hazırlama, Türkiye genelinde organik tarım projelerinin hazırlanması ve uygulanması alanlarında çalışmalar yürütülmüştür. Türkiye, organik tarımın geliştirilmesine büyük önem vermiştir ve bu doğrultuda Tarım İl Müdürlükleri’nde bu konu hakkında eğitimler gerçekleştirmiştir. Bakanlık, organik tarımın daha verimli uygulanması için yurtdışından da danışmanlık yardımı alınmasını planlamıştır. Demiryürek ve Bozoğlu’nun (2007, s. 319) belirttiği gibi, Organik Tarım Kanunu ile üreticinin ve tüketicinin bilgilendirilmesi adına organik tarım hakkında her ay televizyon ve radyolarda en az 30 dakika süren eğitici yayın yapılması sağlanmış ve sivil toplum kuruluşlarının da yardımı alınarak üretici ve tüketicilerin eğitilmesi için çeşitli konferans ve seminerler düzenlenmiştir. Ayrıca, üreticiler desteklenmiş ve üniversite derslerinde de organik tarım ders konusu olarak yer almıştır. Türkiye, AB’ye uyum sağlamak için TKB bünyesinde tarım veri tabanı oluşturmuştur. AB, Türkiye’nin alternatif tarıma yönelmesini tavsiye etmiştir. Bu yönde çalışmalar yapmıştır. “Tarım reformu uygulama projesinin ilk çıktıları üreticilerin alternatif tarım ürünlerine yöneltilmesi olmuştur. Proje kapsamında AB’nin arz ve stok fazlası olarak gördüğü fındık ve tütün yerine çiftçilerin soya, ayçiçeği ve yem bitkileri gibi alternatif ürünlere yönelmesi çalışmalarına başlanmış ve bu amaçla üreticilere çeşitli kolaylıklar sağlanmıştır” (Övgün, 2010, s. 101). Çiftçilerin eğitilmesine de büyük önem veren Türkiye, AB mevzuatlarına büyük oranda uyum sağlamıştır.

Türkiye ile AB arasında müzakere edilen konulardan biri de hayvancılıktır. AB hayvancılık sektöründe biyogüvenlik konusuna büyük önem vermektedir. Hayvan refahını kapsayan bir konu olan biyogüvenlik, hastalıkların girişini ve yayılmasını engellemek için atılmış adımları kapsar. Mundan ve Memiş’in (2011, s. 101) ortaya koyduğu gibi, ‘çiftlikten sofraya’ kadar hayvancılık sektöründeki tüm aşamalar, biyogüvenlik konusuna dahildir. Hayvancılığın üretiminde ve veriminde artış hedeflenmiştir. Kaynakların etkili kullanımı ve üreticinin sağlıklı ürünlere ulaşması istenmektedir. “Biyogüvenlik uygulamaları, sürü sağlığı ve verimliliğinin sigortasıdır” (Mundan & Memiş, 2011, s. 101). Biyogüvenlik, hayvancılık alanında AB’nin Türkiye’den reform istediği konulardan başı çekmektedir. Hayvanların sağlıklı olması ile hayvancılık sektöründe verim ve kar artırılabilir. Bu sebeple hayvanların hastalanmasını önlemek ya da hastalığın yayılmasını önlemek adına koruma amaçlı önlemlerin alınması gerekir. Modern hayvan yetiştiriciliğinde biyogüvenlik kuralları getirilmiştir ve dünyada önemli bir yere gelmiştir. Biyogüvenlik konusuna ilginin artması nedeniyle bu konuyla ilgili yasal düzenlemeler getirilmektedir.

AB ile yürütülen müzakereler dahilinde Türkiye, hayvancılık sektöründe biyogüvenlik konusuna gereken hassasiyeti göstermiştir. “Türkiye’de 5977 sayılı Biyogüvenlik Kanunu, 18 Mart 2010 tarihinde kabul edilerek 26 Mart 2010 tarihli resmi gazetede yayınlanmıştır” (Mundan & Memiş, 2011, s. 105). Hayvanlarda oluşabilecek hastalıkların önüne geçmek ve biyogüvenlik sisteminin başlaması ve uygulanması adına bu kanun çıkarılmıştır. Türkiye, hayvanların kimlik sistemlerinin oluşturulması ve uygulanmasında mesafe almıştır. “Hayvancılık işletmelerinde, kesimhane ve imalathanelerde, çiftlikten sofraya kadar bütün aşamalarda yeterli sayıda ve yetkili veteriner hekimlerin görev almaları AB’nin olmazsa olmaz şartlarındandır. Etçi tavuk yetiştiriciliği ile ilgili en önemli yasal düzenleme birim alandaki

hayvan yoğunluğu ile ilgilidir” (Mundan & Memiş, 2011, s. 106). AB’ye uyum adına yeni yasal düzenlemeler kafesler hakkında getirilmiştir. Tavukların verimini arttırmak için daha geniş, tünikli, folluklu ve eşinme alanı olan sistemler yaygınlaştırılmıştır.

Türkiye, AB üyelik sürecinde balıkçılık alanında da yasal düzenlemeler yapmıştır. Koşar’ın (2009, s. 154) ortaya koyduğu gibi, AB balıkçılık istatistikleri programının uygulanması adına Ortak Balıkçılık Politikası (OBP) yürütmektedir. Türkiye, OBP ile uyumlu çalışabilmek için gerekli düzenlemeler yapmıştır. Balıkçılık verilerinin kayıt altına alınması için Türkiye, AB ile bu konuda uyum sağlamaya yönelik adımlar atmıştır. “Bu kapsamda, uyum sürecinde kaynak ve filo yönetimi kapsamında filo kayıtlarının AB standartlarına çıkarılmasına yönelik bazı yasal düzenlemeler yapılmıştır” (Koşar, 2009, s. 155). Burada amaçlanan, balıkçı filosunu kayıt altına almaktır. “AB Ortak Balıkçılık Politikasına uyum sağlamak için TKB tarafından yürütülen eşleştirme projesi kapsamında SÜBİS kurulmuş olup balıkçı filosu kayıtları web tabanlı bir sisteme aktarılmıştır” (Koşar, 2009, s. 155). Bu düzenlemelerle amaç, kayıt dışı balıkçılığı ve düzensiz balıkçılık faaliyetlerini önlemektir. Sağlam’ın (2017, s. 120) belirttiği gibi, Türkiye AB’nin istekleri doğrultusunda su ürünleri sağlığı hakkında çalışmalar yapmış ve 2010’da ‘Veteriner Hizmetleri, Bitki Sağlığı, Gıda ve Yem Kanunu’ ile 2012’de ‘Su Hayvanlarının Sağlık Koşulları ile Hastalıklarına Karşı Korunma ve Mücadele Yönetmeliği’ çıkarmıştır. Üç tarafı sularla çevrili olan Türkiye, bu alanda da yasal düzenlemeler gerçekleştirmiştir. AB avlanan balıkların boy, ağırlık ve sunum aşamalarına dikkat etmektedir. Balıkçılar avlanan balıkları temiz içme suyu ile yıkamalı ve diğer etkilerden de korumaya özen göstermesi gerektiği, AB tarafından vurgulanmıştır.

2.2.5. Gıda güvenliği

AB, sığır etlerinin sofraya sunulduğu tüm aşamaların yer aldığı etiketlerin yaygınlaşmasını istemektedir. Hayvanın doğduğu ve yetiştirildiği yerin adı, kesildiği tesislerin onay numaralarının bu etikette yer alması beklenmektedir. Bu sayede tüketicinin ne yediğini bilmesi hedeflenmektedir. Tüketicilerin bu konuda eğitilmeleri, gıda güvenliğinin sağlanmasını kolaylaştıracaktır. Yılmaz ve Yılmaz’ın (2017, s. 246) belirttiği gibi, Türkiye AB ile uyum sürecinde 2004 ve 2011 yıllarında gıda maddelerinin etiketlenmesi konusunda yasal düzenlemeler yapmıştır. Bu düzenlemelerle, gıdanın takip edilmesi, sunulması, ambalajlanması aşamalarının tüketiciye sunulması ve gıda ürünlerinde hijyen sağlanması hedeflenmiştir. “2011 yılında uygulamaya konan Gıda ve Yemin Resmi Kontrolüne Dair Yönetmelikle işletmelerin sorumluluğu tanımlanmış, Aynı yıl Türk Gıda Kodeksi-Etiketleme Yönetmeliği yayınlanmıştır” (Yılmaz & Yılmaz, 2017, s. 246). Bu yönetmeliklerle Türkiye, AB’ye uyum sağlamak adına önemli adımlar atmıştır. Bu adımlarda tüketici sağlığı gözetilmiştir. Yılmaz ve Yılmaz’ın (2017, s. 246) ortaya koyduğu gibi, gıda ürünlerinin izlenebilirliğini sağlamak amacıyla yasal düzenlemeleri Gıda Tarım ve Hayvancılık Bakanlığı yapmaktadır. Türkiye’nin piyasa sunulan gıda ürünlerinin etiketlerini tüketici sağlığı açısından izlenebilirliği sağlaması, AB’ye uyum açısından atılmış önemli bir adımdır.

2.2.6. Turizm

Türkiye’nin AB ile ilişkileri pek çok alanı etkilediği ve geliştirdiği gibi, turizm alanını da etkilemiş ve geliştirmiştir. Genç’in (2018, s. 68) bakış açısıyla, Avrupa en çok turist gönderen ülkelerin yer aldığı kıta olarak dikkat çekmektedir. Türkiye’nin jeopolitik konumu ve turizm alanında sunduğu güzellikler nedeniyle dünyada ve de Avrupa ülkelerinde tanınmaktadır. “Türkiye, bulunduğu konum, iklimi, toprak özellikleri, geçmiş ve zengin tarihi, nüfus potansiyeli, tarımsal faaliyeti, sanayi özellikleri, ticareti, turizm olanakları ve yer altı kaynaklarıyla dünyanın önemli ülkelerindedir” (Doğan, 2015, s. 310). Türkiye, turizm olanaklarını geliştirmeli ve bu yönde adımları atmalıdır. Türkiye’de turizm olanaklarının çeşitlendirilmesi turistlerin ilgisini çekmeye neden olacaktır. “Turizm, tek bir etkinlik

doğrultusunda gelişmez. Deniz turizmi olduğu gibi, kültür turizmi, doğa turizmi, gastronomi turizmi vb. şeklinde örneklendirilebilecek, her birinin ihtiyacı ve sunacağı hizmet bir diğerinden farklı pek çok faaliyet ortaya çıkmaktadır” (Genç, 2018, s. 73). Turizmin gelişmesinde otellerin hijyenik ve konforlu olması ve yemeklerin sağlıklı ve lezzetli olması da önemli etkenlerdir. “Avrupa Birliği’nin de ürün ve servislere yönelik getirdiği standartlar uygulamaya geçirildiğinde Türkiye, Avrupa tarafından da güvenle tercih edilen bir turizm bölgesi olma konumunu sürdürecektir” (Genç, 2018, s. 73). Türkiye tanıtımını yapmalı ve hizmet kalitesini arttırmalıdır. AB ile ilişkiler Türkiye’nin turist çekmesini sağlayan bir faktördür. Genç’in (2018, s. 74) ortaya koyduğu gibi, Türkiye’nin AB ile ilişkilerinin olumlu seyretmesi, gelen turist sayısını da etkiler ve Türk ekonomisi de turizm gelirlerinden etkilenmektedir. Turizm sayesinde bir kültürel bağ da kurulmaktadır. Turistler sayesinde kurulan kültürel bağ, Türkiye ile AB arasındaki ilişkileri geliştirecektir. Aydemir & Çözeli’nin (2016, s. 11) belirttiği gibi, Türkiye ve AB üyesi ülkeler arasında da turizm çeşitliliğinin artırılması, kongre ve seminerlerin yapılması, tiyatro, film ve müzik başta olmak üzere turizm etkinliklerinin yapılması ve festivaller düzenlenmesi kararlaştırılmıştır. Türkiye’nin AB ile turizm alanında büyük oranda uyum vardır. Güneşlenme süresinin Türkiye’de fazla olması turistlerin ilgisini çekmesine neden olmaktadır. “AB’de geliştirilmeye çalışılan turizm politikasıyla Türkiye’nin turizm politikası arasında büyük ölçüde uyum vardır” (Emekli, 2005, s. 105). AB’den gelen turistlerin sayısının fazla olması ve AB’nin bazı fonlarla Türkiye’ye yardım etmesi, Türkiye’nin turizmde olumlu katkılar sağlamaktadır. Emekli’nin (2006, s. 160) belirttiği gibi, AB’nin özellikle Akdeniz ülkelerinin projelerine finansal destekler sağlamaktadır. AB ile uyumun sağlanması için Türkiye’nin sağlam adımlar atması gerekir. “AB ve Türkiye turizm politikalarını uyumlaştırma sürecinde bir önemli konu da yerel ve bölgesel düzeyde örgütlenmelerdir. Meslek örgütlerinin burada kilit rolü vardır” (Emekli, 2006, s. 160). Türkiye’nin sosyal ve çevreci bir turizm politikası izlemesi yararına olacaktır.

2.2.7. Çalışma hayatı

Çalışma hayatında iş sağlığı ve güvenliği (İSG) alanında anayasada düzenlemeler yapan Türkiye, çalışanların yaşamını ve sağlığını güvenli bir şekilde sağlamak adına uygulamalar yapmıştır. Bu bağlamda işçi sağlığının sağlanması ve korunması önemlidir. “Türkiye İSG mevzuatını büyük oranda AB mevzuatına uyarlamıştır” (Koçak & Koray, 2018, s. 1800). Aynı zamanda Türkiye, işsizlikle mücadele etmek için adımlar atmıştır. Bu adımların atılması, AB’ye uyum sürecinde istihdamın sağlanması adına önem taşır. Tutar & Şahin’in (2017, s. 50) belirttiği gibi, AB’ye uyum sürecinde istihdamın korunması ve sağlanması adına ve işsizliğin önlenmek ve işsizlik sigortası hizmetlerini sağlamak adına, Türkiye İş Kurumu (İŞ-KUR) kurulmuştur. Türkiye, çalışma hayatının iyileştirilmesini sağlamak adına AB ile uyum içinde çalışmaktadır. Bu bağlamda Türkiye’nin yaptığı yasal düzenlemeler söz konusudur.

Avrupa Birliği, sosyal politikalar ve istihdam konulu müzakere başlığını, ilgili AB müktesebatı dağılımı da göz önüne alınarak; iş hukuku, sosyal diyalog, kadın ve erkek arasında eşit muamele, ırkçılığa karşı mücadele, istihdam, sosyal güvenlik, yaşlılar ve dışlanma, kamu sağlığı, iş sağlığı ve iş güvenliği perspektifinde değerlendirmektedir. AB’nin iş hukuku açısından düzenlemeleri temel olarak toplu işten çıkarmalar, işletmenin devri veya ödeme aczine düşmesi halinde çalışanların korunması, çalışanların bilgilendirilmesi, çalışma süreleri, esnek çalışma, çalışan gençlerin işyerinde korunması konuları üzerinde odaklanmaktadır. Bu konulara ilişkin olarak, ülkemizde başta 1475 sayılı İş Kanunu olmak üzere çalışma mevzuatının esaslarını koyan çok sayıda yasal düzenlemeye atıfta bulunulabilmesi mümkün olmakla birlikte, bu mevzuatın çeşitli konular itibarıyla AB müktesebatı içeriği ile uyumlaştırılması ihtiyacı da vardır. Bu çerçevede son dönemde İş Güvencesi Yasa Tasarısı yayınlanmış olup, Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı, işçi ve işveren kesimi tarafından belirlenen akademisyenlerden oluşan bir Bilim Kurulu da AB düzenlemelerini de dikkate alan bir mevzuat çalışmasını sürdürmektedir. (Yazıcı, 2010, s. 19)

Türkiye, çalışma hayatında hukuk, sağlık, güvenlik konularında olumlu adımlar atmıştır. Kayagil'in (2015, s. 35) belirttiği gibi, özellikle 19. faslın ayrı bir önemi vardır. 19. fasıl 'Sosyal Politika ve İstihdam' başlığını taşımaktadır. Türkiye, çalışma hayatında kadın ile erkek arasındaki ayrımı önlemek, çalışanların iş sağlığının ve güvenliğinin sağlanması konuları üzerinde durulmuştur. Türkiye de çalışma koşullarını iyileştirmek ve istihdam sağlamak adına adımlar atılmıştır. "2004 yılında iş hukuku alanındaki ilerleme sınırlı olmuştur" (Kayagil, 2015, s. 42). Yapılan yasal düzenlemelerle çalışanların haklarının ve iş sağlığının korunması hedeflenmiştir. Bu doğrultuda gereken yönetmelikler çıkarılmıştır. 2012 yılının Haziran ayında ise iş sağlığı ve güvenliğiyle ilgili olarak "AB Çerçeve Direktifine uyum sağlamayı amaçlayan İş Sağlığı ve Güvenliği Kanunu, TBMM'de kabul edilmiş" ve "2013 yılı iş sağlığı ve güvenliği alanında istişare ve sosyal diyalog platformu olan Ulusal İş Sağlığı ve Güvenlik Konseyini resmi olarak kuran yönetmelik de dahil olmak üzere, İş Sağlığı ve Güvenliği Kanunu için yönetmelikler yayımlanmıştır" (Kayagil, 2015, s. 43). Türkiye çalışma hayatını AB'ye uyum sağlamak için yasal düzenlemeler getirmiştir. Bu bağlamda Türkiye, sendikal haklara yönelik haklar hakkında yasal düzenlemeler yapmıştır. Kayagil'in (2015, s. 44) ortaya koyduğu gibi çalışanların sendikal faaliyetlere katılmasına, sendikaların kendi iç işleyişlerinin kolaylaştırılmasına yönelik adımlar atılmıştır. Türkiye istihdam politikalarına ağırlık vermiştir. AB ile yapılan müzakerelerde istihdam konusu üzerinde de durulmaktadır. Bu bağlamda, İŞKUR'un kurulması önemlidir.

Türkiye, çalışma hayatında kadının dışlanmaması adına adımlar atmıştır. Özellikle 2010 yılında bu konu hakkında yasal düzenlemeler yapılmıştır. "TBMM Kadın Erkek Fırsat Eşitliği Komisyonu raporlar hazırlamak ve ilgili taraflarla istişarelerde bulunmak suretiyle çalışmalarına devam etmiştir. 2011 yılında kabul edilen 'torba yasa' ile özellikle memurlar için ebeveyn haklarına ilişkin bazı iyileştirmeleri içeren değişiklikler kabul edilmiştir" (Kayagil, 2015, s. 48). Türkiye, AB uyum çalışmaları doğrultusunda kadınların çalışma hayatlarında ayrıma uğramamaları için daha fazla önlemler almalıdır.

2.2.8. Eğitim

Türkiye eğitim alanında sürekli dönüşümler yaşamaktadır. Gerek bakanların değişmesi gerekse de müfredat değişimleri sıklıkla yaşanmaktadır. AB ile Türkiye arasında eğitim alanında iş birliği yapılmıştır. Genç'in (2005, s. 329) belirttiği gibi, AB'nin Socrates, Leonardo Da Vinci, Youth olmak üzere üç programı vardır ve çok genç bir nüfusu olan Türkiye, Avrupa Birliği Eğitim Programlarından olan Socrates'in ve Leonardo Da Vinci'nin ikinci evresinde katılımda bulunmuştur. Yükseköğretim alanında Avrupa Bütünleşmesi hakkında araştırmaları teşvik etmek amacıyla kurulmuş olan Jean Monnet Programı'na Türkiye 2001 yılında dahil olmuştur. Ayrıca, 2001'de Türkiye Bologna Süreci'ne katılmıştır. AB uyum sürecinde Türkiye, eğitim alanında iyileştirmeler yapmıştır. Türkiye'nin hazırladığı ilköğretim programları AB ile uyum sağlamak adına hazırlanmış ve uygulanmıştır. "AB ülkelerinde başlayan Sokrates programı Türkiye'deki ilköğretim programlarını da etkilemiştir" (Sağlam vd., 2011, s. 93). AB hazırladığı ilerleme raporlarında Türkiye'nin eğitim hizmetinin sağlanması ve eğitim ve genel personel sayısının yeterli olmadığını vurgulamıştır. AB ile eğitim alanında da iş birliği yapan Türkiye, bu doğrultuda eksiklerini gidermeye yönelik çalışmalar yapmaktadır. Ayrıca AB ilerleme raporlarında Türkiye'deki ders kitaplarında ayırım içeren ifadelerin kullanıldığı ifade edilmektedir. Bu doğrultuda Türkiye ders kitaplarındaki ayrımcılık içeren ifadeleri çıkarmak için adım atmıştır. "AB yabancı dil eğitim politikaları doğrultusunda Türkiye'de yabancı dil dersleri eğitim programlarında daha yoğun olarak yer almaktadır" (Sağlam vd., 2011, s. 94). Türkiye eğitim müfredatında AB ile uyumu sağlamak adına değişiklikler yapmıştır. Özellikle yabancı dil derslerine verilen önem artmıştır. AB'nin 2010 yılında hazırladığı ilerleme raporunda AB eğitim ve gençlik programlarının Türkiye'de başarılı uygulandığı ve katılımın sağlandığı belirtilmiştir. Türkiye'de mesleki ve teknik eğitimi geliştirmek için de AB ile ortak

projeler yürütülmektedir. Mesleki Eğitim ve Öğretimin Güçlendirilmesi, Türkiye’de Mesleki Eğitim ve Öğretimin Modernizasyonu, Avrupa Mesleki Eğitimi Geliştirme Merkezi projeleri, AB ile eğitim alanında yapılan iş birliği arasında sayılabilir.

Yükseköğretim alanında Avrupa Komisyonu ECTS’yi geliştirmiştir. Yurtdışından alınan ve başarılı olunan ders kredilerinin, bir yükseköğretim kurumundan bir diğerine transfer edilmesini sağlamak adına yapılan sistem olan ECTS, 2005 yılından beri YÖK’ün kararı ile Türkiye’de de uygulanmaktadır. Yükseköğretimde yabancı dil eğitimi alanı da AB sürecinde düzenlemeler yapılmıştır. “YÖK, Bologna Deklarasyonu doğrultusunda ECTS’nin yanında diploma ve derecelerin anlaşılır hale getirilmesi (diploma eki), yükseköğretimde kalite güvencesi, öğrenci ve akademisyen hareketliliği gibi konularda çalışmalar yapmıştır” (Sağlam vd., 2011, s. 101). Türkiye’nin AB ile uyum sürecinde YÖK önemli adımlar atmıştır. YÖK’ün bu olumlu adımları AB’nin hazırladığı ilerleme raporlarında yerini almıştır. Avrupa Konseyi, yaşam boyu öğrenme konusuna büyük önem vermektedir. “Türkiye eğitim sisteminin 2009 yılındaki gündeminde yer alan AB’ye uyum programı çerçevesindeki ‘Hayat Boyu Öğrenme Strateji Belgesi ve Eylem Planı ve 2010-2014 MEB Stratejik Planı, Türkiye eğitim sisteminin geleceğini yönlendirecek belgeler olarak nitelendirilmiş ve uygulanmaya başlanmıştır” (Sağlam vd., 2011, s. 103). Türkiye AB ile uyum sağlamak adına attığı adımlar eğitim kalitesini de arttıracaktır. Eğitim alanındaki her düzenleme, Türkiye’nin AB ile müzakerelerinde ilerlemesini kolaylaştıracaktır.

Sonuç

Ekonomik amaçla kurulmuş olan AB, yıllar içinde gelişerek ve değişerek siyasal, ekonomik, sosyal ve kültürel bir birlik haline gelmiştir. AB ile Türkiye arasında ilişkiler hala devam etmektedir. İki taraf arasındaki ilişki 60 yılı devirmiştir. AB ile Türkiye arasındaki ilişki inişler çıkışlar yaşanmaktadır. Türkiye tarihi, kültürü, jeopolitik konumu, genç nüfusu başta olmak üzere pek çok konuda önemli bir devlettir. Türkiye’nin AB’ye 1959 yılında başvurmasıyla başlayan bu süreç iniş çıkışlara rağmen devam etmektedir. 1999 yılında Helsinki Zirvesi ile aday ülke olan Türkiye, AB ile yürütülen müzakereler kapsamında yasal düzenlemeler gerçekleştirmiştir. Tam üyelik sürecinin başladığı 2005 yılından beri Türkiye, AB ile uyum sağlamak adına reformlar yapmıştır. Türkiye temel haklar, kadın, çocuk, tarım, hayvancılık, balıkçılık, gıda güvenliği, turizm, çalışma hayatı, eğitim alanları başta olmak üzere birtakım düzenlemeleri hayata geçirmiştir.

AB ülkelerinin imzaladığı antlaşmalarda insan hakları önemli bir yere sahiptir. AB üyesi bir ülke olmak için insan haklarına saygılı ve koruyucu bir ülke olmak gerekmektedir. Türkiye özellikle temel haklar alanında AB ile uyum sürecinde yasal düzenlemeler yapmıştır. Türkiye, temel hak ve özgürlüklerin kapsamını genişletmiştir. Bu doğrultuda düşünce ve ifade özgürlüğünü sağlamak için, demokrasi ve hukukun üstünlüğünü yerleştirmek adına insan hakları alanlarında düzenlemeler yapmıştır. İnsan haklarını saygılı olan Türkiye, demokratik, laik ve sosyal bir hukuk devleti olmanın gereği olarak bu alanda AB ile uyumlu çalışarak yasal düzenlemeler getirmiştir. Türkiye’de temel hakları geliştirmek için ve Kopenhag Kriterleri’ne uyum sağlamak adına belirli çalışmalar yapılmıştır. Türkiye ile müzakere sürecinde AB, Türkiye’nin temel haklar alanında reformlar yapması gerektiğini defalarca vurgulamıştır. Bu doğrultuda Türkiye anayasal düzenlemeler gerçekleştirmiştir. İfade özgürlüğünün sağlanması ve korunması, basın özgürlüğü, kadın ve çocuk haklarının korunması ve sağlanması adına önemli yasal düzenlemeler hayata geçirilmiştir.

Çiftçinin korunması ve eğitilmesi ile organik tarım konularında düzenlemeler yapan Türkiye, hayvancılık ve balıkçılık alanlarında da yenilikler gerçekleştirmiştir. Türkiye AB’ye uyum sağlamak adına yasal düzenlemeler gerçekleştirmiştir. Üreticilerin organik tarım ürünleri hakkında bilgilendirilmesi gerekmektedir. Standartları karşılayan organik ürünlerin üretilmesi AB’ye ithal edilen ürünlerin artmasını sağlamaktadır. Organik tarımın yaygınlaşması ile

kurumsal, teknik ve bilimsel düzenlemeler AB'ye uyum sağlamak doğrultusunda hayata geçirilmiştir. Organik tarım mevzuatının AB mevzuatı ile büyük oranda uyumlu hale getiren Türkiye, gerekli reformları yürütmektedir. Hayvancılık sektöründe biyogüvenlik konusunda AB ile uyum sağlamak için Türkiye, önemli adımlar gerçekleştirmiştir. Biyogüvenlik alanında Türkiye'nin hızlı bir gelişim göstermesi AB'ye üyelik sürecinin hızlanmasını sağlayacaktır. Hayvanların yetiştirilmesi, kesilmesi ve taşınması aşamalarında Türkiye AB standartlarının gerisindedir. Sağlıklı hayvanların yetiştirilmesi için hijyen ve hayvan refahı konularında Türkiye'nin dikkat etmesi gerekir. Üç tarafı denizlerle çevrili olan Türkiye AB ile uyum sürecinde OBP ile balıkçılık istatistiklerinin toplanmasında, kurumsal ve yasal uyum ve denetim alanlarında gelişmeler yaşanmıştır. Türkiye AB'ye uyum sürecinde denizlerde denetimi arttırmıştır. Balıkçılık alanında üreticilerin örgütlenmesi ve üreticilerin daha katılımcı olmaları hedeflenmektedir. Türkiye'nin bu kriterleri karşılaması balıkçılıkta iyileştirilmenin sağlanmıştır.

AB ile uyum sürecinde gıda güvenliğini sağlayarak tüketicileri koruyan Türkiye, üretim aşamasından başlayan ve tüketim aşamasına kadar devam eden süreçte gıda ürünlerinde izlenebilirliği sağlamıştır. Gıda güvenliği konusunda sorunları önlemek için izlenebilirlik önemli bir rol oynamaktadır. Bu doğrultuda küçük ölçekli üreticilerin eğitilmesi ve bilinçli olması gerekmektedir. Yeni teknoloji ve teknikler gıdanın izlenmesinde etkili olmaktadır. Bu bağlamda gerekli olan çalışmaların yapılması gerekmektedir. Türkiye AB'ye uyum sağlamak için gıda güvenliğine önem vermesi üretimin, verimin ve kalitenin artmasına yardımcı olmaktadır. Gıda güvenliğinin sağlanmasında izlenebilirlik önemli bir paya sahiptir. Böylelikle gıda ürünlerinde kayıt dışılığın önüne geçilebilmektedir. Gıda hileleri ile gıdanın sebep olduğu hastalıkların tüketiciyi etkilememesi adına gıdada izlenebilirlik sağlanmalı ve gerekli önlemler alınmalıdır. Gıda ürünlerinin hammadde temininden başlayarak üretim, işlenme, depolanma, ulaştırılma, sunulma, hazırlanma ve tüketim aşamalarını kapsayacak şekilde izlenmesi amaçlanmaktadır.

Türkiye turizm alanında yaptıkları ile AB'den gelen turistlerin ilgisini çekmektedir. AB'nin turizm politikaları ile Türkiye'nin turizm uygulamaları uyumludur. Bu uyum Avrupa'dan Türkiye'ye daha fazla turistin gelmesini sağlamaktadır. Bu amaçla Türkiye'nin turizm olanaklarını ve kalitesini arttırması gerekmektedir. Turizm ile farklı kültürdeki insanların yakınlaşmasına imkan sağlamaktadır. Ayrıca, turizm gelirlerinin artmasının yanı sıra barışın sağlanması, önyargıların kalkması, çevrenin tanıtımı gibi konularda katkıları mevcuttur. AB'nin geliştirdiği ortak turizm politikası Türkiye ile daha fazla iş birliği sunmaktadır. Tarihi eserlere fazlasıyla sahip olan Türkiye, AB üyesi ülkeler ile turizmin gelişmesini sağlamaktadır.

Türkiye çalışma hayatındaki düzenlemeleri AB ile üyelik sürecinde gerçekleştirmiştir. AB iş sağlığının sağlanmasına büyük önem vermektedir. AB üyesi olmak isteyen Türkiye de bu alanda düzenlemeler yapmıştır ve yaptığı düzenlemeler ile Türkiye'de çalışma hayatında önemli gelişmeler yaşanmıştır. Özellikle çocuk işçi, kadın istihdamı, çalışma güvenliğini sağlamak için yasal yenilikler yapılmıştır. Bu kapsamda haftalık çalışma süresi düzenlenmiştir. Yasal yeniliklerin hayata geçirilmesinde işverenlerin ve işçilerin iş güvenliği hakkında bilgi ve birikimli olması gerekmektedir. Kadın istihdamının artması Türkiye'nin ekonomisinin gelişmesini sağlayacaktır. Kadın ve erkek eşitliğinin sağlanması için konferanslar düzenlenmiştir. Bu konuda yeterli ölçüde ilerleme sağlanmış olmasa da Türkiye bu konu hakkında yasal düzenlemeler yapmıştır.

Türkiye AB ile müzakereler kapsamında eğitim alanında düzenlemeler gerçekleştirmiştir. AB, Maastricht Antlaşması ile eğitim konusunu tanımıştır. Eğitim alanındaki gelişmelere AB önem vermektedir. Avrupa kimliğinin oluşturulması ve sağlamlaştırılması adına AB'nin eğitim alanına verdiği önem fazladır. AB'ye uyum sürecinde Türkiye'nin eğitim alanında yaptığı yenilikler Türkiye'nin geleceği açısından da fırsatlar sunmaktadır. Bu doğrultuda, Türkiye'nin AB'nin eğitim alanında birikiminden faydalanması önemlidir. Genç

bir nüfusa sahip Türkiye bu alandaki çağdaş yeniliklerle ülke olarak da gelişmenin önünü açmış olacaktır.

AB üyesi bir ülke olmak Türkiye için siyasi bir hedeftir. Türkiye ile AB arasındaki ilişkiler son yıllarda iyi değildir. AB ile uyum sürecinde Türkiye önemli reformları hayata geçirmiştir. Buna rağmen, AB tarafından Türkiye'nin beklenen seviyeye ulaşmadığı belirtilmektedir. İki tarafın önyargıları göz ardı etmesi ve birbirlerinin çıkarları doğrultusunda politikalar geliştirmesi gerekmektedir. Türkiye'nin tarihi ve kültürü, jeopolitik konumu, genç nüfusu ve diğer Müslüman ülkeler ile olan ilişkisi AB'ye faydalar sunması beklenmektedir. AB Türkiye'yi tam üye olarak düşünmemektedir. Aynı zamanda da dışlamak da istememektedir. AB Türkiye'yi kaybetmeden sürekli yanında tutmak istemektedir. AB'nin Balkanlar, Kafkaslar ve Ortadoğu'da izleyeceği politikaları hayata geçirmek adına AB üyesi olmuş bir Türkiye AB'nin yararına olacaktır. Türkiye'nin AB üyesi olmasının hem Türkiye adına hem de AB adına büyük faydaları söz konusudur.

Kaynakça

- Aksoy, M. & Uğur, Ö. (2015). Avrupalılaşıma kavramı ve Türkiye'nin demokratikleşme sürecine etkisi. *K.T.Ü. S.B.E. Sosyal Bilimler Dergisi*, 10, 163-180.
- Aydemir, B. & Çözeli, F. E. (2016). Dış politika ve turizm ilişkisi bağlamında Türkiye'nin Avrupa ve Balkan ülkeleri ile yaptığı turizm antlaşmaları ve değerlendirilmesi. *Uluslararası Turizm ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 16, 1-16.
- Çalış, Ş. H. & Metkin, K. (2017). Algı ve yanılğı: AB normları, Türkiye'nin üyeliği ve AK Parti'nin rolü. *Marmara Avrupa Araştırmaları Dergisi*, 25(2), 1-39.
- Demiryürek, K. & Bozoğlu, M. (2007). Türkiye'nin Avrupa Birliği organik tarım politikalarına uyumu. *OMÜ Ziraat Fakültesi Dergisi*, 22(3), 316-321.
- Doğan, M. (2015). Avrupa Birliği ve Türkiye ekonomik ilişkileri. *Marmara Coğrafya Dergisi*, 32, 306-325.
- Doğan, V. (1999). Türkiye-Avrupa Birliği ilişkileri. *Selçuk Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 7(2), 261-272.
- Emekli, G. (2005). Avrupa Birliği'nde turizm politikaları ve Türkiye'de kültürel turizm. *Ege Coğrafya Dergisi*, 14, 99-107.
- Emekli, G. (2006). Avrupa Birliği bölgesel politikasında turizmin yeri ve Türkiye turizmi. *Ege Coğrafya Dergisi*, 153-162.
- Erhan, Ç. & Akdemir, E. (2016). Türkiye-Avrupa Birliği müzakere sürecinde ilk on yılın muhasebesi 2005-2015. *Bilig*, 78, 7-35.
- Genç, R. (2018). Türkiye turizminin gelişiminde Avrupa Birliği'nin rolü ve önemi: Güncel bir bakış. *Çukurova Üniversitesi İ.İ.B.F. Dergisi*, 22(1), 67-76.
- Genç, S. Z. (2005). Avrupa Birliği eğitim programları ve Türkiye. *Kazım Karabekir Eğitim Fakültesi Dergisi*, 11, 316-330.
- Gündüz, A. Y. & Kaya, M. (2007). Avrupa Birliği tarım politikası ve Türkiye'de organik tarımın geliştirilmesi üzerine olası etkisi. *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, 6(21), 305-330.
- Karabulut, U. (2012). Türkiye-Avrupa Birliği ilişkilerinin başlangıcı: Türkiye'nin Avrupa Ekonomik Topluluğu'na üyelik başvurusu. *Cumhuriyet Tarihi Araştırmaları Dergisi*, 16, 19-32.
- Karataş, K., Başçılar, M. & Taşçı, A. (2019). Türkiye-Avrupa Birliği ilişkilerinin etkileri bağlamında Türkiye sosyal politikasının değişimi. *C.B.Ü. Sosyal Bilimler Dergisi*, 17(2), 195-218.
- Kayagil, M. (2015). Türkiye-Avrupa Birliği müzakere sürecinde sosyal politikada yaşanan gelişmeler. *Çalışma Dünyası Dergisi*, 2, 34-58.

- Kıraç, S. & İlhan, B. (2010). Avrupa Birliği oluşum süreci ve ortak politikalar. *Milli Eğitim Dergisi*, 40(188), 191-201.
- Koçak, O. & Koray, N. (2018). İş sağlığı ve güvenliği konusunda Avrupa Birliği uygulamaları ve Türkiye'ye yansımaları. *OPUS Uluslararası Toplum Araştırmaları Dergisi*, 8(15), 1779-1811.
- Koşar, İ. (2009). Türkiye'de balıkçılık istatistiklerinin iyileştirilmesi ve Avrupa Birliği uyum süreci. *E.Ü. Su Ürünleri Dergisi*, 26(2), 153-158.
- Mundan, D. & Memiş, H. (2011). Avrupa Birliği ile müzakere sürecinde Türkiye'de hayvancılık sektörünün koruyucu hekimlik açısından değerlendirilmesi. *Akademik Araştırmalar ve Çalışmalar Dergisi*, 3(4), 99-110.
- Övgün, B. (2010). Türkiye – Avrupa Birliği ilişkilerinde bir çıkmaz: Politika transferi açısından tarım sorunu. *Ankara Avrupa Çalışmaları Dergisi*, 9 (1), 91-109.
- Özer, M. A. (2009). Avrupa Birliği'ne tam üyeliğin eşliğinde Türkiye. *Celal Bayar Üniversitesi İ.İ.B.F Dergisi*, 16(1), 89-105.
- Özerdem, F. (2010). Avrupa Birliği sosyal politikasının temel prensibi ve Türkiye'nin uyumu. *Yardım ve Dayanışma Dergisi*, 1(1), 17-28.
- Sağlam, M., Özüdoğru, F. & Çıray, F. (2011). Avrupa Birliği eğitim politikaları ve Türk eğitim sistemine etkileri. *Yüzüncü Yıl Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 8(1), 87-109.
- Sağlam, N. (2017). Balıkçılık sağlığı ile ilgili Avrupa Birliği mevzuatı ve su ürünleri mühendisliği. *Turkish Journal of Aquatic Sciences*, 32(2), 120-128.
- Şenay, F. (2014). Türkiye ve Avrupa Birliği çok boyutlu ilişkiler. *SETA Yayınları*, 39, 34-58.
- Tekeli, İ. (2004). Avrupa Birliği, Türkiye ve demokrasi. *Türkiye Bilimler Akademisi Forumu*, 30, 7-52.
- Tezcan, E. (2011). Türkiye Avrupa Birliği ilişkilerinde son gelişmeler, Avrupa Birliği'nin genişlemesi ve Türkiye ile olan ilişkilerine etkisi. *Milletlerarası Hukuk ve Milletlerarası Özel Hukuk Bülteni*, 24(1-2), 711-726.
- Turhan, A. (2017). Avrupa Birliği'nin gelişim sürecinde insan hakları. *Uyuşmazlık Mahkemesi Dergisi*, 9, 453-490.
- Tutar, F. K. & Şahin, H. (2017). Türkiye'nin Avrupa Birliği'ne uyum sürecinde kadın istihdamının analizi. *Kastamonu Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 16(2), 40-57.
- Tutar, F., Tutar, E. & Erkan, Ç. (2012). Avrupa Birliği-Türkiye ilişkilerinde sivil toplum kuruluşlarının rolü. *Adıyaman Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 10, 439-459.
- Yazıcı, A. M. (2016). Avrupa Birliği'nin sosyal politikasının gelişimi ve Türkiye'nin Avrupa Birliği sosyal politikasına uyumu. *Anadolu Bil Meslek Yüksekokulu Dergisi*, 44, 1-22.
- Yılmaz, S. & Yılmaz, İ. (2017). Avrupa Birliği sürecinde gıda sektöründe izlenebilirlik ve Türkiye uygulamaları. *Nevşehir Bilim ve Teknoloji Dergisi*, 6, 243-253.

Cumhuriyet Halk Partisi'nin Yedinci Kurultayı ve din politikası (1945-1950)

Meltem Salimoğlu *

Öz

Bu çalışmada, çok partili sisteme geçiş yılları olan 1945-1950 döneminde Cumhuriyet Halk Partisi'nin (CHP) din politikası, dine bakış açısındaki değişim ve nedenlerinin analizi hedeflenmiştir. CHP din konusunda 1939 itibarıyla çalışmalara başlamış ve en önemli değişim, çalışmanın odak noktası olan 1947'de Yedinci Kurultay sonrasında yaşanmıştır. Bu sürecin en dikkat çekici yönü, resmi ideolojinin dokunulmazı ve yapı taşı olarak görülen laiklik ilkesinin revize edilmesidir. Uluslararası kapitalist sistemin gelişimi ve bu doğrultuda yeniden yapılandırılan iç politik koşullar, CHP'nin değişimini zorunlu kılmıştır. Bu değişimin en önemli sonuçları, okullarda din eğitiminin başlaması ve din görevlilerinin yetiştirilmesi amacıyla imam hatip kurslarının açılması olarak gözükmetedir. Cumhuriyet'in ilan sonrasında laiklik ilkesiyle korunmak istenen devletin dine mesafesinin bu süreçte giderek azaldığı görülmektedir. CHP'nin bu tutum değişikliği bir siyasal strateji olarak düşünülmektedir zira CHP bu dönemde bir taraftan toplumsal hayatta dinin etki alanını genişletmek için karar alırken diğer taraftan bu alanın genişlemesinden özellikle de dinin politik olarak giderek daha görünür hale gelmesinden rahatsızlık duymaktadır. CHP'nin bu çelişkili konumunun en önemli göstergesi, 1949 itibarıyla irtica tehdidi söylemini gündeme getirmesidir. Çalışmada, CHP'nin bu dönemdeki karar ve uygulamalarının, Türkiye'nin sonraki yıllarda din politikasını şekillendirdiği, diğer taraftan tek partili dönemde bastırılan ideolojilerin siyasal mücadele için gereken kültürel hegemonya araçlarını inşa etmelerine olanak sağladığı öne sürülmektedir. Makalede CHP'nin 1945-1950 döneminde Türkiye Büyük Millet Meclisi ve Kurultay tutanaklarına yansıyan açıklamaları analiz edilmiş ve söylemindeki değişimin izleri sürülmüştür.

Anahtar kelimeler: CHP, Yedinci Kurultay, din politikası, laiklik, çok partili sistem

The Seventh Congress and religious policy of the Republican People's Party (1945-1950)

Abstract

In this study, it is aimed to analyse the religion policy of the Republican People's Party (RPP) in the period of transition to the multi-party system in the period of 1945-1950, the change in the perspective of religion and its causes. The RPP started working on religion in 1939, and the most important change occurred after the Seventh Congress in 1947. The most striking aspect of this process is the revision of the principle of secularism, which is seen as untouchable and the foundation of the official ideology. The development of the international capitalist system and the restructured internal political made RPP's change mandatory. The most important consequences of this change were the starting religious education in schools and opening of Imam Hatip courses in order to train clergymen. It is observed that the separation of the state, which is intended to be protected by the principle of secularism after the republic's declaration, has gradually weakened in this process. This change of attitude of the RPP seems to be a political strategy. Because, in this period, RPP took the decision to expand the sphere of religion in social life, on the other hand, it is disturbed by the widening of this field, especially the religion becoming more and more politically visible. The most important indicator of this contradictory position of the RPP is reviving the discourse of reactionarism threat by 1949. In the study, it is suggested that the RPP's decisions and practices in this period shaped Turkey's religious policy in the ensuing years. Moreover, it is also argued that ideologies suppressed in the one-party period allowed them to build the tools of cultural hegemony necessary for political

* Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Gazetecilik Anabilim Dalı,
E-posta: meltemsalimoglu@gmail.com, ORCID ID: 0000-0002-8484-6526

Araştırma makalesi

Research article

Geliş - Submitted: 27/05/2020

Kabul - Accepted: 08/06/2020

Atıf – Reference: Salimoğlu, M. (2020). Cumhuriyet Halk Partisi'nin yedinci kurultayı ve din politikası (1945-1950). *Nosyon: Uluslararası Toplum ve Kültür Çalışmaları Dergisi*, 4, 57-75.

struggle. In this article, RPP's statements in the reports of Turkish Grand National Assembly and Congress, and the traces of changes in its discourse are analysed in the period of 1945-1950.

Keywords: Republican People's Party, seventh congress, religion policy, secularism, multi-party system

Giriş

İktidarlar için, dindarlık kadar sahip olunduğu izleniminin verilmesi şart olan başka bir özellik yoktur.
Nicolo Machiavelli (1532/2010, s. 112)

1945-1950 döneminde CHP'nin din politikasında yaşanan değişimin odak noktasını 1947'de gerçekleştirilen CHP'nin Yedinci Kurultayı oluşturmuştur. Kurultayda alınan kararların, uluslararası konjonktürle yakından bağlantılı olduğu görülmektedir. 1945 sonrası dönem, dünyada savaş sonrası yeniden yapılanma sürecini ifade etmektedir. Bu dönem, dünyada kapitalizmin sınırlarını genişletme çabasını, Türkiye'de ise "kapitalizmin yeni evresine uyum sağlama" (Başkaya, 1993, s. 364) sürecini ifade ettiğinden dış politikanın belirleyiciliği öne çıkmaktadır. Bu doğrultuda Türkiye'de ekonomi politikaları, sınıf ittifakları yeniden biçimlenmiş, toplumsal, siyasal, kültürel ve ideolojik değişimler yaşanmıştır. Savaş sonrası Sovyet tehdidi gerekçesiyle Türkiye, Amerika Birleşik Devletleri (ABD) tarafında yer alarak 1947'de başlayan yardımlarla, aynı yıl Uluslararası Para Fonu (IMF), Dünya Bankası üyelikleri ve 1952'de Kuzey Atlantik Antlaşması Örgütü (NATO) üyeliğiyle uluslararası kapitalist sisteme ekonomik ve askeri olarak eklenmiştir. ABD'nin hegemon güç olmasını sağlayan Soğuk Savaş stratejileri, ekonomik ve askeri alanlarda olduğu kadar ideolojik çerçevede de birbiri ile ilişkili şekilde işlemektedir. Soğuk Savaş koşullarında bir taraftan ABD söyleminin bileşenleri olan demokrasi ve özgürlük kavramları ekseninde yürütülen liberalizm savunuculuğu, diğer taraftan "ehl-i kitap Amerika" karşısında konumlandırılan "dinsiz, Allahsız Sovyetler" (Çalış, 2006, s. 894) propagandasıyla komünizme karşı din parolasıyla yükselen muhafazakârlık, 1945 sonrası Türkiye'sinde her iki ideolojinin de itici gücü olarak kullanılan antikomünizm sayesinde kolaylıkla benimsenen iki ideoloji olarak karşımıza çıkmaktadır. Liberalizm ve muhafazakârlık, dışta kapitalizmin ve ABD tarafında yer almanın gerekliliklerine cevap verirken içte egemen sınıfların beklentilerini karşılamaktadır. Bu nedenle her iki ideoloji de hem siyasal partiler hem de ortaklık kurdukları egemen sınıfların çıkarına diyalektik şekilde hizmet etmektedir. Bu dönemde, Türkiye'de nüfusun yüzde 80'i kırsal alanda yaşamaktadır (Keyder, 2015, s. 164). Büyük bir tarımsal artış ve çok partili sisteme geçişle birlikte önem kazanan ciddi bir oy kitlesi söz konusudur. Savaş süresince uygulanan ağır vergilendirme, bu kitlenin CHP iktidarına güvenini yitirmesinin önemli nedenlerinden biridir. Diğer taraftan bu kitle üzerinde yönlendirici etkisi olan büyük toprak sahiplerinin devletle ittifakı, 1945'te köylüye toprak dağıtılması vaadiyle hazırlanan Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu'nun da etkisiyle bozulmaya başlamıştır. Türkiye'nin o dönemdeki egemen sınıfları olan büyük toprak sahipleri-tüccar ikilisi, Cumhuriyet dönemi süresince üzerlerinde baskı yaratan bürokratik vesayetten kurtulmayı hedeflemekte bu nedenle 1947 sonrası başlayan ABD yardımları ve buna bağlı olarak gelişen serbest piyasa ekonomisi koşullarını dolayısıyla liberalizmi desteklemektedir. Diğer taraftan eşitsizliği kader inancıyla meşrulaştıran ve bu anlamda sömürüyü gizlemenin en iyi yolu olan din de bu sınıflar tarafından ideolojik araç olarak kullanılmaktadır. 1945 sonrasında muhalefet söylemini bu iki ideoloji üzerine kuran Demokrat Parti (DP), bu güçlü sınıfları ve çıkarlarını temsil etmektedir. DP'nin stratejisi liberalizm savunusu ile kapitalizmin çıkarlarıyla olduğu kadar "köylüye hizmet, Türkiye'yi bürokrasiden kurtarma, dinsel pratiğin liberalleştirilmesi" (Mardin, 1991, s. 57) vaatleriyle sınıf çıkarlarıyla da örtüşmektedir.

Bu makalenin odak noktasını oluşturan CHP'nin Yedinci Kurultayı, işte bu koşullarda CHP'deki dönüşümü simgeleyen en önemli iç politik gelişmelerden biridir. Yedinci Kurultay, Kemalist rejimin dokunulmazları ve aynı zamanda liberalizm ve muhafazakârlık ideolojilerinin

rejimdeki izdüşümleri olan devletçilik ve laiklik ilkelerinin rötuşlanmasıyla² (Turan, 2004, s. 85) sonuçlanmıştır. CHP'deki bu değişim hem merkezden giderek uzaklaşan burjuvaziye hem de gittikçe güçlenen ve merkeze yönelen çevre aktörlere karşı bir önlem olarak gözükmektedir. Kurultay'la birlikte laiklik ilkesi Cumhuriyet döneminde ilk kez tartışılabilir hale gelmiş, CHP'nin tek partili dönemde inşa ettiği din politikasının revize edilmesiyle yeni bir dönem başlamıştır. Yedinci Kurultay sonrasında alınan kararlar, mukaddesatçı³-milliyetçi kesimin örgütlenmesi için de gerekli koşulları hazırlamıştır.

Bu kapsamda çalışmada yönlendirici sorular, CHP'nin Yedinci Kurultay'ında din alanında hangi kararların alındığı ve bunların hem CHP hem de Türkiye'deki din politikasına nasıl ve ne yönde etki ettiği. Çalışmanın birinci bölümünde, Kurultay öncesi koşullarda CHP'nin din politikası değerlendirilecek, ikinci bölümde Kurultay'da yapılan tartışmalar, alınan kararlar ve üçüncü bölümde bu kararlar doğrultusunda değişen din politikası analiz edilecektir. Çalışmada birincil kaynak olarak TBMM tutanakları ve arşiv belgeleri kullanılmıştır. CHP'nin bu dönemdeki açıklamalarının tarihsel bağlam içinde analizi hedeflenmiştir. Bu yöntemle söylemindeki değişim ve bunun nedenleri de ortaya çıkarılmaktadır. CHP gibi köklü bir partinin araştırmacıların faydalanabileceği bir arşivinin olmaması çalışmanın sınırlılığını oluşturmaktadır. Bu sınırlılığı gidermek üzere o dönemde görev yapmış gazeteci ve siyasetçilerin anılarından da faydalanılmıştır.

Bu makalede, Türkiye'de önemli değişimlere sahne olan bir dönemde Cumhuriyet'in kurucu partisinin din politikasındaki değişiminin izleri sürülmüştür. 1945-1950 döneminde din alanında alınan yeni karar ve uygulamalarının analizinin, Türkiye'de din politikasındaki dönüşümü anlamaya katkı sağlayacağı düşünülmektedir.

1. Atatürk'ten sonra CHP'nin din politikası

CHP'deki değişimin 1939 itibarıyla yani Atatürk'ün ölümünün ardından başladığı iddia edilmekte, bu tarih itibarıyla Cumhuriyet devrimlerinden geri adım atılması ve kazanımlarının aşındırılması anlamını taşıyan süreç “karşı devrim” (Özek, 1968; Akşin, 1997, s. 18; Yetkin, 2014, s. 204) şeklinde nitelendirilmektedir. Bu görüşü eleştiren yaklaşıma göre ise bu niteleme “tehditkâr ve karamsar” bulunmakta ve bu görüşe eşlik eden irtica tehdidi, “alarmist-Kemalist söylemin” bir parçası olarak değerlendirilmektedir (Bora & Ünüvar, 2015, s. 175). Çalışmada, bu iki yaklaşımın yönlendiriciliğinden bağımsız hareketle olgular üzerine odaklanılacaktır. Öncelikle karşı devrim görüşünü savunanları, en azından tarih konusunda haklı çıkaracak şekilde CHP'nin din konusundaki değişimini 1939 yılından başlayarak takip etmek gerekmektedir.

29 Mayıs 1939'da toplanan CHP Beşinci Kurultay'ında, ülkenin ekonomik ve sosyo-kültürel koşullarının araştırılması amacıyla parti üyelerinden oluşan bir Müstakil Grup kurulmasına karar verilmiştir. Müstakil Grup, belirlenen konularda dört senelik toplantı ve değerlendirme faaliyetini yürüterek bir sonraki Kurultay'da hazırladığı raporu partiye sunmuştur. Ülke sorunlarına ilişkin partiden bağımsız rapor hazırlama görevi üstlenen Müstakil Grubun faaliyet alanlarından biri de din işleridir. Dolayısıyla CHP'nin dini bir sorun olarak ele alma sürecinin ilk kez 1939'daki Beşinci Kurultay'la birlikte başladığı söylenebilir.

Müstakil Grup, 17 Nisan 1945'te Din İşleri Raporu'nu hazırlamış ve 10 Mayıs 1946'da CHP'nin Olağanüstü Toplantısı'nda sunmuştur (CHP Müstakil Grubu Raporu, 1946). Rapor, CHP'nin incelememize konu olan 1945-1950 dönemi öncesi dine bakış açısını yansıtmaları

² İsmet İnönü, bu dönemdeki uygulamaları şu sözlerle anlatmıştır: “Bir devrim üzerinde rötuş yapmakla, onu inkâr etmek arasındaki farka dikkatinizi çekerim” (Turan, 2004, s. 85).

³ Mukaddesatçılık, dönemin İslamcılar tarafından din vurgusundan kaçınmak amacıyla icat edilmiştir. Günümüzde İslamcılık kullanımına karşılık gelmektedir.

bakımından önemlidir. Bu raporun bazı bölümleri, 1959'da⁴ DP tarafından CHP'nin "dinsizliğini ispatlayan belge" nitelemesiyle propaganda malzemesi haline getirilecektir (Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri, 1960-1961).

Müstakil Grubun Din İşleri Raporu'nda din alanında yapılması gerekenler, üç grubun farklı görüşleri çerçevesinde şekillenmiştir. Ancak bu farklılık, önerilerin çeşitliliğiyle ilgilidir. Yani aslında bu üç grubun görüşleri, temelde laiklik ilkesinden ayrılmamak gerektiği konusunda aynı vurguya sahiptir. Birinci grubun görüşleri, bir din teşkilatı olan Diyanet İşleri Reisliği'nin devlet bünyesinden çıkarılması, Kur'an'ın Türkçe okunması ve okutulması, ibadet yerlerinin Halk Evleri'ne benzer şekilde dönüştürülmesi, sarık, cübbe gibi kıyafetlerin kaldırılması önerilerini kapsamaktadır.⁵ İkinci grup, devletin dine mesafeli olması gerektiğini vurgulamış, din işlerinin dünya işlerinden tamamen ayrılması nedeniyle din alanında yapılacak herhangi bir düzenlenmenin dine müdahale anlamına geleceğini dile getirmiştir. Bu nedenle din alanında yapılacak düzenlemelerin din reformu şeklinde değil, "kültür işi" adıyla yapılması gerektiği belirtilmiştir. İkinci grupta da ilk grupta olduğu gibi, Kur'an'ın Türkçeleştirilmesi ve ibadetin Türkçe yapılması önerilmiştir. Üçüncü grupta, devlet tarafından kurulan hafız yetiştirme okullarının laikliğe aykırı olarak taassup ve propaganda ocağı haline geldiği, vâizlerin bilgisizlik nedeniyle halkı yanlış yönlendirdikleri belirtilmiş ve konuyla ilgili inceleme yapılması gerektiği ifade edilmiştir. Raporda yer alan görüşler genel olarak değerlendirildiğinde, laiklik ilkesinin sınırlarının çok net şekilde çizildiği ve korunduğu görülmektedir. Bu doğrultuda dini siyaseten⁶ kullanmayı engelleyen güvencenin laiklik olduğu, dinin Allah ve birey arasında mukaddes konumda kalması gerektiği raporda öne çıkmaktadır (CHP Müstakil Grubu Raporu ve Ekleri, 1946, s. 355-356). Müstakil Grubun din konusundaki görüşleri, CHP'nin 1945'e kadar savunduğu laiklik anlayışını muhafaza etmektedir. Bu anlayış, 1937'de laiklik ilkesinin Anayasa'da yer almasını kapsayan değişiklik görüşmelerinde, parti sözcüsü İçişleri Bakanı Şükrü Kaya tarafından şu sözlerle ifade edilmiştir: "Biz diyoruz ki, dinler, vicdanlarda ve mabetlerde kalsın, maddi hayat ve dünya işine karışmasın. Karıştırmıyoruz ve karıştırmayacağız" (TBMM Tutanakları, 1937, s. 58).

Din İşleri Raporu'nun yayımlanmasının ardından, 1946'da CHP İstanbul Milletvekili Hamdullah Suphi Tanrıöver din konusunu Meclis'te gündeme getirmiştir. Bu konuşmanın önemi, CHP'de bu konuda ilk kez farklı görüşlerin dile getirilmesi ve bu yöndeki değişimin başlangıcı olmasıdır. Tanrıöver'in 1946 Aralık ayında yaptığı konuşmasının tarihsel bağlamı önemlidir. 1946 çok partili sistemin ilk yılıdır. Temmuz ayında "şâibeli" olarak nitelendirilen bir seçimle⁷ yeniden iktidara gelen CHP, DP muhalefetinin baskısını hissetmeye başlamıştır. DP'nin rakibine yönelttiği eleştirilerden ilki, laiklik eleştirisiyle "kasaba ve kırsal alanlarda dini baskıya", ikincisi ise devletçilik eleştirisiyle "kentlerde ekonomi üstündeki ezici devlet denetimine" ilişkindir (Keyder, 1987, s. 54). Örneğin DP programında, devletin dinin dışında hareket etmesi ve dinin kanunların düzenlenmesinde belirleyici olmaması gerektiği konusunda

⁴ Pek çok çalışmada, Fahir Giritlioğlu'na atıf yapılarak bu raporun Demokrat Parti tarafından 1957 seçimleri öncesi kullanıldığı belirtilmektedir (Giritlioğlu, 1965, s. 162). DP Aralık 1958 ve Mart 1959 arasında raporu kullanmıştır. Raporda belirtilen üç görüşten biri olan din ve devletin kesin olarak birbirinden ayrılması gerektiği yönündeki önerilerden oluşan bölüm, "aşlı gibidir" ibaresi eklenerek broşür şeklinde tüm köy ve şehirlere dağıtmıştır. Broşür, bazı illerde DP'nin yayın organı olan *Zafer* gazetesinin içinde yer almıştır (Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri, 1960-1961).

⁵ DP'nin sözünü ettiğimiz broşürde kullandığı bölüm, bu ilk grubun görüşlerini içermektedir.

⁶ Rapor, tek partili dönemde hazırlandığından "devletin dini kullanması" ifadesi yer almaktadır.

⁷ 1946 seçimlerinin şâibeli olduğu İsmet İnönü tarafından da kabul edilmiştir. İnönü 1946 seçimlerine ilişkin şunları söylemiştir: "Birbirimizi mi aldatacağız efendim. Baskı yapılmıştır. Valiler Halk Partili gibi çalışmıştır. Ve bizden takdir ve teşekkür görmüştür. Vaziyeti olduğu gibi görmek lazım. Bundan sonra yaptırılmayacağım... Ben buna meydan vermeyeceğim... Seçimin dürüst yapılması için sıkı talimat verdim... Söyleyin bana ben parti şefi miyim yoksa birtakım külhanbeylerinin maskarası mıyım? Beni aldattılar... Bütün dünyaya rezil ettiler..." (Erim, 2005, s. 157). Faik Ahmet Barutçu da anılarında İnönü'nün bu olayı doğrularak "Bütün ülke lekeleni. Marifet yaptılar" dediğini anlatmıştır (Barutçu, 1977, s. 385-386). Ayrıca bkz. Burçak, 1979, s. 94.

CHP'nin laiklik ilkesiyle benzer ifadeler yer almakla birlikte “din hürriyetinin insanlığın mukaddes hakkı olduğu” vurgusuyla dindarlara baskı yapıldığı ve dinin ihmal edildiği ima edilmektedir. Parti programında devletçilik ilkesi de “hususî teşebbüs ve sermayenin süratle geliştirilmesi” şeklinde açıklanmıştır (DP Parti Programı, 1946).

Dış politik gelişmeler çerçevesinde ise 1946 yılı itibarıyla ABD “dünya barışını sağlama” misyonunu üstlenerek yeni bir politika benimsemiş (Sever, 1997, s. 40) ve bu doğrultuda Sovyet talepleri karşısında Türkiye'yi desteklemeye başlamıştır. ABD ile borç-alacak ilişkisinin geliştiği yıl olan 1946'da ABD, Türkiye'nin 100 milyon dolarlık borcunu silmiştir (Ahmad & Ahmad, 1976, s. 19). Dolayısıyla 1946, Türkiye'nin Sovyetlere karşı ABD tarafında yer alma kararının da netleştiği yıldır. Tanrıöver'in dine ilişkin konuşması, işte bu kararın yani Türkiye'nin Soğuk Savaş boyunca benimseyeceği antikomünist ideolojinin de yansımalarını taşımaktadır.

Tanrıöver konuşmasında, geçmişte pek çok ülkede dine ağır darbeler indirildiğini ancak Sovyetler Birliği'nin dahi bu politikadan vazgeçtiğini, Türk gençliğinin terbiye edilmesinde manevî temellere dönülmesi gerektiğini dile getirmiştir. “Komünizme karşı din”⁸ formülünü Meclis'te ilk kez dile getiren Tanrıöver'in sözleri şu şekildedir:

Memlekette komünizm cereyanları vardır... Mahkemeler bunu tedavi etmeye kâfi gelmez, polis, jandarma, ceza buna deva değildir. Türk halkının manevî bünyesini bu hastalıkları olmayacak şekilde takviye etmek lazımdır. Bunu yapmak için Türk milletine onun büyük manevî kaynakları olan din ve milliyetten istifadesine fırsat vermek lazımdır... Bizi en müşkül zamanlarda ayakta tutmuş olan dinimiz, milliyetimiz ve tarihi şuurumuzdur. (TBMM Tutanakları, 1946, s. 440)

Tanrıöver konuşmasında, irtica korkusu nedeniyle geçmişin kötülendiğini ve bu nedenle eskiye ait her şeyin kitaplardan, nutuklardan çıkarıldığını ancak bu korkunun sona ermesi gerektiğini söylemiştir. Geçmişle bağın yeniden kurulması gerektiğini savunan Tanrıöver'in özellikle türbelerin yeniden açılması gerektiği önerisi, türbeleri “irtica kaynağı ve bilgisizlik damgaları” (Atatürk, 1930/2010, s. 87) olarak niteleyen ve kapatan bir partinin mensubu olarak o dönem için oldukça radikal bir görüştür. Tanrıöver'in bu sözlerine en sert tepkiyi dönemin Başbakanı Recep Peker vermiştir. Peker, toplumda bir dindarlık eksikliğinin olmadığını, bunun ızdırabı yaşanıyor gibi gösterilmemesi gerektiğini belirtmiştir. Peker, komünizme karşı din formülüne de karşı çıkarak şu ifadeleri kullanmıştır: “...Bir şeriat hayatının ikamesi ihtimalini tedbir diye düşünmek... öldürücü zehrin laakal [en azından] onun kadar öldürücü olan başka bir zehirle tedavi edileceğini zannetmekten ibarettir” (TBMM Tutanakları, 1946, s. 446). Peker'in bu sözleri “hem mukaddesatçı basın hem de DP'li milletvekilleri tarafından CHP'nin din düşmanı olduğu savunusunu güçlendirmek için kullanılacaktır” (Kısakürek, 1947, s. 8; TBMM Tutanakları, 1952, s. 599).

Tanrıöver ve Peker'in konuşmaları, CHP içinde giderek derinleşecek fikir ayrılığının ilk yansımalarıdır. DP'nin muhalefet söyleminin önemli bir parçası olan din, artık CHP'nin de gündeminde. CHP içinde inkılapları eleştiren, dinin siyasal ve toplumsal hayatta yer almasını isteyen milletvekilleri, parti içinde etkili olmaya başlamıştır. Nihat Erim *Günlükleri*'nde, “milletvekillerinin büyük kısmının TBMM'de din konusunun açılmasından memnun olduğunu” belirtmiştir (Erim, 2005, s. 79). Din konusu, 16 Ocak 1947'de toplanan Parti Divanı'nda İstanbul Milletvekili Hamdullah Suphi Tanrıöver'le birlikte Bursa Milletvekili Muhittin Baha Pars ve Diyarbakır Milletvekili Abdurrahman Şeref Uluğ tarafından bir kez daha gündeme getirilmiş, dini kurumların ihyası talep edilmiş ve partinin ıslahının milliyetle değil, dinle mümkün olabileceği savunulmuştur. İki gün arayla yapılan toplantılarda din konusunun sürekli gündemde tutulmasını Erim şu sözlerle yorumlamıştır: “Güya divan, partiyi ıslah çarelerini aramak için toplandı. Hâlbuki dönüp dolaşıp din meselesine geliyorlar. Şaşılacak iş. Her şeyi dinle halletmek istiyorlar” (Erim, 2005, s. 91).

⁸ *Millet* dergisi yazarı Cemal Kutay tarafından da aynı yıl “komünizme karşı din” formülü ortaya atılmıştır (Yetkin, 2014, s. 438).

Parti Divanı'nda Nihat Erim'le birlikte Sinop Milletvekili Cevdet Kerim İncedayı, Erzurum Milletvekili Cevat Dursunoğlu ve Bingöl Milletvekili Tahsin Banguoğlu din meselesinde Tanrıöver'i eleştiren ve laiklik ilkesine sadık cepheyi temsil etmektedir.⁹ Parti Divanı'nda yapılan tartışmalar sonrasında konunun hükümet tarafından değerlendirilmesi kararı alınmıştır. Konuya ilişkin raporu hazırlayacak isim, Milli Eğitim Bakanı Reşat Şemsettin Sırer'dir. Bu raporla birlikte CHP içindeki saflar da netleşecektir. CHP içindeki muhafazakâr cephe, ilköğretim düzeyinde köylere kadar ulaşacak bir imam hatip eğitimi verilmesini desteklerken karşı taraf öncelikle bir İlahiyat Fakültesi açılmasını ve eğitimin bu okuldan yetişecek yüksek din bilginleri tarafından verilmesi gerektiğini savunmuştur. CHP içindeki fikir mücadelesinin ilk sonucu, muhafazakârlar lehinedir.¹⁰ Projeye karşı çıkan grubun önergesi reddedilmiş, dini uygulamaların en kısa zamanda hayata geçirilmesi kabul edilmiştir. Nihat Erim, bu kararın 50 yıl sonra bile ülkeyi etkileyeceğini, inkılapçılık ve laiklik ilkelerinin korunmadığını belirterek kararı “Başkanlığınız altında Halk Partisi'nin inkılapçılığı defnedildi” sözleriyle yorumlamıştır (Erim, 2005, s. 139-140). Parti Divanı'nda olduğu gibi Parti Grup Toplantısı'nda da din üzerine tartışmalar yapılmış, Recep Peker ve Hamdullah Suphi Tanrıöver burada bir kez daha karşı karşıya gelmiştir. Peker toplantıda şu sözleri söylemiştir: “Dini tedrisat mekteplerde olmaz. Mektep binaları içinde olmaz. Hariçte, devletin kontrolü altında olur” (Us, 1966, s. 707-709).

CHP içinde din konusunda yapılan tartışmaların odak noktası, din adamlarının eğitimidir. İmam hatip okullarının açılmasına uzanan bu süreç önemli olduğundan, bu noktada bir parantez açarak tek partili dönemde imam ya da vâizlerin konumlarına kısaca değinmek gerekiyor. Bu konuda dönemin Diyanet İşleri Başkanı Şerafettin Yaltkaya'nın Müstakil Grup için hazırladığı bir rapor oldukça aydınlatıcıdır. Rapora göre, Şeriye ve Evkaf Vekâleti'nin 1924'teki ilgasına kadar ülkede yetişen hâfizların, camilerde Kur'an ilminde ihtisası olan kişilerce isteğe bağlı olarak yetiştirildiği, hâfiz yetiştiren kişilerin “kendi arzusu” ve “Allah rızası” için Kur'an öğrenmek isteyen kişilere ders verdiği belirtilmiştir. Raporda, bu uygulamanın uzun süre kayda tâbi olmadan yapıldığı ancak sonradan vâizlerin ihtiyaca göre belirlenerek Müftülüklere yapılan müracaatlarla kayıt altına alındığı ifade edilmiştir. Yapılan düzenlemeyle, vâiz olarak başvuran kişilere ilkökul mezunu olmaları şartı getirilmiş ve belirli bir ücret karşılığında “Kur'an öğreticisi” kadrolarının oluştuğu belirtilmiştir (Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri, 1944).

Yukarıda görüşlerini aktardığımız Müstakil Grubun hazırladığı Din İşleri Raporu'nda da vâizler konusunda Diyanet İşleri tarafından bir çalışma yürütüldüğü, ancak daha geniş değerlendirmeye ihtiyaç duyulduğu belirtilmiştir. Raporda, “artık nesli tükenen imam, hatip ve müftüler” ifadesiyle “vâizler meselesi” olarak tanımlanan sorunun, uzun vadeli bir çözüm gerektirdiği ifade edilmiştir (CHP Müstakil Grup Raporu, 1946, s. 335).

Özetle din adamlarının eğitimi konusunda CHP'nin çalışmaları Müstakil Grup oluşturulması ile birlikte başlamış, 1945'te Müstakil Grup Raporu'yla çözüm önerileri gündeme getirilmiş, ihtiyaca göre belirlenen imam-hatip ya da genel adıyla vâizlerin¹¹ meslekleşmesi yolunda ilk adım ise 1947'nin ilk aylarında CHP Parti Divanı'nda alınan karar doğrultusunda atılmıştır. Dolayısıyla henüz Kurultay öncesinde alınan kararlar, vâizlerin yetiştirilmesi amacıyla imam hatip kurslarının açılması kabul edilmiştir. Kurultay öncesi bu

⁹ Makalede bu iki grup laik-muhafazakâr şeklinde adlandırılacaktır.

¹⁰ Burhan Belge CHP'de muhafazakâr grubun varlığını ve giderek artan etkisini 1945'teki bir makalesinde şu sözlerle anlatır: “Cumhuriyet Halk Partisi'nin sağa açılan çift kanatlı kapısı son derece işlek bir cümle-kapısı halini alırken sola açılan kapısı bir güzel örülmüş ve Parti bugünkü fikir-intihakına [zayıflamasına] götürülmüştür... Bazı menfaat zümrelerinin sol üzerine koydukları yasak ve bu yasak ile muvazi yürütülen sinsice aforoz kalkmalıdır” (Belge, 1945, s. 6).

¹¹ Diyanet İşleri Başkanlığı'nın 1940'lı yıllara ilişkin arşivi bulunmamaktadır. Ancak günümüzde net ayırımların yapılabildiği imam, hatip, hafız, vâiz, müftü tanımlamaları, Din İşleri Raporu'nda da belirtildiği gibi o dönemde “vâiz” başlığı altında değerlendirilmiştir.

süreç, CHP'nin "devrimcilik anlayışında yeni bir dönemin başlangıcı" olarak yorumlanmış, din konusuna yaklaşımı ise DP'nin "din kaynağından geldiğini sandığı gücünü kırmaya çalışması" şeklinde değerlendirmiştir (Burçak, 1979, s. 113-114).

2. Laikliğe rötuş: Cumhuriyet Halk Partisi'nin Yedinci Kurultayı

CHP Yedinci Kurultayı, 18 Kasım 1947-4 Aralık 1947 tarihleri arasında yapılmıştır. Kurultay'da, parti içinde din konusundaki önerileri kabul edilmeyen laik cephe ile onların karşısında gittikçe güçlenen muhafazakâr grup karşı karşıya gelmiştir. Kurultay'daki tartışmalar bu iki grubun görüşleri etrafında şekillenmiştir. Laik cephenin savunucusu Behçet Kemal Çağlar, Kurultay açılışında yaptığı konuşmada, CHP'nin DP ile birlikte başlayan tutum değişikliğini şu sözlerle eleştirmiştir: "İnkılaplarımızdan belki hoşta gideriz diye fedakârlıklarda bulunmak, halkı kazanacağız batıl zannıyla, prensiplerimizden tavizler vermek şiarımızdan değildir"¹² (CHP Yedinci Kurultay Tutanakları, 1947, s. 483).

İsmet İnönü'nün Kurultay öncesi yayımladığı, iktidar ve muhalefeti uzlaştırma çabası olarak yorumlanabilecek 12 Temmuz Beyanname'si, Kurultay'da DP'ye yönelik sert eleştirilerin yapılmasını engellemiştir; ancak yine de DP'nin din konusundaki etkili muhalefeti gündeme getirilmiştir. Örneğin Maraş Delege'si Emin Karpuzoğlu, DP'nin dini propagandasının halk nezdinde etkili olduğunu ve CHP'ye zarar verdiğini dile getirmiştir. Karpuzoğlu şunları söylemiştir: "Muhalefet... milletin bu hislerinden istifade ederek partimizin zayıflamasında bu suretle en ehemmiyetli rolü oynamışlardır. Bana ne derlerse desinler CHP'nin bu uğurdaki kaybı büyüktür" (CHP Yedinci Kurultay Tutanakları, 1947, s. 175). Diyarbakır Milletvekili Fazıl Ahmet Aykaç ise DP'nin din konusundaki tutumunu şu sözlerle eleştirmiştir:

Vaktiyle başına bir sarık sararak, arkasına cüppe giyerek, başına külah takarak halkın arasına giren bir nevi insanlar vardı. Bugün de propaganda yapmak için halk arasına giren bir takım eski arkadaşların başına şapka takarak dini siyasete alet etmek için halk kütleleriyle temasta olduklarını görüyorsunuz... Bugün bu sahada vaziyeti istismar eden bir muhalefeti siyasiye karşısındasınız. (CHP Yedinci Kurultay Tutanakları, 1947, s. 465)

Kurultay'da parti programı üzerinde yapılan konuşmalar, dönemin yükselen iki ideolojisinin etkilerini de ortaya koymaktadır. Kurultay'da devletçilik ve laiklik üzerinde tartışmaların yoğunluk kazandığı görülmektedir. Parti programının devletçilik ilkesine ilişkin yedi önerge verilmiştir. Bunların içinde kabul edilen önerge, "hususî teşebbüslere engel olunmaması" teklifiyle Çorum Delege'si Abdülkadir Güney'e aittir (CHP Yedinci Kurultay Tutanakları, 1947, s. 406-441). Laiklik konusunda verilen altı önerge ise kabul edilmemiştir (CHP Yedinci Kurultay Tutanakları, 1947, s. 470).

Kurultay'da yapılan konuşmalarda, rejime sadakatin ve "*Kemalizm yolunun*" benimsendiğinin altı çizilmiş, ancak partinin laiklik ve devletçilik ilkeleri üzerinde daha esnek bir tutum izlemesi genel bir eğilim olarak ortaya çıkmıştır. Parti Divanı'nda başlayan iki grup arasındaki çatışma, Kurultay'da da laiklik maddesi üzerinde yoğunlaşmıştır. Muhafazakâr grup, DP'nin de savunduğu şekilde, laikliğin dinsizlik algısı yarattığını, devrimlerden ödün verileceği endişesiyle dini uygulama ve taleplerin ihmal edildiğini vurgulamıştır. Bu konuşmalarda, dini taleplerin yerine getirilmesinin şeriatı istemek anlamına gelmediği belirtilmiş, ahlaki sorunlara dikkat çekilerek manevi boşluğun dinle giderilmesi gerektiği savunulmuştur. Ayrıca, din adamı eksikliği ve din adamlarının eğitimlerinin yetersizliği, okullarda dini eğitimin gerekliliği, dini müesseselerle ilgili sorunların Diyanet İşleri'nce değil Vakıflar İdaresi tarafından yürütülmesi gerektiği önerileri sunulmuştur. Diğer grubun görüşleri ise, "bu taleplerin gerçekleşmesinin laiklikten ödün verilmesine yol açacağı ve irticayı doğuracağı, milliyetin yerine dinin

¹² Behçet Kemal Çağlar Kurultay sonrası da bu düşüncelerini Meclis'te yaptığı konuşmada yinelemiş, laiklik ilkesiyle "oynandığını", parti prensiplerinden taviz verildiğini belirterek partisinden istifa etmiştir (TBMM Tutanakları, 1949, s. 174-175).

konulmasının Kemalizm yolundan uzaklaşmak anlamına geldiği şeklindedir” (CHP Yedinci Kurultay Tutanakları, 1947, s. 370-520).

Hamdullah Suphi Tanrıöver, Kurultay’da da türbelerin açılması gerektiği yönündeki tutumunu sürdürmüş ve bu konuda önerge vermiştir.¹³ Konya Milletvekili Ali Rıza Türel önergeye şu sözlerle karşı çıkmıştır: “Partinin en yüksek heyeti huzurunda okunması dahi siyasi bakımdan doğru değildir... Böyle bir teklifin program konusu olarak mütalaa edilmesini antidemokratik mahiyette görüyorum.” Oturum Başkanı Şükrü Saracoğlu ise “Vazifemiz türbe açmak kapamak değildir” sözleriyle önergenin oya sunulmayacağını belirtmiştir (CHP Yedinci Kurultay Tutanakları, 1947, s. 511-512). 1949’da türbelerin kapatılmasına ilişkin kanuna¹⁴ “şeyhlik, babalık, halifelik mensupları arasında baş mevkiinde bulunanlara hapis, para ve sürgün cezası verilmesi” fıkrasını ekleyen CHP, 1950 Mart ayında ise kanunda yaptığı değişlikle “Türk büyüklerine ait ve sanat değeri bulunan” türbelerin açılması kararını alacak, (mevzuat.gov.tr, 1925, 1949, 1950) kapatılan tekke ve türbelerin 19’u bu dönemde açılacaktır (Albayrak, 1973, s. 285).

Tanrıöver, önergesini savunduğu konuşmasında, yabancı bir diplomatın Türkiye ziyaretinde Sultan Süleyman’ın türbesini gezmek istediğini, kapalı olması nedeniyle gidemediklerini ve bunun nedeninin kendisine sorulması üzerine “Bir müddet mazi ile alakamızı kesmek istedik, onun için türbeleri kapattık” cevabını verdiğini söylemiştir (CHP Yedinci Kurultay Tutanakları, 1947, s. 379). Medreselerin de açılması gerektiğini savunan Tanrıöver, medreselerin ıslah edilmesi yerine kapatılması nedeniyle imam ihtiyacının karşılanamadığını dile getirmiş, bir köylünün kendisine “Köyümüzde... tek imam kaldı. Ölülere nöbet bekletiyoruz... Eğer bize imam ve hatip vermezseniz ölülerimizi köpek leşi gibi toprağa gömeceğiz.” dediğini anlatmıştır (CHP Yedinci Kurultay Tutanakları, 1947, s. 457).

Tanrıöver’le aynı doğrultuda konuşma yapan ve yine Tanrıöver gibi 1950 seçimlerinde DP’ye geçen Seyhan Milletvekili Sinan Tekelioğlu’nun “Anaya, babaya, büyüğe itaat kalmadı... Allah nedir deyince Allah’ın ne olduğunu bilinmiyor” sözleri, Kurultay’da alkışlarla karşılanmıştır (CHP Yedinci Kurultay Tutanakları, 1947, s. 450-451).

Partinin laik cephesini temsil eden Gaziantep Milletvekili Cemil Sait Barlas, laikliğin din düşmanlığı şeklinde başlamadığı tek ülkenin Türkiye olduğunu belirttiği konuşmasında “Türk milletinin son bekası ne dinde ne imandadır. Türk’ün kendi vicdanı ile Allah arasındadır” demiştir. Barlas, komünizme karşı din düşüncesine de karşı çıkarak şunları söylemiştir: “Komünistlik iktisadi bir meslektir, ona iktisadi delillerle cevap verilir. Benim amelem aç iken ben amelemi dinle tatmin edemem” (CHP Yedinci Kurultay Tutanakları, 1947, s. 459). Tanrıöver’in konuşmasının İttihad-ı İslam sınırlarına dayandığı eleştirisini yapan Tahsin Banguoğlu ise hiçbir memlekette din ideolojisi kalmadığını, dinin hayatın bir köşesinde olduğunu ve Kemalist ideolojinin milliyet esası üzerine kurulduğunu vurguladığı konuşmasında “Dinin artık dünya politikasında işi yoktur ve biz dini bir politika olarak kullanmayacağız” demiştir (CHP Yedinci Kurultay Tutanakları, 1947, s. 459).

Partinin eğitim politikası görüşmelerinde de din konusu odak noktasıdır. İlk ve ortaokullarda din dersleri verilmesi ve imam hatip okullarının açılmasına ilişkin dokuz önerge verilmiş, Milli Eğitim Bakanı Reşat Şemsettin Sırer “Türk milleti Müslüman bir millet olduğuna göre bu camiada İslam dininin akidelerini öğrenmek ve öğretmek isteyen vatandaşlar bulunacaktır” sözleriyle bu konuda somut adımların atılacağını sinyallerini vermiştir. Kurultay’a sunulan Milli Eğitim Bakanlığı raporunda, laiklik ilkesi gereğince devletin vatandaşa, inancı ve ibadeti konusunda baskı yapamayacağı dile getirilmiş, din öğretiminin devlet kontrolü altında özel teşebbüslere bırakılacağı, din dersi kitaplarının yeniden

¹³ Tanrıöver Kurultay’da dile getirdiği fikirlere karşı Parti içindeki tepkiler nedeniyle Kurultay sonrası 29 Aralık 1947’de CHP’den istifa etmiştir (Gotthard, 1972, s. 100).

¹⁴ Söz konusu kanun, 1925 tarihli 677 sayılı “Tekke ve Zaviyelerle Türbelerin Seddine ve Türbedarlıklar ile Birtakım Unvanların Men ve İlgasına Dair Kanun”dur.

hazırlanacağı bilgisi yer almıştır (CHP Yedinci Kurultay Tutanakları, 1947, s. 559). Basın ve Yayın Genel Müdürlüğü Raporu'nda da dinle ilgili yeni uygulamalara yer verilmiş, dini bayramlarda radyoda program hazırlanacağı belirtilmiştir (CHP Yedinci Kurultay Tutanakları, 1947, s. 565).

Kurultay'da bazı radikal öneriler de tartışılmıştır. Örneğin Gümüşhane Delegatesi Necati Akgün, şehirlerde eşleri doktor, avukat gibi kazanç sahibi mesleklere sahip kadınların “şahsi arzu ve hevesleri için” büro mesaisi yaptıkları ve para kazandıklarını belirtmiş, bu kadınların yerlerini gençlere bırakmalarını istediğini söylemiştir. Akgün'ün bu önerisi de alkışlarla karşılanmıştır (CHP Yedinci Kurultay Tutanakları, 1947, s. 160). Akgün'ün sözlerine tek tepki, Seyhan Milletvekili Makbule Dıblan'dan gelmiştir. Dıblan, Akgün'e, “Atatürk'ün büyük partisinin devrimci kurultayında... Kadının çalışma hayatından çekilmesinin manasını anlamakta mazurum” sözleriyle karşılık vermiştir (CHP Yedinci Kurultay Tutanakları, 1947, s. 189). Bir başka ilginç öneri, İstanbul Delegatesi Abdülkadir Karamürsel'den gelmiştir. Karamürsel, Halkevleri'nde jazzband [caz müziği, dans müziği] çalındığını, bu müziğin kültür ve ahlâkı bozduğunu ve Türk musikisine düşmanlık yarattığını belirtmiştir. Jazzband'ı “*şehvet musikisi*” (CHP Yedinci Kurultay Tutanakları, 1947, s. 211) olarak adlandıran Karamürsel'in yasaklama önergesi, delegeler tarafından kabul edilmiştir (CHP Yedinci Kurultay Tutanakları, 1947, s. 212-217). Kurultay'da Diyarbakır Delegatesi Adil Tiğrel yaptığı konuşmada dil inkılabını eleştirmiş, Arapça, Acemce kelimelerin atılarak yerlerine Türkçelerinin bulunduğunu belirtmiştir. “Türk dili Babil Kulesi'ne döndü” diyen Tiğrel, dilde inkılap olmayacağını, tekâmül [gelişim] olacağını savunmuştur. Tiğrel'in konuşması, üyeler tarafından tepkiyle karşılanmıştır (CHP Yedinci Kurultay Tutanakları, 1947, s. 504).

Yedinci Kurultay'da Cumhuriyet öncesi döneme ait olduğu düşünülen pek çok öneri tartışılmıştır. Her ne kadar inkılaplar CHP'nin kırmızıçizgisi olarak görünse de özellikle laiklik ilkesinin uygulanmasında esneklik ve devletin din alanında daha etkin olması yönünde beklentiler öne çıkmıştır. Yedinci Kurultay'da ilk kez inkılaplar eleştirilebilir ve tartışılır hale gelmiştir. Bu durum bir taraftan CHP açısından normalleşmeye dönüş ya da demokratikleşme şeklinde yorumlanabileceği gibi, diğer taraftan CHP'de ve dolayısıyla devleti yöneten parti olması bakımından Türkiye'de din politikası bakımından yaşanan bir değişimin başlangıcı sayılmalıdır. CHP lideri İsmet İnönü'nün Yedinci Kurultay sonrasında milletvekilleriyle yaptığı bir toplantıda bu değişimi yansıtan sözleri şöyledir: “Demokrasilerde kör bağınağlık, kör inadın yeri olamaz. Laiklik ilkesi saklı kalmak üzere moral gereksinmelere cevap verecek bir duruma bir an önce gelmek, ülkede geniş bir ferahlık ve sempati havası estirecektir. Bunu bir hükümet kaçırmamalıdır. Muhalefetin de sinsi bir silahını elinden düşürmüş olacağız” (Barutçu, 1977, s. 326-327). CHP'nin tutumundaki bu farklılık tek parti dönemi boyunca sürdürdüğü laiklik politikasında değişiklikler yaptığını göstermektedir.

3. Kurultay sonrası CHP'nin din politikası

Kurultay'da alınan karar doğrultusunda oluşturulan Komisyon, 19 Şubat 1948'de toplanmıştır. Komisyon raporunda okul içinde ve ders saatleri dışında ilkokullarda ihtiyari din dersi verilmesi, ders kitaplarının Diyanet İşleri Başkanlığı'na hazırlanması, Köy Enstitüleri hazırlık sınıflarında din derslerinin okutulması, imam hatip kurslarının ve İlahiyat Fakültesi'nin açılması önerileri yer almıştır.¹⁵ Raporda sıklıkla “laikliğe ve rejime aykırı olmamak kaydıyla” ifadesinin kullanıldığı dikkat çekmektedir (Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri, 1948). Ancak bu ifade, 1945'te Müstakil Grup'un Din İşleri Raporu'nun temel çerçevesini oluşturan laiklik vurgusundan çok farklıdır. 1945'te devletin din alanındaki kontrolünün sona ermesi yani

¹⁵ Raporda önce “imam hatip mektepleri” ifadesi yer almış, Erzurum Milletvekili Cevat Dursunoğlu'nun verdiği önergeyle, “mektep” kelimesi “kurslar” olarak değiştirilmiştir (Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri, 1948).

laikliğin gerçek manâda uygulanması amacıyla getirilen öneriler yerine 1948 raporunda devletin din alanına daha fazla dâhil edilmesi çabası görülmektedir.

Komisyonda din derslerinin Diyanet İşleri Başkanlığı tarafından hazırlanmasını savunan muhafazakâr grup karşısında bu kararın “skolastik zihniyetin yeniden filizlenmesine” yol açacağı endişesini taşıyan grup yer almıştır. İlginç olan, her iki grubun da tezini laiklikle gerekçelendirmeleridir. Muhafazakâr grup din derslerinin Milli Eğitim Bakanlığı tarafından, laik grup ise Diyanet İşleri tarafından yürütülmesinin laikliğe aykırı olacağını savunmuştur (Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri, 1948). Komisyonda, din eğitiminin Diyanet İşleri tarafından üstlenilmesi, dört oya karşı yedi oyla kabul edilmiştir (Erim, 2005, s. 253). Yani daha önce Parti Grubunda din adamlarının İlahiyat Fakülteleri yerine imam hatip kurslarında eğitim alması teklifini getiren grup, bu kez de din eğitiminin Milli Eğitim Bakanlığı yerine Diyanet İşleri tarafından hazırlanmasını kabul ettirmiştir. Din alanına ilişkin kararların alındığı Komisyon alışmaları dönemin mukaddesatçı basını tarafından da ilgiyle takip edilmiş, Komisyon raporu bu yayınlarda tam sayfa yayımlanmıştır. Rapora muhalefet şerhiyle karşı çıkan Nihat Erim ve Tahsin Banguoğlu mukaddesatçı basın tarafından “müfritler” şeklinde nitelenmiştir (Selamet, 1948, s. 12-13; Büyük Doğu, 1948, s. 10; Sebilürreşad, 1948, s. 44).

Nihat Erim *Günlükler*’inde Komisyon’da alınan kararların uygulanmasını geciktirmek ve ertelemek için çaba gösterdiklerini savunur (Erim, 2005, s. 253). Nitekim bu çaba nedeniyle olsa gerek 1948 Şubat’ta kabul edilen kararlar ancak bir yıl sonra uygulanmaya başlanacaktır (MEB Tebliğler Dergisi, 1949, s. 153). Bu süre içinde parti içindeki laik grup kararların uygulanmasını ne kadar geciktirme çabası içindeyse, muhafazakâr grup da bir an önce hayata geçirilmesi için o derece çaba göstermiştir. Örneğin CHP Yozgat Milletvekili İhsan Oğun, okullarda din eğitime ne zaman başlanacağı, imam hatip kursları ve İlahiyat Fakültesi’nin ne zaman açılacağı sorularını yönelttiği önergesine ilişkin konuşmasında şunları söylemiştir: “Bu hizmetin ifası biraz geç kalmıştır. Türkiye Cumhuriyeti sınırları içinde yaşayan halk Türk ve Müslümandır... Manevi ihtiyaç devam ediyor... Bugün memleketin manevi âleminde bir boşluk yaşanmaktadır” (TBMM Tutanakları, 1948, s. 105-106). Van Milletvekili İbrahim Arvas ise konuyu 1949’da Meclis gündemine getirmiştir. Arvas soru önergesinde dönemin Milli Eğitim Bakanı Tahsin Banguoğlu’na İlahiyat Fakültesi’nin ne zaman açılacağını yanı sıra ilkokullarda din dersinin haftada bir gün yapılmasının yeterli olup olmayacağını sormuştur. Arvas, Bakan Banguoğlu’nu şu sözlerle eleştirmiştir: “Millet bunu arzu ediyor, din talimi nerede, din mektepleri nerede diye soruyor. On ay olduğu halde Bakanlık din derslerini ilk mekteplere koyamadı... Bu adam bu işi benimsemiyor. Bu zat bu işi yapmak istemiyor” (TBMM Tutanakları, 1949, s. 8).

Banguoğlu cevabında, imam hatip kursları için altı ilde hazırlık yapıldığını bunlara rağbetin az olduğunu, İstanbul’da 14, Ankara’da altı kişinin kurslara kaydolduğu bilgisini vermiştir (TBMM Tutanakları, 1949, s. 9-13). Banguoğlu altı ay sonra Meclis’te İlahiyat Fakültesi’nin kurulmasına ilişkin kanun görüşmelerinde ise “geçmişte inkılap havasından kaynaklı” dini okullara talebin beklenen seviyede olmadığını ancak bundan sonra din eğitiminin teşvik edileceğini söyleyecektir (TBMM Tutanakları, 1949, s. 283).

CHP’nin din eğitime ilişkin çalışmaları, okullarda verilecek din dersleri ve imam hatip kurslarıyla sınırlı değildir. Bunların yanı sıra, özel din öğretimi konusu da Parti Divanı’nda 1949 Ocak ayında ele alınmıştır (Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri, 1948). “Din bilgileri dersaneleri” adıyla açılması düşünülen özel okullara ilişkin kararda da “laikliği en küçük ölçüde bozacak anlayıştan uzak olunacağı” (Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri, 1949) vurgusu korunmuştur. Parti Divanı’nda, din bilgileri dersanelerinde Türkçe harflerle eğitim verileceği, dersanelerin sadece ilkokul bulunan yerlerde açılabilceği, dersanelere gidecek çocuklarda ilkokulu bitirme şartı aranacağı, okutulacak kitaplarda İslam dininin mezhep ve tarikatlar üstünde ortak olan esaslarının anlatılacağı ve bu özel öğretim kurumlarının devletin tam denetimi altında bulunacağı belirtilmiştir. Kararda, Diyanet İşleri Başkanlığınca açılacak

“Kur’an belletme dersanelerinden” de bahsedilmiştir (Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri, 1949). Din dersanelerinin kurulacağı yönünde haber aslında Parti Divanı toplanmadan altı ay önce *Kudret* gazetesi tarafından yayımlanmış, ancak CHP Genel Sekreteri Tevfik Fikret Sılay tarafından “parti tüzüğüne tamamıyla aykırı” açıklamasıyla tekzip edilmiştir. Bu durum, CHP’nin din alanında atılacak adımlar konusunda kararsızlığını göstermesi bakımından önemlidir (Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri, 1948).

7 Şubat 1949 tarihinde Milli Eğitim Bakanı Tahsin Banguoğlu imzasıyla yayımlanan tebliğ ile ilkokullarda din öğretiminin 15 Şubat itibarıyla başlatılacağı bildirilmiştir. Tebliğde “layık bir devlet olan Cumhuriyetimizin öğretim müesseselerinde hiçbir din ve mezhebe ait bilgilerin mecburi olarak öğretilmesi mevzu bahis olamaz” ifadesi yer almaktadır. Ancak diğer taraftan din eğitiminin “Anayasaca teyit olunan vicdan hürriyetinin tabii bir icabı olarak” gerekli bulunduğu belirtilmiştir. Tebliğe göre, ders içerik ve kitapları Diyanet İşleri Başkanı tarafından oluşturulacak Komisyon tarafından hazırlanacaktır (MEB Tebliğler Dergisi, 1949, s. 153).

CHP’nin incelediğimiz dönemde Diyanet İşleri Başkanlığı’na bakış açısı da din politikasındaki değişimin en somut göstergesidir. 1939’da CHP’nin Diyanet İşleri Başkanlığı hakkında görüşü bir milletvekilinin şu sözleriyle özetlenebilir:

Teşkilat-ı Esasîyemizle laik olduğumuzu kabul ve ilan etmişizdir. Laik bir devletin resmi bütçesinde başvekalet bütçesi dâhilinde bir Diyanet İşleri bütçesinin bulunmasını anlayamıyorum... Diyanet İşleri reisine söyleyecek bir tek sözüm kalmıştır. Eğer iyi dindarlar yetiştirmek istiyorsa dinde bir reform yapılması lazımdır. Bu suretle din yalnız cahillerin değil, bilginlerin de dini olsun. (TBMM Tutanakları, 1939, s. 188)

1939’daki bu bakış açısı, Diyanet İşleri Başkanlığı’nın devlet bünyesinden çıkarılması gerektiğini savunan Müstakil Grubun 1945 tarihli raporuyla da uyumludur. CHP’de Diyanet İşleri Başkanlığı ile ilgili farklı görüşlerin Meclis’te dinin ilk kez konu edildiği 1946’da ortaya çıktığı söylenebilir. O tarihe kadar rutin ifadelerle Diyanet İşleri Başkanlığı bütçe raporunu hazırlayan Diyarbakır Milletvekili Abdurrahman Şeref Uluğ¹⁶ 1946’da şu ifadeleri kullanmıştır:

Manevi büyük vazifeleri yüklenmiş bulunan Diyanet İşleri Başkanlığı’nın vazifesini hakkıyla yapabilmesi için kadrosunun daha ziyade genişletilmesine ve esaslı ödevlerle ödevlenmesine lüzum vardır... Gün geçtikçe önemi artan ve üzerinde hassasiyetle durulması gereken bu çok temelli düşünceyi bir temenni mahiyetinde de olsa raporumda arz etmeden geçemedim. (TBMM Tutanakları, 1946)

1948’e kadar Diyanet İşleri Başkanlığı bütçeleri, Meclis’te bir milletvekilinin dahi konuşma talebi olmadan kabul edilmiştir. Kurultay sonrası 1948 itibarıyla ise Diyanet İşleri bütçe görüşmelerinde, dinin yüceltildiği, maneviyata ilişkin konuların öne çıkarıldığı ve komünizme karşı din formülünün sıklıkla dile getirildiği görülmektedir.¹⁷

Diyanet İşleri’nin konumu, parti içinde din konusundaki çatışmanın öğelerinden de biridir. 1948’deki Komisyon toplantısında Nihat Erim ve Tahsin Banguoğlu’nun itirazlarının odak noktasında Diyanet İşleri Başkanlığı yer almaktadır. Erim ve Banguoğlu hazırladıkları muhalefet şerhinde Diyanet İşleri Başkanlığı’nı şöyle tanımlamışlardır:

Medrese zihniyetinin yaşlanmış son mümessillerini Diyanet İşleri Reisliği çevresinde toplanmış görüyoruz. Bunlar skolastik kültürün tohumluklarıdır. Geçen inkılap yıllarının bu zevatin zihniyetlerinde hiçbir değişiklik yapmamış olduğu ise eserleriyle sabittir. Bu vatandaşlar eliyle

¹⁶ Abdurrahman Şeref Uluğ yukarıda aktardığımız Parti Divanı’nda dinle ilgili tartışmalarda muhafazakâr cepheyi temsil eden isimlerden biridir.

¹⁷ Diyanet İşleri Başkanlığı bütçe görüşmeleri, 1950 sonrasında yeni iktidarın CHP’yi dinsizlikle, din düşmanlığıyla suçladığı en etkili hakaret ve ödeşme platformu haline gelecektir (TBMM Tutanakları Diyanet İşleri Bütçe Görüşmeleri, 1951-1960).

açılacak tahsil müesseselerinin de her ne şekil ve nam altında olursa olsun eski medreseden başka bir şey olamayacağı muhakkaktır. (Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri, 1948, s. 4)

1948’de Diyanet İşleri Başkanlığı’na ilişkin bütçe görüşmelerinde ilk kez laikliğe ilişkin eleştirel konuşmalar yapılmıştır. Örneğin DP Milletvekili Ahmet Kemal Silivrili şunları söylemiştir: “Hepimizin gideceği yer birdir. Layiklik mayiklik bizi kurtarmaz... Dinsiz hiçbir millet yoktur bizim de dinimiz dini İslam’dır” (TBMM Tutanakları, 1947, s. 421). Görüşmelerde vâizlerin gelişimlerini sağlamak amacıyla 12 gezici vâiz görevlendirilmiş ve Diyanet İşleri Başkanlığı bütçesi bu amaçla küçük bir oranda arttırılmıştır.

1949 görüşmeleri, Ticani tarikatına mensup kişilerin Meclis’te Arapça ezan okumasından¹⁸ kısa bir süre sonra dolayısıyla irtica tehdidinin gündemde olduğu bir dönemde gerçekleşmiştir. Bu nedenle eleştirilerin daha temkinli olduğu görülmektedir. Şeref Uluğ hazırladığı raporda, Diyanet İşleri bütçesine ilave edilen 500 liralık “dini günleri kutlama” ödeneğine ilişkin “bu kararın esasını tam yerinde görür ve 500 lira ile ne yapılabileceğini teyakkunda [anlamakta] güçlük çektiğimi arz etmekten kendimi men edemem” sözlerini kullanmıştır (TBMM Tutanakları, 1949). Bu görüşmelerde, laiklikten geri adım atılmayacağı ve bu konuda fedakârlık yapılmayacağını vurgulayan Başbakan Yardımcısı Nihat Erim “Müslümanlığın çoğunluğun inandığı ve benimsediği bir din olması nedeniyle” Diyanet İşleri ile yakından ilgilenileceğini ifade etmiştir (TBMM Tutanakları, 1949, s. 450). Görüşmelerde Kuran’ın Türkçe’ye çevrilmesine karşı çıkan bir milletvekilinin konuşması üzerine Başbakan Şemsettin Günaltay şu sözleri söylemiştir: “Laik bir devletin laik Meclisinde hiçbir dinin esası hakkında hiçbir ferdin konuşma hakkı yoktur. Biz burada din kurucu bir heyet değiliz” (TBMM Tutanakları, 1949, s. 451). Sadece iki yıl sonra 1951’de Diyanet İşleri Başkanlığı bütçesi görüşmelerinde “Allahuekber” nidaları yükselecek, (TBMM Tutanakları, 1951, s. 452) DP milletvekillerinin ayetli, hadisli adeta vaaz şeklinde konuşmaları, aralarında Günaltay’ın da bulunduğu CHP’li milletvekilleri tarafından sükûnetle dinlenecektir. DP’li bir milletvekili 1951’de şu sözleri söyleyerek Günaltay’a adeta gecikmeli bir cevap verecektir: “Bu kürsüde bu milletin din hürriyeti, vicdan hürriyeti hakkında istediğimiz gibi konuşmak fırsatını bize bahsettiği için Cenab-ı Hakk’a hamdüsenalar ederim” (TBMM Tutanakları, 1951, s. 455).

1950’de gezici vâiz sayısı 24’e çıkarılmış, Diyanet İşleri Başkanı’na temsil ödeneği verilmesi kararı alınmış, kurum bütçesinin önemli oranda artmasını sağlayacak¹⁹ Diyanet İşleri Başkanlığı Teşkilat Kanunu kabul edilmiştir (TBMM Tutanakları, 1950). Böylece CHP’nin 1950 seçiminden önceki son icraatı²⁰ Diyanet İşleri’nin devlet içinde etkin bir konuma gelmesi olmuş, çalışanların maaş ve statüleri arttırılmıştır. Görüşmelerde Diyanet İşleri Başkanlığı’nın “devlet teşkilatı içinde başka hiçbir makama benzemeyen çok hususi ve kendine mahsus başka durumu olduğu” belirtilmiştir (TBMM Tutanakları, 1950, s. 838).

CHP’nin 1945 sonrası değişiminde temel neden, kapitalizmin ekonomik, siyasal ve ideolojik gerekliliklerine uyum sağlama zorunluluğudur. Diğer taraftan çok partili siyasal hayatla birlikte konjonktürü iyi değerlendirerek rüzgârı arkasına alan DP’nin muhalefeti de bu dönüşümde etkili olmuştur. Tarık Zafer Tunaya, DP iktidarına kadar CHP’nin dinde reform ve uygulamalara rağmen devrim kanunlarının etkisi altında olduğunu söyler (Tunaya, 1998, s. 16). Yukarıda örneklerini gördüğümüz gibi, CHP bir taraftan laiklik ilkesini şeklen muhafaza etme çabası göstermiş, diğer taraftan din alanındaki ihtiyaçları gerekçe göstererek devletin dine

¹⁸ Ticani tarikatına mensup kişiler, 4 Şubat 1949’da TBMM’de Arapça ezan okumuşlardır.

¹⁹ 1950’de 2 milyon 912 bin 720 olan Diyanet İşleri Başkanlığı bütçesi, 1951’de 7 milyon 819 bin 071 olmuştur. Bunun nedeni bazı DP’li milletvekilleri tarafından “DP’nin dine hassasiyeti” şeklinde ifade edilse de aslında bu artış, 1950’de CHP’nin Diyanet İşleri İdari Teşkilat Kanunu’nu yürürlüğe sokarak Vakıflar bünyesindeki imam ve müezzin ücretlerinin Diyanet İşleri bütçesine dâhil edilmesine bağlıdır. 1950 ve 1951 yılları arasında Diyanet İşleri Başkanlığı bütçesindeki artış aslında 648 bin 541 liradır (TBMM Tutanakları, 1951, s. 429; TBMM Tutanakları, 1952, s. 610).

²⁰ Diyanet İşleri Başkanlığı Teşkilat Kanunu 23 Mart 1950’de kabul edilmiş, TBMM 24 Mart 1950’de seçim nedeniyle tatile girmiştir.

mesafesini azaltmıştır. Yani 1946 öncesi uygulanmaya çalışılan ve laikliğin gereği olarak görülen devletin dine kayıtsızlığı çabasının sürdürülemediği görülmektedir. Dinin kamusal alanda daha görünür olmasının yanı sıra siyasete alet edilerek bir strateji olarak kullanılması da CHP'nin bu tarihe kadar korumaya çalıştığı çizgiden sapma olarak değerlendirilebilir. Zira dinin siyasetten ayrı tutulması, 1931 itibarıyla hazırlanan parti tüzüklerinde önemli bir başarı olarak sunulmaktadır (TBMM Kütüphanesi Açık Erişim Sistemi, CHP Parti Tüzükleri).

CHP'nin bu çelişkili konumunu Menderes 1950'de Arapça ezan yasağının kaldırılmasına ilişkin bir konuşmasında şu sözlerle eleştirmiştir: "Bir ezan meselesini ele alarak 'Atatürk'ün inkılapları elden gidiyor!' diye gayrı samimi feryatlara başladılar. Türbeleri aanlar kendileridir, din derslerini kabul edenler kendileridir" (DP Meclis Grubu Müzakere Zaptı, 1950, s. 63). Menderes'in konuşmasındaki bu ögeler, iki partinin din alanında gösterdikleri çabayı halka ispat etmek için siyaseten de kullanılacaktır. Seçim alışmalarında CHP'liler "türbeleri biz atığ" derken DP'liler Arapça ezan, din dersleri ve radyoda Kur'an okunması uygulamasının kendilerinin eseri olduğunu anlatacaktır (Evliyagil, 1951, s. 1).

CHP'nin din politikasındaki değişim, ABD'li diplomatların hazırladığı bir rapora da yansımıştır. Raporda CHP'nin aldığı kararlar ve yürürlüğe koyduğu uygulamalara ilişkin "Birkaç yıl önce bunları dile getirmek, vatan hainliğiyle eşdeğerdi" ifadeleri kullanılmıştır (Bali, 2011, s. 15).

Dönemin aydınlardan Mehmet Ali Aybar üç ay hapis cezası almasına neden olan 1948'deki bir yazısında İnönü'nün "halk kitlelerinin şuurlanması geciktirmek için tekmil irtica kuvvetlerini seferber ettiğini" söylemiştir (Aybar, 1968, s. 128). Orhan Veli Kanık 1950 seçimlerini değerlendirdiği bir yazısında CHP'nin din alanında seçim öncesi yürüttüğü politikayı şu sözlerle anlatmıştır: "Halk Partisi halkı kazanacağını umarak fikirleriyle prensiplerinden son zamanlarda ne fedakrlıklar etmişti. Bütün yayınlarına göz yumulan din dergileri, okullara konan din dersleri, yeniden açılan İlahiyat Fakülteleri, imam hatip kursları, türbeler, şahsi sermayeye sağlanan imtiyazlar her türlü irticaa tanınan haklar. Hiçbiri, hiçbiri kr etmedi. Zavallı Halk Partisi" (Kanık, 2003, s. 262)

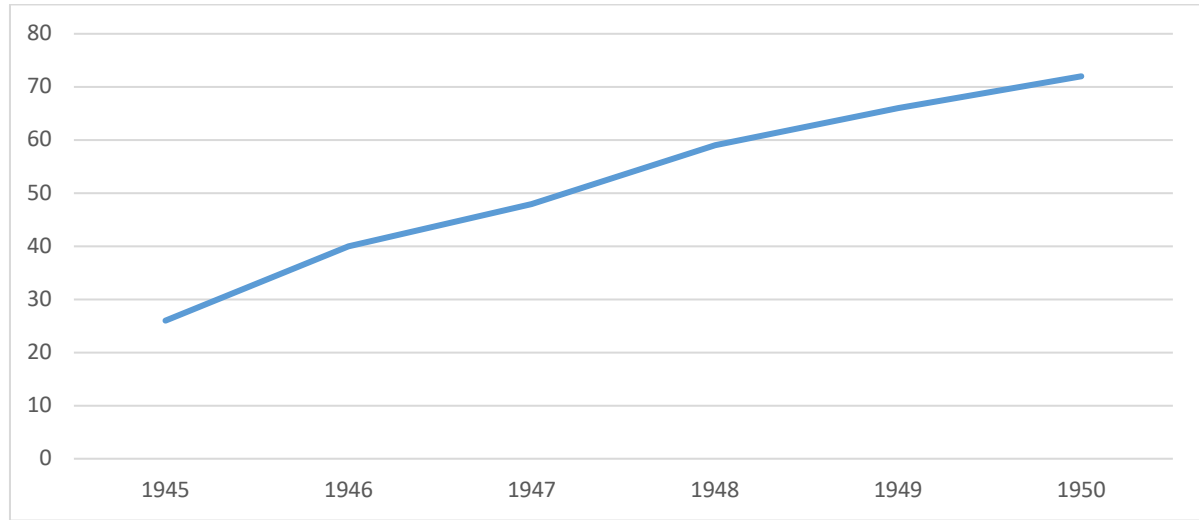
CHP içinde laik cepheyi temsil eden, Parti Meclisi ve Grup Toplantılarında din konusunda alınan kararları en fazla eleştiren isimlerden biri olan Nihat Erim dahi, 1949'da dinin siyaseten kullanılmasını desteklemeye başlamıştır. Erim, şemsettin Günaltay'ın Başbakan olmasının partiye yarar sağladığını belirtmiş ve şunları söylemiştir: "Günaltay'ın din adamı olarak tanınması bizim için istifadeli oldu. Çünkü esasında Günaltay inkılapılığı benimsemiştir. İ yüzü bu olunca dıştan dindar gösterilmesi memleketin dindar ve muhafazakâr zümresi ki hala büyük kütleyi teşkil ediyor -üzerinde lehimize tesir yaratıyor" (Erim, 2005, s. 399).

Cumhuriyet'in ilanının ilk yıllarında manevi hayata ait olduğu düşünülerek toplumsal hayattan, eğitimden, siyasetten uzaklaştırılan din, Kurultay sonrasında yeniden görünür kılınmıştır. Dinin zel hayattan siyasal alana doğru ilerlemesinin başlangıcı sayılabilecek bu süreçte mukaddesat kesimin siyasal hedeflerle örgütlenmesi için de uygun bir zemin oluşmuştur. Bu döneme kadar resmi ideolojinin inkılaplarla sınırladığı hareket alanına tâbi olan bu kesim, bir taraftan komünizmi dinsizlik olarak kodlayarak ideolojilerine meşruiyet kazandırırken diğer taraftan kendileri için açılması güç bir engeli temsil eden laiklik ilkesinin rtuşlanmasıyla siyasal mücadelesini başlatmıştır. İktidarın sol örgütlenme ve sol yayınlara yönelen baskısı, karşı tarafta konumlanan kesimin kültürel hegemonya araçlarını inşa etmesi için önemli fırsatlar yaratmıştır. 1947 itibarıyla gazete ve dergilerde dini konular sıklıkla yer almaya başlamış, nitekim bu yayınların takibinin mftlklerce yapılarak Diyanet İşleri Başkanlığı'na bildirilmesi kararı alınmıştır (Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri, 1947). Bu

dönemde İslami yayınların artması²¹ ve kurulan partilerin birçoğunun programlarında anane, gelenek, görenek, muhafazakârlık kavramlarını kullanması²² bu bakımdan anlamlıdır. Ali Ulvi Kurucu hatıralarında 1939’da “dinsiz hükümetin” uygulamalarından kaçarak Medine’ye “hicret ettiklerini” 10 yıl sonra 1949’da karşılaştığı amcasının “Talebeler yetişecek, bir nesil yetişecek, bir nesil geliyor. İmam hatipleri açacağız, talebeler yetiştireceğiz...” sözlerini şaşkınlıkla karşıladığını anlatmıştır (Düzdağ, 2017, s. 223-259).

Şekil 1.

1945-1950 yılları arasında yayımlanan İslami eserler

Bu dönemde DP’nin dini kullanarak yaptığı muhalefet, CHP’nin dinsiz olmadığını ispat çabasıyla aldığı karar ve hayata geçirdiği uygulamalar, 1949’da bazı İslami hareketleri de cesaretlendirmiştir. Ticani ve Nurcu cemaatler bu dönem itibarıyla güç kazanmaya başlamıştır (Daver, 1955, s. 54). Ticani cemaatine mensup kişilerin TBMM dinleyici locasında Arapça ezan okuması, irtica tehdidi söylemine zemin hazırlamıştır. 1949’da yaşanan bu olay, CHP tarafından “irticai faaliyet”, “serseri, sabıkalı, meczup” (TBMM Tutanakları, 1949, s. 37) kişilerin yaptığı bir eylem olarak nitelendirilirken sadece bir yıl sonra Arapça ezan okumanın suç olmaktan çıkarılması, Meclis’te tasarı aleyhinde konuşacak bir CHP milletvekili dahi olmadan kabul edilmiştir²³ (TBMM Tutanakları, 1950, s. 181-186).

CHP, 1949’da dinci hareketlere karşı önlem almak amacıyla dini propagandayı yasaklayan Türk Ceza Kanunu’nun 163. maddesinin kapsamını genişletmiştir. Muhalefet tarafından “dinsizliğe destek veren bir girişim” olarak nitelenen 163. maddenin tadili, CHP’nin İslami hareketliliği bastırmaya yönelik son çabası olarak görünmektedir. 163. madde

²¹ Şekil 1, kitapta alfabetik şekilde yer alan verilerin yıllara göre düzenlenmesiyle hazırlanmıştır. Buna göre 1946 itibarıyla İslami yayınların sayısının istikrarlı oranda yükseldiği görülmektedir. 1950’ye kadar en belirgin artış, yüzde 122 ile 1947-1948 dönemindedir.

²² 1945-1952 döneminde 33 parti kurulmuştur. Bu partilerden Milli Kalkınma Partisi, Demokrat Parti, Sosyal Adalet Partisi, Çiftçi ve Köylü Partisi, Türkiye İşçi ve Çiftçi Partisi, Artıma ve Koruma Partisi, İslam Koruma Partisi, Türkiye Köylü Partisi, İslam Demokrat Parti, Liberal Köylü Partisi, Çalışma Partisi, Türk Muhafazakâr Partisi, Millet Partisi, Toprak Emlak ve Serbest Teşebbüs Partisi programlarında dini öğeler kullanmıştır. Buna karşın Türkiye Sosyalist Emekçi ve Köylü Partisi programında irtica ile mücadele edileceğini, Türkiye Sosyalist Partisi ise programında dini müesseselerin devlet resmi kadrosu içinde yer almayacağı ifadesini kullanmıştır (Tunaya, 1952; İşçileri Bakanlığı Emniyet Genel Müdürlüğü, 1950).

²³ Bu kanun TBMM’de en hızlı kabul edilen kanunlardan biridir. Kanuna ilişkin ivedilik ve öncelik teklifleri verilerek, bir kez müzakereyle ve gündemdeki maddelerden önce görüşülmesi gerektiği kabul edilmiştir. Görüşmeler sırasında, kanunun Resmî Gazete’de ilanından 45 gün sonra yürürlüğe girmesi dahi tartışma konusu olmuş, aynı gün kaydının yapılması talep edilmiştir. (TBMM Tutanakları, 1950)

görüşmelerinde Başbakan Şemsettin Günaltay dinsizlik suçlamalarına karşı CHP'nin o dönemdeki politikasını yansıtan şu sözleri söylemiştir:

İlk mekteplerde din dersleri okutturmaya başlayan Hükümetin başkanıyım. Bu memlekette Müslümanlara namazlarını öğretmek, ölülerini yıkamak için imam hatip kursları açan bir Hükümetin başkanıyım. Bu memlekette, Müslümanlığın yüksek esaslarını öğretmek için İlahiyat Fakültesi açan bir Hükümetin Başkanıyım. Arkadaş vicdanını önüne al... Bu kanun tasarısını huzurunuzda arz etmemizin başlıca saiki... Damat Ferit gibi Hilâfet Orduları kurmak isteyenlerin yahut memleketi kanlara boğmak isteyen Derviş Vahdetî'lerin belirmesine meydan vermemektir. (TBMM Tutanakları, 1949, s. 598)

Günaltay'ın sözünü ettiği uygulamalarla DP iktidarındaki din politikasının da temelleri atılmıştır. DP döneminde imam hatip kursları, imam hatip okullarına dönüşecek, CHP döneminde isteğe bağlı din dersleri²⁴ (Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri, 1950) okulların programlarına girecek, CHP döneminde radyolarda dini bayramlara özel hazırlanan programlar DP döneminde radyoda Kur'an okunması şeklinde uygulanacaktır. Ancak DP'nin de dini uygulamalar konusuna pragmatik yaklaştığı söylenebilir. 1960'ta imam-hatip okulu sayısı 19, Kur'an kursuna devam edenlerin sayısı 30 binin üzerinde olmasına rağmen (TBMM Tutanakları, 1960, s. 10-11) bu sayıya artışa karşın eğitimin niteliği, içeriği ve eğitim verenlerin yetkinlikleri tartışma konusu olmaya devam edecektir. Yani aslında 1947 sonrası dini uygulamalara ilişkin kaygı ve sorunların giderilemediği görülmektedir. 1959'da üniversite hocaları ve Milli Eğitim Bakanlığı yetkililerinden oluşan Komisyonca hazırlanan "Din ile İlgili Eğitim ve Öğretim Raporu" (Kırboğa, 1975, s. 280) yukarıda aktardığımız CHP'nin 1948 Komisyon raporuna muhalefet şerhi veren milletvekillerinin itiraz ettikleri hususları, hatta çoğu yerde aynı ifadelerle içermektedir. Raporda "dine karşı sevgi ve ilgi uyandırmak" amacıyla başlatılan dini eğitimde denetleme zaafı bulunduğu, resmi din öğretimi dışında Kur'an kurslarıyla yürütülen sivil öğretim faaliyetlerinin yetkin olmayan kişiler tarafından verilmesi nedeniyle "gayr-ı medeni bir manzara" arz ettiği belirtilmiştir (Kırboğa, 1975, s. 282). Raporda, İlahiyat Fakültesi'nin aydın din adamı yetiştirdiği, buna karşın imam hatip okullarının "medrese döküntüsü bir öğretim kadrosu" elinde olduğu ve bu okullara "medrese ruhu" getirildiğinden bahsedilmiştir. Bu tespitlere çözüm olarak 1948 raporunda olduğu gibi imam hatip okullarında derslerin İlahiyat Fakültesi mezunları tarafından verilmesi gerektiği vurgulanmıştır (Kırboğa, 1975, s. 284).

Sonuç

CHP'nin 1947 sonrası benimsediği din politikasıyla Türkiye'de toplumsal, kültürel ve siyasal alanda dinin görünürlüğü artmıştır. Bu süreçte belirleyici olan 1945 sonrası dünyadaki değişim ve kapitalizmin tüm kurumları, politikaları ve ideolojisiyle Türkiye'de yerleşmesi ve bu doğrultuda sınıfsal ittifakların yeniden şekillenmesidir. Dolayısıyla bir üstyapı ögesi olan dinin 1945-1950 döneminde yeniden görünürlük kazanmasının nedeninin muhafazakâr kesimler tarafından açıklandığı şekliyle "halkın dine hasret olması" ("Radyoda Kur'an", 1950, s. 126) ya da "dine susamışlık" ("Bir Mahkeme Kurulurken", 1976, s. 70; Albayrak, 1973, s. 284) olduğu argümanları eksik kalmaktadır. Kapitalist yeniden yapılanma sürecinin bir uzantısı olarak Türkiye'de çok partili siyasal hayata geçilmesi, DP'nin uluslararası konjonktürü başarıyla değerlendirmesi ve kapitalizmin ideolojik araçlarını geleneksel değerlerle eklemleyerek sürdürdüğü etkili muhalefeti, CHP için de dönüşümü kaçınılmaz kılmıştır.

1950'de Arapça ezan yasağının kaldırılması İslami kesimler için milat olarak nitelense de aslında dini örgütlenmelerin yeniden güç kazanmaları 1947'de CHP'nin Yedinci Kurultayı sonrasında başlamıştır. "Cumhuriyet döneminde kenara itilmiş" (Ahmad, 1976, s. 6) kesimler

²⁴ CHP döneminde çocukları için "din dersi almak isteyen" veliler, okul yönetimine bunu bildirirken, DP döneminde "din dersi almak istemeyen" velilerin bunu beyan etmeleri gerekmiştir (*MEB Tebliğler Dergisi*, 1951, s. 143).

için kurultay, yeniden dirilişin başlangıcıdır. CHP, bir taraftan antikomünist ideolojiyle sol örgütlenmeler üzerinde baskı kurarken, diğler taraftan aynı ideolojiyle kendilerini meşrulaştırmaya çalışın sağın güçlenmesinin koşullarını hazırlamıştır. CHP'nin Mehmet Ali Aybar'ın deyimiyle "yıktığı putlara tapar görünmesi" (Aybar, 1968, s. 85) 'komünizme karşı din' propagandasının inşa edildiği koşullarda dini başarıyla kullanan rakibi DP'nin karşısında aynı zamanda siyasi bir stratejidir.

CHP ve DP'nin dini siyaseten kullanma konusunda ortak noktası, din istismarcılığını egemen sınıfların çıkarlarıyla sınırlandırılmasıdır. Yani bu sınıflara "zarar vermediği ölçüde" (Avcioğlu, 1976, s. 564) din siyaseten kullanılmıştır. 1947 sonrası her iki parti de şu ilkeler üzerinde ortak hareket etmiştir: "Devletçiliğin tasfiyesi, yabancı sermayeye çağrı, gericiliğe taviz" (Yerasimos, 1977, s. 1348). CHP'nin Kurultay'da aldığı kararlar doğrultusunda laiklik ilkesini yumuşatmasına rağmen dinin siyaseten kullanılması konusunda başarılı olan taraf DP'dir. CHP kendisine yöneltilen dinsiz ya da din düşmanı parti algısını yıkmaya çalışarak dindar görünme çabasına girmiş, ancak bu çabası DP muhalefetine iddialarına meşruluk kazandırmıştır. Diğler taraftan CHP, DP'nin muhalefetine dini kullanmasını irtica propagandası olarak nitelmiştir. 1949'da CHP'nin bir taraftan dinle ilgili uygulamaları bir an önce hayata geçirmeye, diğler taraftan irticaya karşı kanunlarla tedbir almaya çalışması çelişkili konununun bir yansıması olarak gözükmetedir.

CHP'nin bu dönemde açtığı kapıdan ilk giren ideoloji antikomünizmdir. 1947 itibarıyla başlayan ve ekonomik bağımlılığa dönüşen ABD yardımları sonrasında antikomünist ideoloji ihtiyaç halinde dozu arttırılan elverişli bir araç olarak sürdürülecektir. CHP tarafından 1944'te ırkçılık faaliyetleri kapsamında değerlendirilerek bastırılmaya çalışılan milliyetçilik ideolojisinin de 1947 sonrasında güçlendiği görülmektedir. Cumhuriyet'in ilanıyla inkılaplar ve yasal önlemlerle etkisiz kılınan, tek partili dönemde ötekileştirilen bir ideoloji olan İslamcılık da bu dönemde gücünü yeniden kazanmıştır. Milliyetçiler de İslamcılar da ideolojilerini yeniden inşa etmeye, tek partili dönemde kapatılan siperleri yeniden açmaya başlamıştır. Bu kesimler ideolojilerinin meşruiyetlerini devletle ortak paydaları olan antikomünizmle kazanmışlardır. İslamcılar antikomünizmi dindarlık, milliyetçiler vatanseverlik olarak kodlamıştır. 1950 itibarıyla bu iki ideoloji, antikomünizm başta olmak üzere, tek partili dönem karşıtlığı, Cumhuriyet döneminde laiklik uygulamaları, Osmanlıcılık, Mason düşmanlığı, antisemit bakış açısı gibi ortak paydalarda eklenmiş ve 1980'lere kadar birlikte hareket etmiştir. Sonuç olarak CHP, tek partili dönemde yer altına ittiği güçleri 1945 sonrası yardımına çağırıldığında bu defa o güçlere hükmedemez duruma gelmiştir.²⁵

Kaynakça

- Ahmad, F. & Ahmad, B. T. (1976). *Türkiye'de çok partili politikanın açıklamaı kronolojisi (1945-1971)*. Ankara: Bilgi Yayınevi.
- Akşin, S. (1997). *Türkiye'nin önünde üç model*. İstanbul: Telos Yayınları.
- Albayrak, S. (1973). *Türkiye'de din kavgası*. İstanbul: İleri Sanat Yayınları.
- Atatürk, M. K. (2010). *Medeni bilgiler*. İstanbul: Toplumsal Dönüşüm Yayınları.
- Avcioğlu, D. (1976). *Türkiye'nin düzeni*. İstanbul: Tekin Yayınevi.
- Aybar, M. A. (1968). *Bağımsızlık demokrasi sosyalizm seçmeler: 1945-1967*. İstanbul: Gerçek Yayınları.
- Bali, R. (2011). *Revival of Islam in turkey in the 1950's through the reports of American diplomats*. İstanbul: Libra Yayınları.
- Barutçu, F. A. (1977). *Siyasi anılar*. İstanbul: Milliyet Yayınları.

²⁵ Marx ve Engels Komünist Manifesto'da burjuva toplumunun ekonomik kriz durumunda daha önce yer altına ittiği hayaletleri yardıma çağırıldığını ancak geri gönderemediğini ve onlara hükmedemez duruma geldiğini söylemiştir. Metinde kullanılan ifadede bu benzerlikten faydalanılmıştır (Marx, Engels, 1847/1976, s. 12).

- Başkaya, F. (1993). M. Sever & C. Dizdar (Röp.). 2. *Cumhuriyet dünya kapitalizminin yeni evresine uyum sağlama çabasıdır, ikinci cumhuriyet tartışmaları içinde* (s. 355-365). Ankara: Başak Yayınları.
- Belge, B. (1945). İkinci parti meselesi. *Tanin*, s. 1-6. *Bir mahkeme kurulurken*. (Ekim-Mart 1976-1977), Fikir ve Sanatta Hareket, 115.
- Burçak, R. S. (1979). *Türkiye'de demokrasiye geçiş*. Ankara: Olgaç Yayınevi.
- CHP Büyük Kurultayının 10 Mayıs 1946 Olağanüstü Toplantısına Sunulan CHP Müstakil Grubu Raporu ve Ekleri. (1946). Ankara: TBMM Yayınları.
- Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri. (1944, 28 Nisan). *Diyanet İşleri Reisliği'nin Başvekâlete gönderdiği yazı, Tasvir-İ Efkâr Gazetesi'nin Edirne'de Evkaf İdaresi'nin din dersleri kursları faaliyete geçti başlıklı haberinin asılsız olduğu*. No: 192-318-2.
- Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri. (1947, 9 Eylül). *Gazete ve dergilerde çıkan lehte ve aleyhteki dini yayınları takip için merkezde bir büro kurulması ve taşra teşkilatının da bu konuda merkeze yardımcı olması*. No: 4-30-26.
- Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri. (1948, 22 Haziran). *CHP Genel Sekreteri T. Fikret Sılay tarafından Başbakan Hasan Saka'ya yazılan belge*. No: 1202-218-1.
- Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri. (1948, 31 Mayıs). *Din eğitimi konularını inceleyen CHP meclis grubu komisyonu raporu*. No: 42-251-1.
- Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri. (1949, 15 Ocak). *Dini eğitim ve öğretim hakkında yazışmalar*. No: 1202-218-1.
- Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri. (1949, 15 Ocak). *Özel din öğretimi hakkında*. No: 1202-218-1.
- Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri. (1950, 4 Kasım). *Okullarda okutulacak din dersleri*. No: 124-81-15.
- Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri. (1960-1961). *Görevi kötüye kullanma davası: din istismarı hakkında CHP teşkilatından gönderilen yazılar*. No: 325-1004-1.
- Çalış, Ş. (2006). Uluslararası ilişkilerin dini politiği. T. Bora & M. Gültekingil (Ed.), *Modern Türkiye'de siyasi düşünce İslamcılık* (s. 887-902) içinde. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Daver, B. (1955). *Türkiye Cumhuriyeti'nde laiklik*. Ankara: Son Havadis Yayınları.
- Düzdağ, M. E. (2017). *Üstad Ali Ulvi kurucu hatıralar-1*. İstanbul: Gonca Yayınları.
- Erim, N. (2005). *Günlükler 1925-1979* (Cilt 1). İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Evliyagil, N. (1951). Bazı bölgelerde hatipler din mevzuunu ele aldılar. *Cumhuriyet*. s. 1.
- Giritlioğlu, F. (1965). *Türk siyasi tarihinde Cumhuriyet Halk Partisi'nin mevkii*. Ankara: Ayyıldız Yayınları.
- Gotthard, J. (1972). *Yeni Türkiye'de İslamlik* (H. Örs, Çev.). Ankara: Bilgi Yayınevi.
- Heper, M. (1999). *İsmet İnönü yeni bir yorum denemesi* (S. Yalçın, Çev.). İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Kanık, O. V. (2003). *Şairin işi, yazılar, öyküler, konuşmalar*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Keyder, Ç. (2015). *Türkiye'de devlet ve sınıflar*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Kırboğa, A. R. (1975). *Din eğitimi ve imam hatip okulları*. İstanbul, Milli Gazete.
- Kısakürek, N. F. (1947, 17 Ekim). *Hadiselerin muhasebesi*. Büyük Doğu. s. 8.
- Machiavelli, N. (2010). *Prens*. Ankara: Nilüfer Yayınları. (Özgün eser 1532 tarihlidir).
- Mardin, Ş. (1991). *Türkiye'de toplum ve siyaset* (M. Türköne & T. Önder, Der.). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Marx, K. & Engels, F. (1976). *Komünist parti manifestosu*. Ankara: Sol Yayınları. (Özgün eser 1847 tarihlidir).
- Milli Eğitim Bakanlığı Tebliğler Dergisi*. (1949, 7 Şubat). 11, 524.
- Milli Eğitim Bakanlığı Tebliğler Dergisi*. (1951, 15 Ocak). 13, 625.
- Öztürk, B. & Topaloğlu, B. (1975). *Cumhuriyet devrinde yayımlanan İslami eserler bibliyografyası*. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları.

- Radyoda Kur'an. (Temmuz 1950), *Sebilürreşad*, 83.
- Sever, A. (1997). *Soğuk savaş kuşatmasında Türkiye, Batı ve Ortadoğu*. İstanbul: Boyut Yayıncılık.
- TBMM Kütüphanesi Açık Erişim Sistemi. (2019, 25 Kasım). *Cumhuriyet Halk Partisi programları*. Erişim adresi (25 Kasım 2019): <https://acikerisim.tbmm.gov.tr/discover?scope=%2F&query=Cumhuriyet+Halk+Partisi+programlar%C4%B1&submit=Bul>.
- TBMM Kütüphanesi Açık Erişim Sistemi. (2019, 29 Ekim). *Cumhuriyet Halk Partisi Yedinci Büyük Kurultayı (1947)*. Erişim adresi (29 Ekim 2019): <https://acikerisim.tbmm.gov.tr/handle/11543/842>.
- TBMM Kütüphanesi Açık Erişim Sistemi. (2019, 29 Ekim). *Demokrat Parti Programı, (1946)*. Erişim adresi (29 Ekim 2019): <https://acikerisim.tbmm.gov.tr/handle/11543/917>.
- TBMM Mikro Film Arşivi. (1950, 13 Haziran). *DP Meclis Grubu Müzakere Zabtı*.
- TBMM Tutanakları. (1937, 5 Şubat). *Malatya Mebusu İsmet İnönü ve 153 arkadaşının, Teşkilat-ı Esasiye Kanunu'nun 2, 44, 47, 48, 49, 50, 61, 74 ve 75. maddelerinin değiştirilmesine dair kanun teklifi*.
- TBMM Tutanakları. (1939, 23 Mayıs). *Diyanet İşleri Reisliği Bütçesi*.
- TBMM Tutanakları. (1946, 24 Aralık). *1947 Bütçe kanunu tasarısı ve bütçe komisyonu raporu, Milli Eğitim Bakanlığı Bütçesi*.
- TBMM Tutanakları. (1947, 27 Aralık). *Diyanet İşleri Başkanlığı Bütçesi*.
- TBMM Tutanakları. (1948, 13 Aralık). *Yozgat Milletvekili İhsan Olgun'un ilkokullarda din öğretimi ile imam ve hatip kursları ve İslam ilahiyat fakültesi hakkındaki sorusuna Milli Eğitim Bakanı Tahsin Banguoğlu'nun sözlü cevabı*.
- TBMM Tutanakları. (1948, 29 Aralık). *Diyanet İşleri Başkanlığı Bütçesi*.
- TBMM Tutanakları. (1949, 24 Ocak). *Başbakan Şemseddin Günaltay'ın kurduğu hükümetin programı*.
- TBMM Tutanakları. (1949, 3 Ocak). *Van Milletvekili İbrahim Arvas'ın öğretimin birleştirilmesi hakkındaki kanunun uygulanmasına Türk İslam ilahiyat fakültesine ve ilkokullarda okutulacak din derslerine dair sorusuna Milli Eğitim Bakanı Tahsin Banguoğlu'nun sözlü cevabı*.
- TBMM Tutanakları. (1949, 4 Haziran). *Ankara Üniversitesi kuruluş kadroları hakkındaki 5239 Sayılı Kanun'a ek kanun tasarısı ve milli eğitim ve bütçe komisyonları raporları*.
- TBMM Tutanakları. (1949, 8 Haziran). *Türk Ceza Kanunu'nun bazı maddelerinin değiştirilmesine dair kanun tasarısı ve adalet komisyonu raporu*.
- TBMM Tutanakları. (1949, 8 Şubat). *Dinleyicilerden Arapça ezan okuyanlara dair Başkanvekili Feridun Fikri Düşünsel'in açıklaması*.
- TBMM Tutanakları. (1950, 14 Şubat). *Diyanet İşleri Başkanlığı Bütçesi*.
- TBMM Tutanakları. (1950, 16 Haziran). *Türk Ceza Kanunu'nun 526. maddesinin tadili hakkındaki tasarı görüşmeleri*.
- TBMM Tutanakları. (1950, 23 Mart). *Diyanet İşleri Başkanlığı teşkilat ve vazifeleri hakkında 2800 Sayılı Kanun'da bazı değişiklikler yapılmasına dair olan 3665 Sayılı Kanun'a ek kanun*.
- TBMM Tutanakları. (1952, 23 Şubat). *Diyanet İşleri Başkanlığı Bütçesi*.
- TBMM Tutanakları. (1960, 24 Şubat). *Diyanet İşleri Riyaseti Bütçesi*.
- Tekke ve zaviyelerle türbelerin seddine ve türbedarlıklar ile birtakım unvanların men ve ilgasına dair kanun, 1925, 1949, 1950*. Erişim adresi (25 Kasım 2019): <https://www.mevzuat.gov.tr/MevzuatMetin/1.3.67Yedincipdf>.
- Timur, T. (1991). *Türkiye'de çok partili hayata geçiş*. Ankara: İmge Kitabevi Yayınları.
- Tunaya, T. Z. (1952). *Türkiye'de siyasi partiler*. İstanbul: Doğan Kardeş Yayınları.

- Tunaya, T. Z. (1998). *İslamcılık cereyanı* (Cilt 1). İstanbul: Yenigün Haber Ajansı.
- Turan, İ. (2004). *İsmet İnönü konuşma, demeç, makale, mesaj ve söyleşileri 1961-1965*. Ankara: İsmet İnönü Vakfı.
- Türkiye’de Siyasi Dernekler (1950). Ankara: İçişleri Bakanlığı Emniyet Genel Müdürlüğü Yayınları.
- Us, A. (1966). *Asım Us’un Hatıra Notları*. İstanbul: Vakit Yayıncılık.
- Yerasimos, S. (1977). *Az gelişmişlik sürecinde Türkiye* (B. Kuzucu, Çev.). İstanbul: Gözlem Yayınları.
- Yetkin, Ç. (2014). *Karşı devrim 1945-1950*. Ankara: Kilit Yayınları.

Türkiye’de akademik göç çalışmaları: Göç literatürü taraması*

Gürcan Şevket Avcıoğlu**

Öz

Göç tarihsel, siyasal, ekonomik ve sosyolojik bir olgu olmasına rağmen genel olarak Türkiye’de akademik yazında yeterince üzerinde durulan bir konu değildir. Son dokuz yıldır ülkemize Suriye’den yaşanan demografik hareketlilik nedeniyle göç konusunun daha güncel hale geldiği gözlenmektedir. Yoğun nüfus hareketlerinin ekonomik, sosyal-kültürel ve siyasal etkileri olmaktadır. Bu nedenle yaşanan göçlerin özelliklerinin veya niteliklerinin bilimsel incelemelere daha fazla tabi tutulmasına ihtiyaç vardır. Göçle ilgili yapılan akademik çalışmaların niteliklerinin ortaya konulması çok daha kapsamlı araştırmayı gerektirdiğinden ve farklı yöntemler gerektirdiğinden, bu çalışmanın konusu akademik göç çalışmalarının sayısal özelliklerini ortaya çıkarma olarak sınırlandırılmıştır. Bu araştırmada Türkiye’deki akademik göç çalışmalarının nicel varlığını ortaya çıkarmak amaçlanmıştır. Çalışma nicel araştırma yöntemi ile gerçekleştirilmiştir. Araştırma tipi durum saptayıcıdır. Veri kaynağı olarak internet seçilmiştir. Bunun için internet üzerinden çeşitli veri tabanları ve internet siteleri taranmıştır. İnternet veri kaynağı olarak, kitap dağıtım sitelerinden birisi ve özel bir kuruluş olan ‘Kitap Yurdu’ internet sitesi; Türkiye’deki bütün yayınların toplandığı ve kataloglandığı ‘Milli Kütüphane’ nin internet sitesi; lisan üstü tezlerin toplandığı ve kataloglandığı Yüksek Öğrenim Kurumu’nun tez merkezi internet sayfası ve ULAKBİM’in Türkiye’deki akademik dergileri listelediği DergiPark sitesi seçilmiştir. Bu internet siteleri taranarak Türkiye’de göç konusunda yapılmış bilimsel yayınlara ulaşılmaya çalışılmıştır. İnternet kaynaklarının taranması sonucunda, göç literatürü içinde, Türkiye’deki şehirleşmeden kaynaklanan iç göçler konusunun daha çok çalışıldığı görülmektedir. Şehirleşme kaynaklı iç göç kadar Türkiye’den yurt dışına işçi göçü ve bunun sosyal, siyasal ve kültürel sonuçları üzerine yapılan çalışmalar görülür. Ardından Balkanlar, Kafkaslar, Asya ve Afrika’dan Türkiye’ye gerçekleşen göçler ve bunların özellikleri konusundaki çalışmalar gelir. Siyasal sebeplerle yapılan göçlerle ilgili olarak yapılan yayınlar da dikkate değer sayıdadır. Bulgulara göre göç ile ilgili akademik çalışmaların sayısı gün geçtikçe artmaktadır. Özellikle son iki yılda, makale ve tez çalışmalarında artış dikkat çekmektedir. Ancak bu artıştaki eksiklerden birisi sahadan elde edilen verilere dayalı araştırmaların sayısının artışının görece olarak az olmasıdır.

Araştırma makalesi

Research article

Geliş - Submitted: 09/04/2020

Kabul - Accepted: 12/06/2020

Atıf – Reference: Avcıoğlu, G. Ş. (2020). Türkiye’de akademik göç çalışmaları: göç literatürü taraması. *Nosyon: Uluslararası Toplum ve Kültür Çalışmaları Dergisi*, 4, 76-82.

Anahtar kelimeler: Göç, Türkiye, Suriye, akademik çalışma, göç literatürü

Academic studies in Turkey on migration: A review of migration literature

Abstract

Although the subject of migration is a historical, political, economic and sociological phenomenon, generally in Turkey, it is not a subject that is emphasized in academic literature. The issue of immigration has become more up to date in the last nine years due to demographic mobility from Syria to our country. In this respect, there is a need for more extensive scientific examination of the characteristics or qualities of the migrations being experienced. Since explanation of the qualities of academic studies conducted on migration requires much more comprehensive research and different methods, the quantitative properties of academic studies on migration have been determined to be the subject of the present study. This study aimed to reveal a numerical inventory of academic migration studies in Turkey. The study was conducted using the quantitative research method. The research type used is a descriptive method. The internet was chosen as the data source. To this end, various databases and internet websites were scanned via the internet. The internet website of “Kitap Yurdu”, a private organization and one of the online book distributors; the internet website of “Milli Kütüphane (The National Library)”, where all the publications in Turkey are collected and catalogued; the internet website of the thesis centre of the Higher Education Board where

* Bu çalışmanın büyük bir kısmı, 22.03.2018 tarihinde Selçuk Üniversitesi Uluslararası Göç ve Diaspora Uygulama ve Araştırma Merkezi’nin gerçekleştirdiği “Türkiye, Göç ve Diaspora Çalıştayı”nda bildiri olarak sunulmuştur.

** Doç. Dr., Selçuk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Sosyoloji Bölümü, E-posta: gsavcioglu@selcuk.edu.tr, ORCID ID: 0000-0003-2065-5808

post-graduate theses are collected and catalogued, and the DergiPark website where ULAKBİM lists academic journals in Turkey were chosen as the internet data sources. It was attempted to reach scientific studies conducted in Turkey on migration by scanning these websites. It is seen as a result of the examination of these internet sources that within the topic of migration literature, the subject of internal migration caused by urbanization in Turkey outnumbers others. In addition to internal migration induced by urbanization, there are studies on labour migration from Turkey abroad and its social, political and cultural consequences. These are followed by studies conducted on immigration to Turkey from the Balkans, the Caucuses, Asia and Africa and their characteristics. Publications made with respect to migrations for political reasons also constitute a sizeable number. According to the findings, the number of academic articles on migration is on the rise. There has been a remarkable rise in the number of articles and theses, especially over the past two years. However, one of the shortcomings in these increasing studies is that there is a limited increase in the number of studies based on data obtained from the field.

Keywords: Migration, Turkey, Syria, academic study, migration literature

Giriş

Göç tarihsel ve aynı zamanda sosyolojik bir olgudur. Bu olgudan sadece göç eden kişiler değil toplumlar da etkilenir. Göçler demografik yapıda değişime neden olduğu gibi toplumsal yapıda da dönüşüme neden olabilir. Çünkü göç edilen bölge ya da ülkedeki sosyal ve toplumsal yapıyla uyum veya çatışma süreçleri içerir. Göçler ülkelerin sınırları içinde olabildiği gibi kıtalar arasında da gerçekleşmektedir. Örneğin, “17. yüzyıldan günümüze kadar 45 milyondan fazla insan Avrupa’dan Kuzey Amerika ve Kanada’ya; 20 milyon kişi Orta ve Güney Amerika’ya; 17 milyon kişi Afrika ve Avustralya’ya göç etti. 15 milyon siyah kendi istekleri dışında Kuzey ve Güney Amerika’ya taşındı” (Giddens, 2000, s. 230). Son on yılda ekonomik, siyasi, coğrafi etkiler nedeniyle gerçekleşen göçleri hesaba katarsak bu sayının katlanarak arttığını tahmin etmek zor olmaz. Uluslararası göç yoğunluğunda Türklerin de önemli katkıları vardır. Çünkü Türkler yerleşik hayatı da içeren medeniyetlerinin yanında toplumsal tarihleri açısından göçebelilikleriyle bilinirler.

Türk toplumu tarih sahnesine çıktığından beri göçle iç içedir. İlk Türk devletlerinde, Osmanlı ve Türkiye Cumhuriyeti’nde iç göçler ve dış göçler önemli bir konudur (Yalçın, 2004, s. 104-161). Coğrafya ve iklim, savaşlar ve yurt edinme politikaları konuyu bu kadar önemli hale getirmiştir. Günümüze yaklaştıkça ekonomik sebepli daha çok sanayileşme ile iç göçler Türkiye’de önemli sosyal değişimlere neden olmuştur. Son dokuz yıldır ülkemize Suriye’den yaşanan demografik hareketlilik nedeniyle göç konusu daha güncel hale gelmiştir. Bütün bu nüfus hareketlerinin ekonomik, sosyal-kültürel ve siyasi etkileri olmaktadır. İşte bu yüzden konunun tarihsel seyrini ortaya koymanın dışında yaşanan göçlerin özelliklerinin veya niteliklerinin ve etkilerinin bilimsel incelemelere daha fazla tabi tutulmasına ihtiyaç vardır.

Bu gerekçeyle araştırmada önce göçün hem dünyadaki hem de Türkiye’deki özellikleri kısaca değerlendirilmiş sonra akademik göç çalışmalarının Türkiye’deki profili çıkarılmaya çalışılmıştır. Bunun için internet üzerinden çeşitli veri tabanları, internet siteleri taranmıştır. Bu çalışma, genel akademik göç çalışmalarının ülkemizin göçle ilgili strateji ve politikalarının belirlenmesinde temel oluşturacağı ve veri sağlayacağı düşünülerek, konuya dikkat çekmek üzere gerçekleştirilmiştir.

1. Göçün uluslararası niteliği

Nüfus hareketleri, insanların yer değiştirme hedeflerine göre sınıflandırılabilir. Çeşitli sebeplerle yer değiştiren insanlar en yakın çevreden en uzak çevreye kadar hareketlilik gösterebilirler. Bu nedenle göçler genellikle iç göç ve dış göç şeklinde sınıflandırılır. Ulaşım imkânları ve diğer şartlar geliştikçe uluslararası göçlerin arttığı yani insanların başka ülkelere göç etme hedeflerinin arttığı görülmektedir. Bu gelişmeler sonucunda:

Göç olgusu son dönemde sosyal, ekonomik bir olgu olmanın çok ötesine geçerek siyasi bir anlam kazanmıştır. Bu nedenle göç ulusal ve uluslararası politikanın önde gelen konularından birisi haline gelmiştir. Dünyadaki demografik dengelerin ciddi bir bozulma içinde olduğu açık bir gerçektir.

Gelişen teknolojik imkânlar ve ulaşım araçlarının varlığı, göçün her geçen gün daha da hızlanmasına neden olmaktadır. Küresel göç akını bir ihtiyaca cevap vermekle birlikte kontrolsüz göçün yarattığı ekonomik ve sosyal sorunlar, gittikçe siyasi krizleri tetiklemektedir. (HÜGO, 2018)

Küresel göçle ilgili rakamlar, ekonomik, sosyal ve siyasi krizlerin sebebinin anlamaya yardımcı olmaktadır. Birleşmiş Milletlerin 2015 göç raporuna göre, dünya genelinde uluslararası göçmenlerin sayısı 244 milyona ulaşmıştır. Yine Birleşmiş Milletler Mülteciler Yüksek Komiserliğinin 2016 verilerine göre, dünyada zorla yerinden edilmiş insanların sayısı 65,6 milyona ulaşmıştır (Adıgüzel, 2018, s. iv). Birleşmiş Milletler 2017 uluslararası göç raporuna göre dünya genelinde göçmenlerin sayısı 258 milyona hızla ulaşmıştır (United Nations, 2018). Türkiye'nin nüfusu 2017 de 80.810.525 kişidir. 2017 yılında dünya üzerindeki göçmen sayısının Türkiye'nin nüfusunun üç katından daha fazla olduğu görülmektedir. Bu da göç konusunun ne kadar önemli ve üzerinde durulması gereken uluslararası boyutta bir konu olduğunu hatırlatmaktadır.

2. Göçün Türkiye'ye etkisi

İç göçler yanında uluslararası göç hareketleri Türkiye'yi fazlasıyla etkilemektedir, "Türkiye her yönüyle toplumsal hareketliliğin çok yoğun yaşandığı önemli bir göç ülkesidir. Türkiye'de iç göç, zorunlu göç, dış göç, tersine göç, dışarıdan (ülke dışından) gelen göç olmak üzere bütün göç türlerinin yaşandığı bilinmektedir. Örneğin İstanbul son 10 yılda 5 milyon nüfus artışı sağlamıştır, yılda 500 bin artışın temel kaynağı doğumlar değil, göçlerdir" (HÜGO, 2018). Türkiye iç göçün dışında, dış göç veya uluslararası göçün de konusu olmuştur. Başta olarak ekonomik sebeplerle, genellikle işgücü göçüyle, Avrupa'nın gelişmiş ülkelerine başta olmak üzere uzun yıllardır göç vermektedir. Başta sanayi olmak üzere çeşitli sektörlerde çalışmak üzere yurt dışına giden ve yaşayan Türk göçmenlerin büyük bölümü kalıcı hale gelmiştir. O kadar kalıcı hale gelmiştir ki yurt dışında yaşayan insanlardan bazıları cenazelerinin orada kalmasına razı olabilmektedir. Hatta bazı Avrupa ülkelerinde Türk mezarlıkları oluşmuştur.

Halen AB üyesi ülkelerde yaşayan Türk göçmen sayısı 5 milyonu bulmuştur. Bunların yarısından fazlası AB vatandaşlığına da sahiptir. Daha önce göçmen olarak Avrupa'da yaşamış, sonrasında Türkiye'ye geri dönmüş insan sayısı da 5 milyondan fazla olarak tahmin edilmektedir. Bu alanda sürekli ve düzenli çalışmalar konusunda önemli bir eksiklik söz konusudur. İki bloklu sistemin sona erdiği 1990'dan bu yana, özellikle de 11 Eylül 2011'de yaşanan terör eylemleri sonrasında başta Türk göçmenler olmak üzere farklı din ve kültürden olan göçmenlere yönelik çok ciddi ayrımcılık politikaları uygulanmaya başlanmıştır. Konu sosyal alandan çıkarak bütünüyle güvenlik ve siyaset alanına kaydırılmış, bu da insanlarımızın sıkıntılarını artırmıştır. Bu konuda özel çalışmalar yapılma ihtiyacı bulunmaktadır. (HÜGO, 2018)

Yurt dışındaki Türk vatandaşlarının genel durumlarının önemli bir konu olmasının dışında ülkemiz de göçten doğrudan etkilenen ülkeler arasındadır. Önemli geçiş güzergâhları üzerinde bulunan Türkiye söz konusu nüfus hareketlerinin odağındaki ülkelerden biridir. Bunun en somut örneği, ülkemize çeşitli amaçlarla gelen yabancıların sayılarında görülen dikkate değer artıştır. Bir yılda Türkiye'ye giriş çıkış yapan yabancı sayısı 30 milyonu, ülkemizde ikamet eden yabancı sayısı 400.000'i geçmiştir. Göç hareketleri açısından Türkiye'nin "geçiş ülkesi" konumu son yıllarda değişime uğramış ve ülkemiz aynı zamanda bir "hedef ülke" konumuna gelmiştir (Göç İdaresi Genel Müdürlüğü, 2018).

2017 de Türkiye'ye giriş yapanların sayısı, 32.058.216; çıkış yapanlar 32.033.516 kişidir. 2018 de (08.03.2018 tarihli verilere göre) ikamet izniyle Türkiye'de bulunan yabancılar 635.893 kişidir. Yakalanan düzensiz göçmen sayısı 2018 de (07.03.2018 tarihli verilere göre) 34.677'dir. Bunların 11.145'i Afgan uyruklu, 7450'si Suriye uyruklu, 6466'sı diğer ülke vatandaşlarıdır. Uluslararası koruma başvurusu yapan kişi sayısı 2017 de 112.415'dir. Geçici koruma kapsamındaki Suriyeliler 3.547.194 kişidir. Suriyeli göçmenlerden geçici barınma

merkezinde kalanlar 228.299; geçici barınma merkezleri dışında kalanlar 3.318.895 kişidir (Göç İdaresi Genel Müdürlüğü, 2018).

Bu sayılar Suriyeli ve diğer uyruklu göçmenlerin Türk toplumu içinde yaşadığını göstermektedir. Bu durumda bu konu üzerinde daha fazla çalışılması gerektiği ortaya çıkmaktadır. Çünkü göç meselesi insanların bir süreliğine yer değiştirmesi değildir. Göçün başta ekonomik olmak üzere, sosyal, kültürel ve siyasi sonuçları vardır. Ekonomik olarak hem göç veren hem de göç alan ülkelere etkileri vardır. Mesela göç veren ülke nitelikli veya niteliksiz işgücünü kaybedebilir. Sermaye sahibi girişimci başka ülkelere gidebilir. Bu bir ekonomik gerilemedir ve telafisi on yıllar alabilir. Göç alan ülkenin yerli işgücü de bu durumdan etkilenir. Gelen iş gücü üretim maliyetini daha da düşürüyorsa bu yerli işgücünün istihdamını azaltır dolayısıyla yerli işgücü açısından işsizlik oranını artırır. Ekonomik etkilerden başka sosyal ve kültürel açıdan uyum sorunları yaşanması beklenebilir. Çünkü göç edenlerin dili, kültürü, değerleri, yaşam biçimleri veya diğer insanlarla ilişki kurma biçimleri yeni geldikleri ülkeden farklıdır. Bu farklılıkların hoş görülmesi konusunda her zaman olumlu yaklaşımlar sergilenmeyebilir.

Bu tür problemleri barındırdığından göç olaylarının ve göç edenlerin özelliklerinin belirlenmesi için çeşitli bilim alanlarında çok sayıda çalışmalar yapılmalıdır. Akademik çalışmalar konunun aydınlatılmasında ve ekonomik, sosyal ve siyasal politikaların belirlenmesinde önemli katkılar sağlayabilir.

3. Araştırmanın yöntemi

Çalışma nicel araştırma yöntemi ile gerçekleştirilmiştir. Araştırma tipi durum saptayıcıdır. “Durum saptayıcı araştırmalara, herhangi bir ilişki kurmak üzere değil bir evrende belli karakteristiklerin ne sıklıkla gözlemlendiğini saptamak, döküm ve sayımını yapmak amacıyla başvurulur” (Sencer, 1989, s. 25). Göç olgusu ve Türkiye’ye son yıllarda yoğun şekilde gerçekleşen göçler nedeniyle konu ekonomik ve siyasi olarak önemini artırmıştır. Bu nedenle Türkiye’ye özellikle son yıllarda yapılan göçlerle ilgili akademik çalışmaların sayımı ve dökümünün yapılması önemli görülmüştür.

Veri kaynağı olarak internet seçilmiştir. “Günümüzde internet yolu ile bilgiye ulaşma yoluna giderek yaygınlaşan bir yazımlanmış veri kaynağıdır” (Aziz, 2010, s. 67). İnternet veri kaynağı olarak, kitap dağıtım sitelerinden birisi ve özel bir kuruluş olan ‘Kitap Yurdu’ internet sitesi; Türkiye’deki bütün yayınların toplandığı ve kataloglandığı ‘Milli Kütüphane’nin internet sitesi; lisan üstü tezlerin toplandığı ve kataloglandığı Yüksek Öğrenim Kurumu’nun tez merkezi internet sayfası ve ULAKBİM’in Türkiye’deki akademik dergileri listelediği DergiPark sitesi seçilmiştir. Bu internet siteleri taranarak Türkiye’de göç konusunda yapılmış bilimsel çalışmalara ulaşılmaya çalışılmıştır.

4. Bulgular: Göç çalışmaları sayımı

Göç çalışmaları akademik bir alan olarak özellikle 2. Dünya savaşından sonra yaygınlaşmaya başlamıştır. Türkiye’de ise özellikle 2000’li yıllardan sonra üniversiteler bünyesinde kurulan göç araştırma merkezleriyle bu konuya ilgi artmıştır. 2017’de 20’den fazla üniversitede göç araştırma merkezleri kurulmuştur. Üniversitelerin göç araştırma merkezlerinin dışında Türk devleti yurtdışındaki Türklerle veya akraba gruplarla eskiden beri ilgilenmektedir. Türkiye son yirmi yılda bu konudaki kurumların sayısını artırmış veya kurumların işlevlerini ve etkinliğini geliştirme çabasına girmiştir. Türk devleti yurt dışındaki vatandaşları veya akraba topluluklar için çalışmalar yapmak üzere yeni kurumlar da oluşturmuştur. 2013 yılında İçişleri Bakanlığına bağlı olarak Göç İdaresi Genel Müdürlüğü’nü kurmuştur. 2011 yılından itibaren Türkiye’ye kitleler halinde Suriyeli göçü başlamasıyla akademik ve kamusal çalışmalar başlamıştır (Adıgüzel, 2018, s. iv).

Bir çalışmaya göre 1900 ile 2014 yılları arasında Türk göçüyle ilgili 600' den fazla kitap ve makaleye rastlanmaktadır. Bu çalışmalara yapılan atıf sayısı 7000'e yakın görünmektedir. Bu sayılar 2000'li yılların başında artış göstermiştir (Sirkeci & Yüceşahin, 2014).

İnternet kaynağı Kitapyurdu sitesinden (Kitapyurdu, 2018) tespit ettiğimiz 72 kitaptan 24 tanesi iç göçle ilgili, 26 tanesi dışarıdan Türkiye'ye göçle ilgili, 22 tanesi Türkiye'den dışarıya göçle ilgili, 31 tanesi göç teorileri ve göçün sosyal, siyasal, hukuki boyutlarıyla ilgilidir. Kitaplar içerik açısından ortak konular içerdiğinden, konularına göre değerlendirildiğinde kitap sayısından fazla sayı çıkmaktadır. Bu internet kaynağının ilk taranma tarihinden sonra 26.02 2020 tarihinde yeniden tarandığında 278 kitaba ulaşılmaktadır. İki yıl içinde önemli bir yayın artışı olduğu gözlenmiştir. 278 kitabın 75 tanesi sosyoloji alanında, 47 tanesinin tarih alanında, 36 tanesinin siyaset alanında, 9 tanesinin hukuk alanında, 8 tanesinin kültür alanında, 3 tanesinin ekonomi alanında çalışıldığı, geri kalanının edebiyat, psikoloji, sanat gibi çeşitli alanlarda yapıldığı görülmektedir (Kitap yurdu, 2020). İki yıl içinde akademik çalışmaların artmış olması, göç konusunun çeşitli alanlardaki etkisinin yoğun şekilde hissedilmeye devam ettiği şeklinde yorumlanabilir. Özellikle sosyoloji alanındaki çalışmaların sayısının diğer alanlara oranla daha fazla olması Türkiye'ye gelen göçmenlerin yarattığı sosyal ve kültürel problemlerle daha fazla ilgilenildiğini düşündürmektedir.

Milli kütüphane dökümünde göç konulu 1405 adet yayın bulunmaktadır. Bu yayınlar 1900 ile 2017 yılları arasında yapılmış, 781 kitap; 1 nadir eser; 49 kitap dışı yayın; 4 süreli yayın, 570 makedir. 2011 ile 2017 yılları arasında yapılmış toplam 551 yayından 358'i kitap, 11'i kitap dışı yayın, 2'si süreli yayın, 180 tanesi de makedir (Milli Kütüphane, 2018). Aynı internet kaynağında 27.02. 2020 tarihinde tarama yapıldığında, 2018 ve 2020 yılları arasında göç ile ilgili literatüre 89 yeni yayının katıldığı görülmektedir. Bu yayınlardan 48'i kitap, 2'si kitap dışı yayın, 39'u makedir (Milli Kütüphane, 2020). İnternet üzerinden kitap satışı yapan kaynaktaki göç konulu kitap artışıyla, milli kütüphanede kataloglanan kitap sayısındaki artış birlikte değerlendirilebilir.

Yükseköğretim kurulu tez merkezinde, fen, sosyal ve tıp alanlarında göçle ilgili 1283 kayıtlı yüksek lisans, doktora ve tıpta uzmanlık tezi bulunmaktadır. Sosyal Bilimler alanında yapılmış göç konulu 418 tez mevcuttur. Bunlardan 337 tane yüksek lisans tezi içinde 200 tanesi; 81 tane doktora tezi içinde 53 tanesi 2010-2018 yılları arasında yapılmış. 2010-2018 arasında göç konulu 253 tez bulunmaktadır. Bunların içinde 2015-2017 yılları arasında yapılmış, Suriye'den Türkiye'ye göçle ilgili olan 6 tane yüksek lisans tezi vardır. Yüksek lisans tezlerinden 3 tanesi sosyoloji tezidir. Bir tane sosyoloji alanında doktora tezi bulunmaktadır (YÖK, 2018). Aynı internet kaynağında 09.03.2020 tarihinde tarama yapıldığında toplam 1968 yüksek lisans, doktora ve tıpta uzmanlık tezi ile karşılaşılmaktadır. 2018 ile 2020 yılları arasında sosyal bilimler alanında önceki tezlere 255 yeni tezin eklendiği görülmektedir. Bunlardan 9 tanesi yüksek lisans tezidir. İki yıllık dönemde sosyoloji alanında tamamlanmış doktora tezi bulunmamıştır. Ağırlıklı olarak uluslararası ilişkiler, siyasal bilimler, din bilimleri ve tarih alanlarında yüksek lisans ve doktora tezlerinin yapıldığı, bunların dışında dil bilim, iletişim ve ekonomi alanında tezler yapıldığı gözlemlenmiştir (YÖK, 2020).

DergiParkta göç konulu 1729 çeşitli makale taranmaktadır. Bu makalelerin içinde araştırma makalesi, derleme makale olduğu gibi, konferans bildirisi, kitap incelemesi, olgu sunumu, çeviri, kısa bildiri, yasa incelemesi ve karar incelemesi gibi yayınlar vardır. Konu filtresine göre arama yapıldığında, Sosyal ve Beşeri bilimler 204 adet, Sosyal Bilimler genel 37 adet, Tarih 16 adet, Yaşam bilimleri 15 adet, Dil Bilim 10 adet, Mühendislik ve Temel Bilimler 10 adet, Sağlık Bilimleri 10 adet, İktisadi ve İdari Bilimler 10 adet, Edebiyat araştırmaları 8 adet, Dini araştırmalar 7 adet, toplamda 327 adet yayın bulunmaktadır. DergiPark'ta Suriye konulu 558 makeden 52 tanesi Suriye'den Türkiye'ye göçle ve bu göçün hukuki ve sosyal sonuçlarıyla ilgilidir (DergiPark Akademik, 2018). Aynı internet kaynağında 11.03.2020 tarihinde tarama yapıldığında 1478'i araştırma makalesi olmak üzere toplam 1739 makaleye

rastlanmıştır. Suriye konulu makalelerin sayısının 643 olduğu görülmektedir. Bu makalelerin 31 tanesi siyasal bilimler, 28 tanesi tarih, 17 tanesi din bilimleri, 9 tanesi uluslararası ilişkiler, 6 tanesi sosyoloji alanında çalışılan makalelerdir (DergiPark Akademik, 2020). DergiPark'taki göç konulu makalelerin sayısının iki yılda sadece 10 adet arttığı, Suriye konulu makalelerin sayısının 85 adet arttığı görülmektedir.

Sonuç

Genel göç literatürü içinde, Türkiye'deki şehirleşmeden kaynaklanan iç göçler konusunun daha çok çalışıldığı görülmektedir. Şehirleşme kaynaklı iç göç kadar Türkiye'den yurt dışına işçi göçü ve bunun sosyal, siyasal ve kültürel sonuçları üzerine yapılan çalışmalar görülür. Ardından Balkanlar, Kafkaslar, Asya ve Afrika'dan Türkiye'ye gerçekleşen göçler ve bunların özellikleri konusundaki çalışmalar gelir. Siyasi sebeplerle gerçekleşen göçlerle ilgili olarak yapılan yayınlar da dikkate değer sayıdadır.

Göç ile ilgili çalışmaların sayısının gün geçtikçe arttığı, araştırmacıların bu konuya daha fazla ilgi duymaya başladığı elde edilen verilerden açıkça görülmektedir. Son iki yılda bile bu konulardaki çalışmaların yine bulgulara göre önemli miktarlarda artış gösterdiği söylenebilir. Sayısal artışın dışında daha önemli olan konu bu çalışmaların niteliğinin artması, böylece yoğun göçlerle karşı karşıya kalan ülkemizin doğru siyasal, ekonomik ve sosyal kararlar alabilme ve politikalar uygulayabilme yeteneğini geliştirebilecek yayınlar haline gelmesidir. Bu çalışmada göç konusundaki yayınların niteliği araştırılmamıştır. Ancak evrenin özelliklerinin belirlenebilmesi için nicel yöntemle bir ön çalışma yapılmıştır.

Bu literatür taramasının ortaya koyduğu sorunlardan birisi çalışmaların dağınık olması, kataloglama ya da indeksleme eksikliği, bir diğeri de son zamanlarda ülkemize genellikle Suriye'den gerçekleşen göç konusunda sahadan veri toplama yoluyla gerçekleştirilen güncel göç çalışmalarının yetersizliğidir.

Araştırmacıların ilgisini buraya çekmek zor olabilir ama göçle ilgili çalışmalarını kurumsal yapılar içinde gerçekleştirmek daha faydalı sonuçlar getirecek gibi görünmektedir. Bu alanda acilen akademik çalışmalar yapacak kurumların sayısını artırmak ve niteliğini geliştirmek gerekir. Aynı zamanda bu kurumsal çalışmalarını koordineli yürütmek gerekir. Çünkü göç konusunda stratejiler, politikalar belirlemeden önce göçle ilgili sorunlar akademik yöntemlerle belirgin şekilde tespit edilirse daha yararlı, kapsamlı ve kalıcı politikaların şekillenmesi mümkün olabilir.

Kaynakça

- Adıgüzel, Y. (2018). *Göç sosyolojisi*. Ankara: Nobel.
- Aziz, A. (2010). *Sosyal bilimlerde araştırma yöntemleri ve teknikleri*. Ankara: Nobel Yayın Dağıtım.
- DergiPark Akademik. (2018). Erişim adresi (10 Mart 2018):
<http://dergipark.gov.tr/search?q=g%C3%B6%C3%A7&type=basic§ion=articles>
- DergiPark Akademik. (2020). Erişim adresi (11 Mart 2020):
<https://dergipark.org.tr/tr/search?q=suriye§ion=articles&aggs%5Bpubyear%5D%5B0%5D=2017>
- Giddens, A. (2000). *Sosyoloji*. Ankara: Ayraç Yayınevi.
- Göç İdaresi Genel Müdürlüğü. (2018). Erişim adresi (8 Mart 2018):
http://www.goc.gov.tr/icerik/hakkimizda_308_309
- HÜGO. (2018). Erişim adresi (1 Mart 2018):
http://www.hugo.hacettepe.edu.tr/tr/menu/merkezin_amaci_ve_faaliyet_alanlari-2
- Kitapyurdu. (2018). Erişim adresi (1 Mart 2018):
http://www.kitapyurdu.Com/index.php?route=product/search&filter_name=g%C3%B6%C3%A7

Kitapyurdu. (2020). Erişim adresi (26 Şubat 2020):

https://www.kitapyurdu.com/index.php?route=product/search&filter_name=G%C3%B6ç

Milli Kütüphane. (2018). Erişim adresi (5 Mart 2018):

<https://kâşif.mkutup.gov.tr/OpacArama.aspx?Pgn=1&Ara=g%C3%B6ç&Auth=undefined&AId=undefined&PbId=undefined&Dergi=undefined&PbBgYr=undefined&PbNdYr=undefined&Lngg=undefined&Sbjt=undefined&Dtl=undefined&DtSrc=0&SrcTp=undefined&SrcDrc=undefined&MakAut=undefined&AuthDer=undefined&MatN=undefined&MatTur=;;;;&YEvi=undefined&YilFlt=undefined&GstS=undefined&fld=1&Cond=undefined&Cond3=undefined&NvBar=1>

Milli Kütüphane. (2020). Erişim adresi (27 Şubat 2020):

<https://kâşif.mkutup.gov.tr/OpacArama.aspx?Pgn=1&Ara=g%C3%B6ç&Auth=undefined&AId=undefined&PbId=undefined&Dergi=undefined&PbBgYr=2018&PbNdYr=2020&Lngg=undefined&Sbjt=undefined&Dtl=undefined&DtSrc=0&SrcTp=undefined&SrcDrc=undefined&MakAut=2&AuthDer=undefined&GstS=undefined&MatN=undefined&fld=1&MatTur=undefined&YEvi=undefined&Cond=undefined&Cond3=undefined&NvBar=1&YilFlt=1>

Sencer, M. (1989). *Toplumbilimlerinde yöntem*. İstanbul: Beta Basım Yayım Dağıtım AŞ.

Sirkeci, İ. & Yüceşahin, M. M. (2014). Editörden: Türkiye’de göç çalışmaları. *Göç Dergisi*, 1(1), 1-10.

United Nations. (2018). Erişim adresi (2 Mart 2018):

http://www.un.org/en/development/desa/population/migration/publications/migrationreport/docs/MigrationReport2017_Highlights.pdf

Yalçın, C. (2004). *Nüfus ve göç sosyolojisi*. Ankara: Anı Yayıncılık.

YÖK. (2018). Erişim adresi (6 Mart 2018): <https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/tarama.jsp>

YÖK. (2020). Erişim adresi (9 Mart 2020):

<https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/tezSorguSonucYeni.jsp>

Hattat Şevki Efendi üslubuna göre Türk hat sanatında ölçü

Özgür Çetintaş*

Öz

Geleneksel Türk sanatları arasında önemli bir yere sahip olan hat sanatı, yüzyıllar boyunca usta-çırak münasebetiyle öğretile gelmiş ve bu sayede karakteristik özelliklerini kaybetmeden günümüze kadar ulaşmıştır. İslam'ın kutsal kitabı Kur'an-ı Kerim'de yer alan Kalem Süresi yazma konusunda açık iltifatlarda bulunarak bu eylemi yüceltmektedir. İlk hattat olarak kabul edilen Hz. Ali yazının önemini çokça vurgulamış ve yazmaya önem vermiş bir kişidir. O'nu güzel yazmaya sevk eden ise bizzat Hz. Muhammed olmuştur. İslam dini ve tasavvuf, hayatın her alanında ölçülü olmayı yücelten öğretilerdir. Hat sanatı, kaynağını İslam dininden alan bir sanat dalı olarak ortaya çıkmış, belli safhalardan geçerek günümüze gelmiştir. Başlarda resim, sonrasında çizgi ve noktadan yola çıkılarak geliştirilen Arap alfabesi ve İslam hattı günümüzde sanatsal bir değere sahiptir. Bilinen diğer sanat dalları ve akımlarıyla etkileşime girmeyen hüsn-i hat, tasvir yasağının bir sonucu olarak çizgisel icrasını korumuş ve yakın zamana kadar plastik sanatlarla bir araya gelmemiştir. Türk sanatçılara göre yazı aslında bir resimdir. Ancak sürrealist resimdir. Harf biçimleri, tıpkı Picasso tablolarındaki insanlar gibi hem tabiat içidir hem de tabiat dışıdır (Baltacıoğlu, 1993, s. 20). Tüm sanat dallarında ve ekollerinde uyulması gereken belirli ölçüler ve kuralları vardır. İslamiyet'in ve Müslümanların hayat verdiği hüsn-i hat da belli ölçüleri olan bir sanat dalıdır. Bahsettiğimiz ölçüler yazıyı meydana getiren harfleri, noktaları, okutucu ve tezyini işaretleri ve bu sanatla uğraşan kişileri de kapsamaktadır. Bu yazıda hat sanatının temelini oluşturan ölçü sisteminden bahsedilecek ve bu ölçü sisteminin neye göre belirlenmiş olabileceği üzerinde durulacaktır. Geleneksel sanatlarımızın merkezinde bulunan hüsn-i hattın değişmez kuralı olan ölçü sistemini anlamanın, bu sanatın icrasında ve eleştirisinde önemli bir katkı olacağı kanaatindeyiz.

Derleme makalesi

Review article

Geliş - Submitted: 31/03/2020

Kabul - Accepted: 12/05/2020

Atf - Reference: Çetintaş, Ö. (2020). Hattat Şevki Efendi üslubuna göre Türk hat sanatında ölçü. *Nosyon: Uluslararası Toplum ve Kültür Çalışmaları Dergisi*, 4, 83-92.

Anahtar kelimeler: Hat sanatı, ölçü, meşk, Türk hat sanatı, geleneksel sanatlar

Measure in Turkish calligraphy according to calligrapher Şevki Efendi style

Abstract

Calligraphy, which has an essential place among traditional Turkish arts, has been taught for many centuries with the skill of a master-apprentice and has reached today without losing its characteristic features. He urges this action by making explicit compliments on writing the Surat Al-Qalam in the holy book of Islam, the Quran. Hz. Ali is a person who emphasizes the importance of writing and places importance on writing. The one who referred him to write beautifully was Hz. Muhammad became. Islamic religion and Sufism are teachings that glorify being measured in all areas of life. Calligraphy has emerged as a branch of art that takes its source from the religion of Islam and has passed through certain phases to the present day. The Arabic alphabet and Islamic calligraphy, which was developed based on the painting, then the line and the point, has an artistic value today. The Islamic calligraphy, which does not interact with other known art branches and movements, has preserved its linear performance as a result of the ban on the depiction and has not come together with plastic arts until recently. According to Turkish artists, writing is painting. But it is a surrealist picture. Letterforms, like people in Picasso paintings, are both natural and extraordinary (Baltacıoğlu, 1993, s. 20). There are specific measures and rules to be followed in all branches of art and schools. The Islamic calligraphy, which is given to life by Muslims, is an art branch with immutable measures. The dimensions we mentioned include the letters that make up the writing, the dots, the reader and its decoration, and the people who deal with this art. In this article, it will be mentioned about the measurement system that forms the basis of calligraphy and what this measurement

* Bitlis Eren Üniversitesi, Güzel Sanatlar Fakültesi, Geleneksel Türk Sanatları Bölümü,
E-posta: ozgurcetintas@gmail.com, ORCID ID: 0000-0001-6055-2592

system can be determined. We believe that understanding the measurement system, which is the permanent rule of the traditional line in the centre of our traditional arts, will be an essential contribution to the performance and criticism of this art.

Keywords: Islamic calligraphy, measure, training, Turkish calligraphy, traditional arts

Giriş

Türk-İslam sanatları içerisinde yer alan ve başlangıcından bugüne geleneğini koruyarak ulaşan hüsn-i hat sanatının, kaynağı itibariyle Arap kökenli olsa da en güzel örnekleri Türk hattatlar eliyle ortaya konmuştur. Hat sanatının tarihi sürecinde bilinen yüzlerce yazı karakteri vardır. Bu yazıların bugün en çok kullanılan altı çeşidine “aklâm-ı sitte” adı verilmektedir. Aklâm-ı sitte içerisindeki tüm yazı karakterlerinin ve bu yazılarda kullanılan okutucu ve tezyini işaretlerin belirli ölçüleri bulunmaktadır. Bu ölçüler bin yıldan fazla geçmişe sahip olan hat sanatını icra eden hattatlar tarafından oluşturulmuştur. Bu çalışma hazırlanırken başvuru hüsni hat örnekleri Türk hat sanatının önemli hattatlarına aittir. Günümüzde birçok kaynak hat sanatının doğuşu, yayılma yolları, gelişim aşamaları, bu sanatta kullanılan malzemeler ve yazı türleri gibi konularda bilgi sunmaktadır. Hat sanatında kullanılan ölçü sistemini de hattatların meşk murakkalarından öğrenmekteyiz. Ancak bu ölçülerin neye göre belirlenmiş olabileceğiyle ilgili yeterince bilgi bulunmamaktadır. Bu araştırma, aynı zamanda icazetli bir hattat olan yazarın teorik bilgileri ve uygulamaya dayalı deneyimlerinin bahsi geçen konuya dair bir yorumu olarak ortaya konmuştur.

1. Hat sanatının öğretimi ve kazanımları

İslam süsleme sanatında görülen figürden uzak duruş, Arap harfleriyle oluşturulmuş güzelliğin yani hat sanatının önünü açmış, gelişimine zemin hazırlamıştır (Can & Gün, 2012, s. 293). Hat sanatı ustadan çırağa aktararak öğretilen bir sanat dalıdır. “Rahle-i tedrisat” olarak da tabir edilen birebir öğrenme metodu bu sanatın geleneksel öğretim yoludur. Günümüz eğitim-öğretim metodlarından farklı bir yaklaşım olarak sanat eğitiminin yanı sıra talebeyi ruhen ve zihin yönünden olgunlaştırmayı da hedefleyen bir yöntemdir. İslam yazısının güzel yazılması, yıllar boyunca Müslümanların üzerinde çalıştığı konulardan biri olmuştur. Ancak bu konuda en güzel ve gelişmiş örnekleri verenler Osmanlı hattatlarıdır (Berk, 2003, s. 15).

Görsel 1.

Hattat Ömer Vasfi Efendi (ö. 1824) tarafından hazırlanan sülüs-nesih meşk murakkası

Kaynak: McGill University Library (2020). Umar al-Waşfî (calligrapher). Erişim adresi (18 Eylül 2019): https://archive.org/details/McGillLibrary-rbse_isl_arabic-calligraphy_159-19614/page/n17

Hat sanatında Türk ekolü,14.yüzyılda ailesi Buhara'dan hicret eden Amasyalı hattat Şeyh Hamdullah ile başlamıştır (Alparlan, 2004, s. 34). Anadolu Selçuklu, Büyük Selçuklu ve daha önceki dönemlerde nasıl bir yöntemle hat sanatının öğretildiği hakkında elimizde kesin bir bilgi bulunmamaktadır (Serin, 2004, s. 372). Ancak Osmanlı döneminden günümüze kadar ulaşan meşk murakkaları, hattatların talebelerinin yazılarına yaptıkları çıkarmalar (düzeltmeler) ve icazetnameler bu sanatın bahsi geçen dönemde birebir öğretim yoluyla icra edildiğini göstermektedir (Memiş, 2018, s. 57). Ders almaya (meşke) yeni başlayan öğrencilere gelenek üzere ilk olarak “rabbiyessir duası”nı yazıp gösteren hattat; kalem yontmayı, mürekkep hazırlamayı ve hat sanatının buna benzer inceliklerini tarif eder. Her alanda olduğu gibi bir işe yeni başlamanın verdiği acemilikle yanlış yazan talebe (tilmiz) aynı yazıyı doğru yazmak üzere tekrar ettirilir. Bu safhada sabrı ve ustaya itaati öğrenen çırak zamanla olgunlaşır ve bu olgunluğu sanatına da yansıtırma yolunda ilerleme kaydeder. Daha önce de bahsedildiği gibi burada amaç güzel yazmayı öğrenmek kadar ruhun inceltilmesidir. İslam kaynaklarında geçen “hat, cismani aletlerle yapılan ruhani bir hendedir” sözü bu araştırmayı özetlemek için uygun bir sözdür. Hat sanatında kullanılan malzemelerden yazıyı oluşturan her bir eleman cismani varlıklardır. Ancak bu malzemelerin hazırlanmasında ve yazı elemanlarının vücuda getirilmesinde ruhani bir ölçü söz konusudur.

Görsel 2.

Hat sanatında kullanılan malzemeler

1. Ağaç Kalem, 2. Kargı Kalem,
3. Bambu Kalem, 4. Kamış Kalem, 5. Cava Kalem,
6. Makta, 7. Mühre, 8. Kalemtraş

Kaynak: Hat Sanatı ve Hattatlar Topluluğu. (2020). Hat Malzemeleri. Erişim adresi (20 Mart 2020): <https://hatsanati-hattatlar.blogspot.com/p/hat-malzemeleri.html>

Yazı yazmada kullanılan kamışın kalem haline getirilmesinden, birçok farklı malzemenin belirli oranlarda karıştırılarak mürekkep yapılmasına veya yazı yazılacak kâğıdın yazıya uygun hale getirilmesine kadar her bir işlem usta tarafından çırağa aktararak geleneksel metotlar korunmuş ve bu sanatın ölçüleri, kuralları yüzyıllar boyunca nesilden nesile aktarılmıştır. Bu ölçüler, gelişmiş güzel uydurulmuş değildir. Örneğin kalemin yontulmasında uygun kabul edilen ölçü başparmağın ilk boğumu kadardır. Bu ölçüde yontulan kalem, yazarken belli miktarda esnekliğe sahip olacak ve daha zarif çizgilerin çıkarılabilmesine imkân tanıyacak, mürekkep hazırlanırken kullanılacak suyun ölçüsü, mürekkebin koyu veya soluk yazmasına ve akışkanlığına etki edecektir. Ayrıca, yazı yazılacak kâğıdın aharlanması için kullanılacak yumurta miktarı, kâğıdın cinsine ve ağırlığına

göre hesaplanır ki bu da ahar tabakasının kalınlığını belirler. Ahar tabakası kalın olursa yer yer çatlayacak ve yazarken kalemin takılmasına yol açarak düzgün hatlara sahip yazı yazılmasına engel olacaktır. Şayet ahar tabakası ince olursa bu sefer yazıda tashih yapmak zorlaşacak ve tashih sırasında kâğıt zarar görecektir. Buraya kadar bahsedilenler temel yazı araçlarına dair çok basit bilgilerdir. Yazı araç-gereçlerinin her biri için buna benzer çok sayıda detay sıralanabilir. Benzer şekilde yazıyı meydana getiren her eleman belirli kurallara göre yazıldığında ancak o yazı hüsn-i hat vasfına sahip sayılabilir. Bu elemanlar başta nokta olmak üzere; harf, zülfe, bağlantı parçası, hareke, tezyini işaret, satır ve yüzey şablonu olarak sayılabilir. Hat sanatı içerisinde yer alan tüm yazı karakterlerinin ölçülmesinde kullanılan birim, o yazının yazıldığı kalemde çıkan noktadır. Bir ölçü birimi olarak nokta da kendi ölçülerine sahiptir. Noktanın satırdaki duruşu, ekseni, iç açıları ve kenar uzunlukları doğru yapıldığı takdirde ancak doğru bir yazı ortaya çıkacak ve yazılan yazı sanat eseri niteliğini taşıyacaktır.

2. Hat sanatında ölçü

İslam yazılarının ilki Ma’kılı hattıdır. Bu yazının bütün harfleri düz ve köşelidir. Ma’kılı yazıdan Kufi hattı doğmuştur (Serin, 1982, s. 32). Bilindiği kadarıyla yazıda ölçü sistemini ilk uygulayan kişi aynı zamanda Abbasi veziri olan İbn-i Mukle isimli hattattır. Yazıya ölçü getirmesinin sebebi ise, 8 ve 10. yüzyıllara kadar kullanılan Kufi hattının köşeli bir yapıda olmasıdır. Kufi hattının bu özelliği harflerin birbirine bağlandığı kısımlarda okuma zorluğu meydana getirmektedir (Çağman & Aksoy, 1998, s. 9). Kalemle yazılarak oluşturulan kufi hattında düzlük ve yuvarlak çizgilerin uyumunda kalemin doğal akışına uygun bir terkip gerektiğinden güzel bir Kufi yazmak zannedildiğinden zor bir ustalık gerektirir. Söylendiğine göre Hz. Ali’nin kufileri başta gelmektedir (Yazır, 1981, s. 69). İbn-i Mukle’nin getirdiği bu reform günümüzde de kullanılan altı çeşit yazının ortaya çıkmasına ve bu yazıların sistemli bir şekilde yazılarak öğretilbilmesine vesile olmuştur. Noktada başlayan ölçü, yazının tamamında görülmelidir. İbn-i Mukle tarafından getirilen ölçü sistemi yüzyıllar içinde gelişerek Osmanlılar döneminde bugün kullandığımız haline ulaşmıştır. Türk hat ekolünün kurucusu olan Amasyalı Şeyh Hamdullah (1436-1520) 15. Yüzyılda yaşamış, birçok eser vererek talebeler yetiştirmiştir (Serin, 2003, s. 98). Türk hat sanatında ekol sahibi bir diğer hattat Hafız Osman (ö. 1698)’dir. Şeyh Hamdullah’tan sonra özellikle nesih yazıda Hafız Osman’ın etkisi çok önemlidir. Günümüzde kullanılan hilye-i şerif formunu uygulamasının yanı sıra celi (iri) yazılar üzerinde de çalışmış ve eserler üretmiştir (Serin, 2003, s. 127).

Görsel 3.

Şevki Efendi’nin sülüs-nesih meşk murakkasından “rabbiyessir duası”

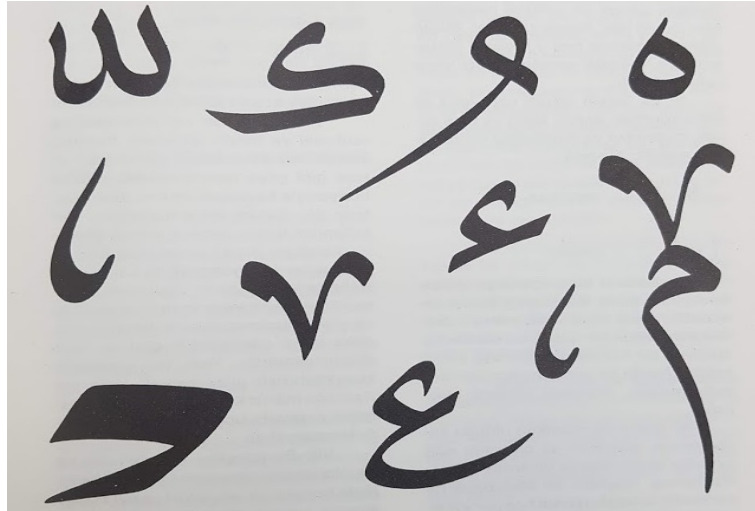
Kaynak: Berk, S. (2003). *Hattat Mustafa Rakım Efendi hayatı, san’atı ve eserleri*. İstanbul: Kaynak Yayınları, s. 224.

Hafız Osman’dan sonra da Türk hat ekolünü geliştiren ve bu yolda eserler veren birçok hattat olmuştur. Celi (iri) yazılarda ve padişah tuğralarında Mustafa Rakım Efendi’nin (1758/1826) getirdiği yenilikler ve yazıda ulaştığı estetik seviye günümüz hattatları için bir mihenk taşı niteliğindedir. Mustafa Rakım’ın yanı sıra bu sanata yön veren hattatlar başlıca Mahmud Celaleddin Efendi, Kazasker Mustafa İzzet Efendi, Mehmed Şefik Bey, Mehmed

Şevki Efendi, Sami Efendi, Kâmil Akdik, İsmail Hakkı Altunbezer, Mustafa Halim Özyazıcı ve Hamid Aytaç olarak sıralanabilir. Günümüzde bu sanatın öğretilmesinde başvurulan müfredat Mehmed Şevki Efendi tarafından yazılan sülüs-nesih meşk murakkasıdır. Mehmed Şevki Efendi 1829 yılında Kastamonu’da doğmuş, tahsil için çok küçük yaşta İstanbul’a gönderilmiştir. Sülüs ve nesih yazıları dayısı hattat Hulûsi Efendi’den meşk ederek icazet almıştır (Derman, 1999, s. 17). Meşk eğitiminin yanı sıra başta Hafız Osman olmak üzere, İsmail Zühdi ve Mustafa Rakım gibi çok büyük hattatların eserlerinden de ilham alarak kendi üslubunu geliştirmiş ve Türk Hat Sanatı tarihinde “Şevki Efendi üslubu” olarak adlandırılacak üslubu ortaya koymuştur. 1887 yılında vefat eden Mehmed Şevki Efendi, sayısız eserler vermiş ve birçok hattat yetiştirmiştir. Şevki Efendi’nin murakkası başta olmak üzere, günümüz hattatlarının da meşkları incelendiğinde tüm hattatların güzel yazıya ulaşmak için ölçüye bağlı kaldıkları, hatta karalama yaparken bile ölçülü yazmaya özen gösterdikleri müşahade edilmektedir. Hüsn-i hat sanatında kullanılan ölçülerin ilk olarak nasıl ortaya çıktığı ve neye göre belirlendiği tam olarak bilinmemektedir. Ancak yazı yazmada aranan kolaylık, hızlı yazma, harflerin gözü yormayacak ve okumayı kolaylaştıracak şekilde bir örnek yazılabilmesi gibi hususlar göz önüne alınmalıdır. Bu etkenler insan fizyolojisiyle paralel düşünüldüğünde muhtemeldir ki yazıyı yazan kişinin tek hamlede, elini kaldırmadan çizebileceği en uzun mesafeye göre çizgilerin uzunluk ve yükseklikleri belirlenmiş olmalıdır. Bu açıdan ele alındığında Arap alfabesindeki “elif” harfi en uzun dikey, “ba” harfi de en uzun yatay çizgidir ve bu çizgilerin her ikisini de tek hamlede el kaldırmadan yapmak mümkündür. Ancak bilinmektedir ki Arap yazısında harfler birbirine bağlanabilme özelliğine sahiptir. Harfleri birbirine bağlamaya yarayan ve farklı uzunluk ve formlarda olan çizgilere “bağlantı parçası” adı verilmektedir. Hüsn-i hat sanatında her çizginin olduğu gibi bağlantı parçalarının da belli ölçüleri bulunmaktadır. Bu parçalar yazı içerisindeki yerleri ve istifin ihtiyacına göre hattat tarafından yeniden tasarlanabilir. Şekil ve uzunluk bakımından değişiklik gösterebilecek olan bu parçalar okutucu bir değere sahip değildir. Bir hüsn-i hat eserinde okutucu değere sahip olmayan başka işaretler de vardır ki bunlar “tezyini işaretler” olarak adlandırılmıştır.

Görsel 4.

Sami Efendi (1838/1912) tarafından yazılmış hareke ve tezyini

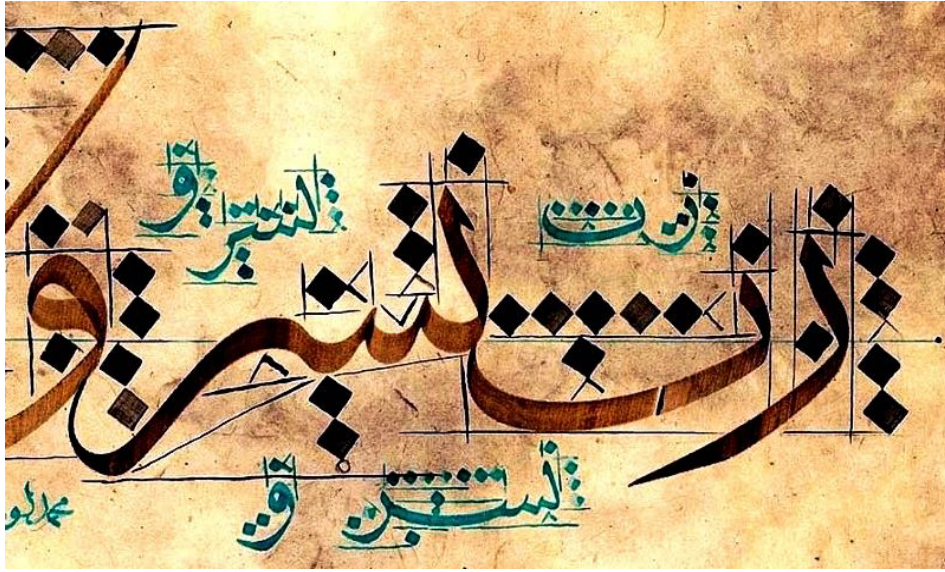
Kaynak: Yazır, M. B. (1989). *Medeniyet aleminde yazı ve İslam Medeniyetinde kalem güzeli* (Cilt 3). Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, s. 365.

Tezyini işaretlerin fonksiyonu yazı içerisindeki boş alanlarda dengeyi sağlayıp eserin çizgi-leke değerini artırmaktır. Burada sözünü ettiğimiz işaretler hat sanatında “tırnak” ve “tirfil” olarak adlandırılan işaretlerdir. Bu iki işaretin dışında harflerin okunmasına veya

seslendirilmesine yardımcı olarak kullanılan “mim, he, sin, sad, ayn, sıla” vs gibi işaretler okutucu işaretler olarak adlandırılır ki bu işaretlerin yazı içerisinde nerede kullanılacakları ve nasıl yazılacakları da belli kurallara bağlıdır (Görsel 4). Genel olarak hareketlerin ve işaretlerin meyilleri birbirine uygun olmalıdır. Bunda esas, yazının ilk yazılırken hareket kaynağı olarak konulan kalem ağzının meylidir. Bu meyil söz gelimi 55 derece ise, ilk konulan hareke veya işaretin meyli de buna uygun olmalıdır (Yazır, 1989, s. 366). Bu bilgiden hareketle hüsn-i hat plastik sanatlar ile benzerlik gösterse de çizgi-leke ağırlığını muhafaza etmektedir. Görsel 3’te görülen harflerin içindeki küçük kırmızı renkteki yuvarlakların her biri bir noktayı temsil etmektedir ve ilgili harfin ölçülerini açıklamak amacıyla yapılmıştır. Yazının geneline bakıldığında tüm harfler kalınlık, yükseklik ve birbirleriyle aralarındaki mesafe (espas) bakımından oldukça dengelidir. Sadece harflerin değil, aralarındaki boşlukların dahi ayarlanmasında nokta ölçüsü dikkate alınmaktadır.

Görsel 5.

Mehmed Özçay’a ait sülüs “rabbiyessir duası”ndan detay

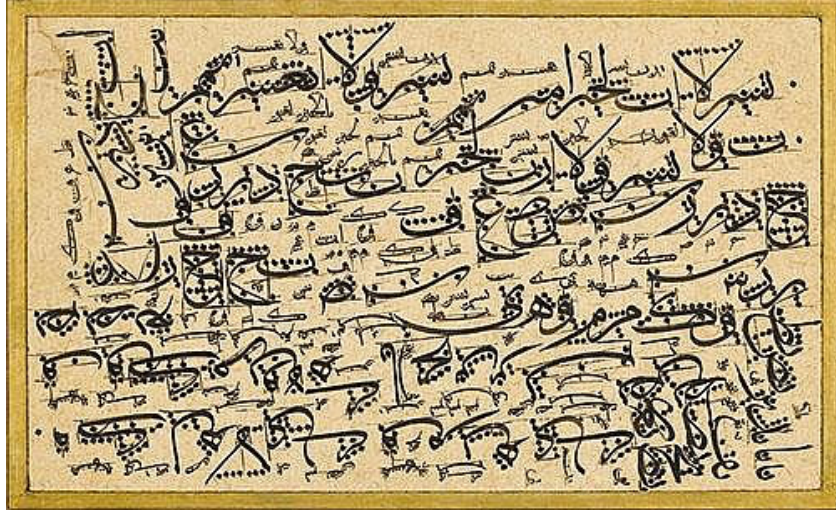

Kaynak: ozcay.com.tr (2020). Mehmed Özçay Kişisel Galeri. Erişim adresi (18 Mart 2020): <http://www.ozcay.com/mehmed/galeri#41>.

Günümüzün en başarılı hattatlarından Mehmed Özçay’a ait Görsel 5’te yer alan yazı detayı incelendiğinde noktaların neredeyse aynı ölçüde yapıldıkları ve bu sayede harflerin anatomik açıdan olabilecek en üst seviyede estetiğe ve uyuma sahip oldukları görülmektedir.

Görsel 6.

Mehmed Şevki Efendi'ye ait karalama

Kaynak: Invaluable. (2019). Calligraphic Panel Mehmed Sevki Efendi. Erişim adresi (18 Eylül 2019): <https://www.invaluable.com/auction-lot/calligraphic-panel-mehmed-sevki-efendi-18-c-871d65afcb>.

Mehmed Şevki Efendi'nin yazı talimi olarak hazırladığı sülüs-nesih (Görsel 6) karalama incelendiğinde, hattatın yaptığı el alıştırmalarında bile ölçü kurallarına riayet ettiği görülmektedir. Yalnızca Şevki Efendi değil tüm hattatlar bu yolla yazılarını güzelleştirmiştir. Aynı zamanda hat sanatı ve hattatlar için bir arayış, deneme sahası da olan bu karalamalarda sanatçıların yazıları arasında küçük farklılıklar görülebilmektedir. Hattatlar arasındaki bu küçük farklar “tavır farkı” olarak adlandırılmaktadır. Temelde günümüzde tüm hattatlar Şevki Efendi ekolüne bağlı kalarak yazıyı öğrenmektedir. Kişinin kabiliyetine ve karakter özelliklerine göre, icra ettiği sanat da zaman içerisinde benzerlerinden farklılık gösterebilir. Hat sanatı tarihinde yazısı diğer hattatlardan kolayca ayrılabilir kadar üslup geliştiren hattatlar da olmuştur. Özellikle hüsn-i hat gibi sınırları, kaideleri belli olan bir sanat dalında bu tip farklılıklar oldukça riskli, ancak bir o kadar da kaçınılmaz bir durumdur. Buradaki risk hüsn-i hattın gelenekli bir sanat olmasından kaynaklanmaktadır. Hat sanatının kaynağının Kur'an'ın nüzulüne, dolayısıyla 1400 yıllık bir geçmişe dayandığı düşünüldüğünde köklü bir geleneğe sahip olduğu anlaşılmaktadır. Bu gelenek yüzyıllar içerisinde oluşmuş ve kabul görmüştür. Bu nedenle hüsn-i hat alanında yeni bir ekol veya tarz oluşturmak ve bu tarzın kabul görmesi uzun ve riskli bir süreçtir.

Görsel 7.

Mehmed Özçay'a ait sülüs besmele çalışması

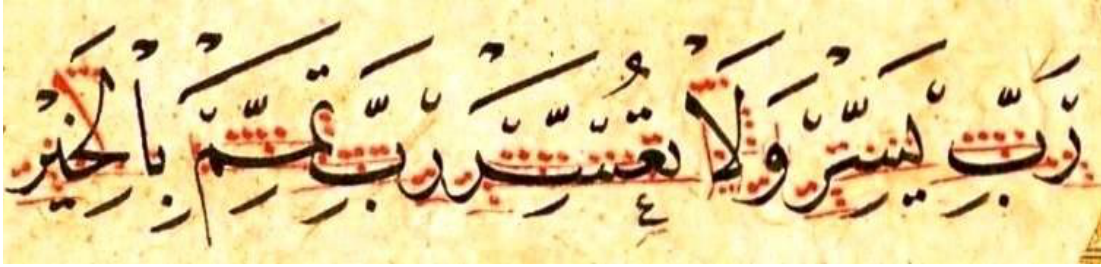

Kaynak: ozcay.com. (2020). Mehmet Özçay Kişisel Galeri. Erişim adresi (18 Mart 2020): <http://www.ozcay.com/mehmed/galeri#40>.

Daha önce belirtildiği gibi yalnızca meşk aşamasında değil, eser üretmeden önce yapılan eskiz/karalamalar da ölçülendirilerek hazırlanmaktadır. Görsel 7’de görülen sülüs besmele Mehmed Özçay’a ait bir meşktir. Bu yazıda harflerin ölçüleriyle birlikte, satır üzerindeki duruşları (kürsü), harflerin birbirleriyle olan münasebetleri ve hareketlerin dağılımı da tasarlanmış ve bir ders niteliğinde ortaya konmuştur. Yazının alt hizası, normal şartlar altında girintili-çıkıntılı bir görünüş arz edecekken bu kısımda kullanılacak olan okutucu işaretlerle alt sınırdaki hiza korunacaktır. Harf grubunun yoğunlukta olduğu sol kısmın üst tarafında yine aynı durum söz konusu iken, sağ tarafta görülen sadelik, sanatta zıtlık prensibini yansıtmaktadır.

Görsel 8.

Şevki Efendi’ye ait nesih hatla rabbiyessir duası

Kaynak: Berk, S. (2003). *Hattat Mustafa Rakım Efendi hayatı, san’atı ve eserleri*. İstanbul: Kaynak Yayınları, s. 224.

İncelenen diğer örneklerde görülen ölçü sisteminin benzeri tüm yazı karakterleri için geçerlidir. Görsel 8’de yer alan ve yine Mehmed Şevki Efendi’ye ait olan nesih hatla yazılmış rabbiyessir duasında da ölçü noktaları kırmızı mürekkep ile görülmektedir. Önceki yazılar sülüs yazı karakteri ile yazılmış yazılardır. Sülüs ve nesih yazıların temel farklılığı kalem ağzı genişliğine dayanmaktadır. Sülüs yazı için kullanılan kalemin ağzı 3 mm. genişliğinde açılırken, nesih kalem 1 mm. olacak şekilde açılır. Sülüse göre 1/3 oranında daha küçük olan nesih hattında harf ölçüleri ve şekilleri de değişmektedir. Ancak tüm bu değişiklikler de belli kaidelere bağlıdır. Genel olarak nesih yazı, sülüs yazının kullanılamayacağı kadar uzun metinlerin yazılması için tasarlanmıştır. Diğer yazı karakterlerine göre daha hızlı yazılabilme özelliğine sahip olan nesih hattı da diğer yazı türleri gibi ölçülendirilmiş ve zamanla sanat yazısı haline gelmiştir.

Yazının ölçülendirilmesindeki bir başka sebep her harfin aynı şekilde yazılmasını sağlamaktır. Böylece uzun metinlerde tekrar eden harflerin her biri aynı şekilde yazılarak karışıklığın önüne geçilmiştir. Ölçü sisteminin bir başka faydası da yüzey şablonlarında karşımıza çıkmaktadır. Mushaf, hilye-i şerif ve diğer yazıların sayfa içerisinde ne kadar yer kaplayacağı; sayfadaki yazılı ve boş alanların nasıl belirleneceği de yazı karakterine ve onun ölçüsüne göre ayarlanabilmektedir. Örneğin celi (iri) sülüs levhalar hazırlanırken yazının her kenarından en az 1,5-2 nokta boşluk bırakmak, yazı süslendikten sonra görüntüyü ferahlatacak bir boşluk oluşturmak açısından estetik bir görünüm sunmaktadır. Veya nesih yazılarda her satırın arasını ortalama bir “elif” boyu kadar açmak yazıların birbirine karışmasını engellemektedir. Elif harfinin ölçüsü her yazıda standart olduğundan nesih hatla yazılmış uzun bir metinde satır aralıkları eşit ayarlanarak görsel bakımdan daha güzel görünen sayfalar oluşturulabilmektedir.

Sonuç ve değerlendirme

Görsellerden ve aktarılan bilgilerden anlaşılacağı üzere hat sanatının temelinde ölçü yer almaktadır. Nokta ölçüsünün yazıya getirdiği standart görünümün durağanlığa yol açması beklenirken, hat sanatındaki istif (kompozisyon) imkânı bu durağanlığı yok ederek çizgisel bir

sanattan beklenemeyecek hareketliliği mümkün kılmıştır. Özellikle 19. yüzyıldan itibaren hat sanatında görülmeye başlanan ve klasik üslubun dışında sayılabilecek hüsn-i hat levhaları hat sanatını biraz daha resimsel bir çizgiye doğru yönlendirmiştir. İslam dininin kutsal kitabında tasvir yasağına dair bir ayet bulunmamasına rağmen bu kural, Müslüman sanatçılar tarafından yaratıcıya bir övgü olarak teamül halinde uygulanmıştır. Burada bahsettiğimiz figürlü yazılar natüralist bir üslupta değil; karikatürize veya stilize olarak tarif edilebilecek niteliktedir. Hat sanatında nadir de olsa görülen hayvansal ve bitkisel figürlü yazılar, Müslüman sanatçıların İslam'daki tasvir yasağına karşı geliştirdiği bir kaçış olarak karşımıza çıkmaktadır. İslam öncesi devirlerde de örnekleri görülen bitkisel süsleme, İslam'ın ortaya çıkışıyla birlikte tezhip sanatına dönüşmüş ve İslam dinine adapte olmuştur. Benzer şekilde minyatür sanatı da İslam sanatlarının stilizasyon ilkesine uygun olarak perspektif ve oran-orantı, ışık-gölge gibi sanatsal kaidelerden bağımsız yapısıyla Müslüman sanatçılar tarafından uygulanmıştır.

Hazırlamış olduğumuz bu çalışma, köklü bir geleneğe sahip olan hüsn-i hat sanatında kullanılan ölçülerin neye göre belirlendiği hususunda keskin hatlara sahip bir fikir beyan etmekten ziyade, verilerden yola çıkarak yapılan bir yorumdur. Zira bin yıldan uzun süredir uygulanan ve bu süre içerisinde nice başarılı sanatçı tarafından geliştirilerek günümüze ulaşan hat sanatı için bir anda belirlenen teorilerin geçerliliği olamayacağı kanaatindeyiz. Bu yorumlamanın yapılmasından maksat, öncelikle hat sanatının ölçülerinin nasıl belirlenmiş olabileceğini anlamak ve sonrasında bu sanatta mümkünse yeni kapıların aralanmasına; yeni yazı tarzlarının ölçü sistemi içerisinde denenmesine vesile olabilmektir. Bu çalışmada sözünü ettiğimiz ölçüler sülüs ve nesih yazılar üzerinden örneklendirilse de hüsn-i hat sanatında kullanılan tüm yazı karakterleri belli ölçüler dâhilinde yazılmaktadır. Daha önce belirttiğimiz gibi hat sanatında uygulanan birebir öğrenme modeli ve usta-çırak münasebeti ile geliştirilecek fikir alışverişleri bu sanatın genel kabul içerisinde ilerlemeye devam etmesini sağlayacaktır.

Kaynakça

- Alparslan, A. (2004). *Osmanlı hat sanatı tarihi*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Baltacıoğlu, İ. H. (1993). *Türklerde yazı sanatı*. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Berk, S. (2003). *Hattat Mustafa Rakım Efendi hayatı, san'atı ve eserleri*. İstanbul: Kaynak Yayınları.
- Can, Y. & Gün, R. (2012). *Ana hatlarıyla Türk İslam sanatları estetiği*. İstanbul: Kayihan Yayınları.
- Çağman, F. & Aksoy, Ş. (1998). *Osmanlı sanatında hat*. İstanbul: Türkiye Cumhuriyeti Kültür Bakanlığı Anıtlar ve Müzeler Genel Müdürlüğü Yayınları.
- Hat Sanatı ve Hattatlar Topluluğu. (2020). Hat Malzemeleri. Erişim adresi (20 Mart 2020): <https://hatsanati-hattatlar.blogspot.com/p/hat-malzemeleri.html>
- Invaluable. (2019). Calligraphic Panel Mehmed Sevki Efendi. Erişim adresi (18 Eylül 2019): <https://www.invaluable.com/auction-lot/calligraphic-panel-mehmed-sevki-efendi-18-c-871d65afcb>.<http://www.ozcay.com/mehmed/galeri#40>.
- McGill University Library. (2020). Umar al-Waşfi (calligrapher). Erişim adresi (18 Eylül 2019): https://archive.org/details/McGillLibrary-rbnc_isl_arabic-calligraphy_159-19614/page/n17<https://hatsanati-hattatlar.blogspot.com/p/hat-malzemeleri.html> Erişim tarihi: 04.05.2020.
- Memiş, M. (2018). Osmanlıda hat sanatını zirveye çıkaran eğitim yöntemi: Meşk ve icazet geleneği. *Al-Farabi Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi*, 2(3), 53-77.
- ozcay.com.tr (2020). Mehmet Özçay Kişisel Galeri. Erişim adresi (18 Mart 2020): <http://www.ozcay.com/mehmed/galeri#41>.
- Serin, M. (1982). *Hat San'atımız Tarihçesi-Malzeme ve Aletler-Meşkler*. İstanbul: Kubbealtı Neşriyatı.

- Serin, M. (2004). *Türk Diyanet Vakfı İslam ansiklopedisi* (Cilt 29). Ankara: Türk Diyanet Vakfı.
- Yazır, M. B. (1981). *Medeniyet aleminde yazı ve İslam Medeniyetinde kalem güzeli*. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları.
- Yazır, M. B. (1989). *Medeniyet aleminde yazı ve İslam Medeniyetinde kalem güzeli* (Cilt 3). Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları.

Çeteler ve toplumsal değişim¹

Martin Sanchez-Jankowski²
Çeviri: Hamit Ölçer³

Öz

Konu üzerine geçerliliğini yitirmemiş literatür, çeteleri sıklıkla bazı suçlu ya da suça ait faaliyetlere girişen bireylerin gevşek birleşmeleri olarak tanımlamaktadır. Yine de araştırmacılar sosyolojik açıdan çeteleri öteki kolektif davranış tiplerinden ayırt etmeyi ihmal etmektedirler. Aksine, bu makale çeteleri kentsel alanların toplumsal yapısı tarafından etkilenen organizasyonlar olarak faaliyette bulduklarını anlar. ABD bağlamında çeteler üzerine yoğunlaşan bu makale, çetelerin hem yaygın özelliklerini hem de çetelerin farklı biçimlerini çetelerin önemli toplumsal değişimleri yaratmaktan ziyade etkilendiği varsayılan beş tarihsel dönem üzerinden tartışmaktadır.

Anahtar kelimeler: Kolektif davranış, çeteler, toplumsal değişim, toplumsal yapı

Araştırma makalesi

Research article

Geliş - Submitted: 04/05/2020

Kabul - Accepted: 21/06/2020

Atıf – Reference: Sanchez-Jankowski, M. (2020). Gangs and social change, Çev. Hamit Ölçer. *Nosyon: Uluslararası Toplum ve Kültür Çalışmaları Dergisi*, 4, 93-111.

Gangs and social change

Abstract

Extant literature on the subject has usually defined gangs as loose associations of individuals engaged in some type of delinquent or criminal activity. Yet researchers have failed to sociologically differentiate gangs from other types of collective behavior. In contrast, this article understands gangs as organizations influenced by the social structure of the urban areas in which they operate. Concentrating on gangs in the US context, the article summarizes both common features and different forms gangs have assumed over five historical eras, arguing that gangs respond to rather than create significant social changes.

Keywords: Collective behavior, gangs, social change, social structure

Giriş

Bir büyüme endüstrisi haline gelen çeteler, Amerika Birleşik Devletleri'nde pek çok çalışmanın ilgi odağı olmuştur. En son araştırmalar çeteleri iki yoldan işlemiştir: Ya belirli bir kişisel öznitelik dizisine sahip bireylerin bir araya gelmesi ya da sapkın ve/ya cezai davranışlarda bulunan bir grup birey olarak. Bununla birlikte, her iki yaklaşımın da rahatsız ediciliği genelde toplumun şartları ile söz konusu “çete” nin kolektif davranış biçimi ve Amerikan kültüründe her tarafa yayılmış olan bireyselci düşüncenin geri dönüşümü arasındaki bağlantıların alışlagelmiş biçimde hafife alınmasıdır. Bu, çetelere kimin katıldığı ve aynı “çete” kavramı altında farklı kolektif davranış biçimlerinin yanlış temsil edilmesinin etkisiyle olmaktadır. Bu nedenle burada sunulan argüman ABD çeteleri hakkındaki çağdaş literatürü eş zamanlı biçimde özetlerken, kasıtlı biçimde saptırılmaktadır.

Birinin çeteyi nasıl tanımladığı, çete araştırmacıları için önemli bir meseledir. Bu alanda ünlü bir araştırmacı olan Malcolm Klein'a göre, çeteler uyum dereceleri değişken ve farklı biçimler almaktadırlar (Klein, 1998). Klein'ın ifade ettiği gibi, “eğer evrensel bir tanım bulamazsak... öteki iki yolu deneyebiliriz. Birincisi, bazı referansları hariç turalım... İkincisi,

¹ Sanchez-Jankowski, M. (2003). Gangs and social change. *Theoretical Criminology*, 7(2), 191-216.

² Kaliforniya Üniversitesi, Berkeley, Amerika Birleşik Devletleri.

³ Mardin Artuklu Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sosyoloji Anabilim Dalı. E-posta: hamitolcer@hotmail.com, ORCID ID: 0000-0003-1418-4237

daha yaygın olarak kabul edilen özelliklerden veya çeşitli çetelerin karakteristik özelliklerini inceleyelim” (1998, s. 21). Sonuç olarak Klein, kamusal alana duvar yazısı saçan “Yaftalayıcılar” denilen grupları; “Taşlayıcılar” denilen şeytan ayini yapan yarı-dini grupları; sıklıkla “Dazlaklar” denilen beyaz hegemonik grupları ve uyuşturucu satıcısı kartelleri hariç tutar. Ancak, bu tartışma ne çeşitli çetelerin yaygın biçimde kabul edilen sıfatlarının ve karakteristik özelliklerinin ne de bir “çete”yi bir “takım”dan ayırt eden bir tanımın yerine geçemez. Kısacası, Klein’in yaklaşımını problemlili kılan şey, sosyolojik açıdan aynı olmayan grupları bir başlık altında sınıflandırmasıdır. Bu sayede, özgüllük kaybolur ve çeteler başka kolektif davranış biçimlerinden zar zor ayrılabilir hale gelir; kavram farklı grupları uygun kategoriler içinde sınıflandırmak için esas teorik malzemedan yoksun kalır. Çete olgusunu daha tatmin edici bir şekilde anlamak, bireyler arasındaki karmaşık ilişkiyi, kolektif davranış dinamiklerini ve toplumsal değişim süreçlerini göz önünde bulundurmaya gerektirir. Sona doğru bu makale iki iddiada bulunmaktadır. Birincisi çetelerin, örgütlenmeler olduğu ve psiko-sosyal “eksiklikler”le gevşek iş birliği halinde olmadığıdır. Tam tersine çağdaş toplumlarda çetenin, yapısal özelliğinden ötürü, orantısız bir şekilde, ABD’de herkesin dilediğini isteyen ve gerekli olan her şeyi elde etmeye hazır olan düşük gelir kökenli insanlardan oluştuğudur. İkinci iddiam, çetelerin faaliyetlerinin bir dizi tarihsel değişime adapte olsalar bile, son 150 yıl içinde biçim ve hedeflerde örgütsel olarak dikkate değer ölçüde istikrarlı olduklarıdır.

Bu iddiaları akılda tutarak bu makaleyi ikili amaç etrafında düzenledim. İlki, sonraki bölümde yansıtılan çağdaş çete araştırmasının kavramsal tuzaklarını ayrıntılı bir şekilde açıklamaktır. İkinci amacım, çağdaş ABD tarihinin beş dönemi boyunca çetelerin, aksi durumda pratiklerini nasıl değiştirmediklerini incelerken, insanların çetelere neden katıldıklarını yapısal ve aşırı psikolojikleştirici terimlerle açıklayabilmeyi değil, çeteleri anlamada alternatif bir anlayış sunmaktır.

Mevcut çete araştırmasının tuzakları

Çeteleri olumsuz kişisel özelliklere sahip bireyler olarak ele almak

Genel olarak, iki çete araştırması geleneği, son birkaç on yıl boyunca sosyolojik çete çalışmalarına egemen olmuştur. Birincisi, çeteler, benlik saygısını ve alternatif bir toplumsal kimlik sağlamak için bir gruba bel bağlayacak kadar ciddi kimlik yoksunluğu yaşayan bireyler yığını olarak görülür (Horowitz, 1984; Vigil, 1988). Bu araştırmanın çoğu etnik azınlıklara odaklanmıştır. Örneğin Horowitz (1984) ve Vigil (1988), Meksikalı Amerikalıların Meksika kökenli kültürler ile göç ettikleri egemen Amerikan kültürü arasında marjinalleştiklerini keşfetmişlerdir. Her iki çalışmada bu yazarların ileri sürdükleri gibi, kişisel kimlik eksikliği bu bireylerin bir çeteye katılma olasılığını arttırmakta, çete, onu aynı sosyo-psikolojik pozisyondaki diğerleriyle bağlamakla, birey için bir kimlik boşluğu doldurmaktadır. Bu nedenle, Horowitz’e göre çete üyeleri “imaj kurucuları” idi; Vigil’e göre çete üyeleri, zayıf egoları ile “kendi kimliğini” oluşturmak için çeteyi kullanmak isteyen bireylerdir (Horowitz, 1984, s. 92-944; Vigil, 1988, s. 151). Esasında bu çalışmalar çetelerin, bireylerin yaşamlarında başka türlü bulunmayan bir değer hissi yarattıklarını savunmuştur.

Afrikanlı-Amerikalılar ve Porto Rikolular’ın durumlarında yine de araştırmacılar, parçalanmış evlerden gelen bireylere odaklanan psikolojik bir yaklaşımdan bütünüyle uzaklaştılar. Burada akademisyenler, çete üyelerinin, evde babaları olmayan tek ebeveynli ailelerden gelmelerinin daha olası olduğunu, bu gençlerin “geleneksel” bir kimlik ve yaşam tarzı oluşturmalarına yardımcı olacak bir erkek rol modeli olmaksızın terk ettiklerini iddia etmektedirler. “İstikrarlı” baba figürü bulunmayan bu gençler, kendi evlerinde eksik olanları kendilerine sağlayabilecek erkek egemen grupları ararlar; burada çete bir aile vekili rolünü üstlenir. Açık bir biçimde, o halde bu yaklaşımlar sadece çetelere kimin katıldığını

değil; aynı zamanda neden katıldığını da açıklamaya çalışır. Dahası, bu tür argümanlardan yola çıkmak durumu düzeltmek için önerilen bir stratejidir. Eğer babalar yalnızca çocuklarının anneleriyle kalıp olumlu ekonomik ve duygusal bir çevre sağlasa ya/ya da anneleri çocuklar edinmesin diye doğum kontrolüne zorlansaydı, iddia edildiğine göre, insanların çetelere katılımı azalacaktı.

Ancak bu düşünce çizgisi de birçok yönden kusurludur. Bir kere, tek ebeveynli kadın-başlı aileler pek çok yoksul kentsel alanlarda yaygındır. Bu, epey basit bir biçimde, bu özgeçmişten gelen çoğu çocukların, çetelere katılmadıklarında tek ebeveynli aileleri bir neden olarak görmeyi zorlaştırır (Tucker & Kernan, 1995; Patterson, 1998). Bu nedenle, başka hafifletici faktörlerin, birinin çeteye katılıp katılmamasını etkilemesi gerekir. Başka bir diğer problem, bireylerin yeni kimlikler bulmak için çetelere katıldığı varsayımından kaynaklanmaktadır. Bu husus ile ilgili olarak getirilen kanıtların çoğu, çete üyelerini muhtemelen onların çete aracılığıyla harcadıkları zaman, edindikleri dövmeler ya da giydikleri kıyafetler ile güçlü bir biçimde tanıdığını varsayar. Fakat, burada yine, çete olmayan pek çok üye benzer şekilde hareket eder. Örneğin erkek grubu üyeleri, spor oyuncularını ile takım üyeleri gibi “kardeşleriyle” birlikte iyi zaman geçirirler; her ikisi de sıklıkla dövmelidir ve kendi gruplarıyla ilişkili olan kıyafetler giyerler.

Kimlik üzerine bu odaklanma nedeniyle araştırmacılar, çetelerin kendilerine katılan gençlere sıklıkla sağlamış olduğu daha geniş bir avantaj dizisini vurgulamaktan uzaklaştılar. Örneğin, çete, yasadışı ekonomideki iş girişimleri aracılığıyla ekonomik bir organizasyonun rolünü üstlenebilir ve üyeleri için para üretebilir. Bir çete ayrıca üyelerine heyecan sunabilecek gruplarla ilişkili eğlence ve statü sağlayan çok takdir edilmiş bir toplumsal organizasyon olarak hareket edebilir. Yoksul veya düşük gelirli gençler arasındaki bu durum, yasal ve toplumsal olarak kabul edilmiş kolej ortamlarındaki orta ve üst sınıfların erkek ve kız öğrenci gruplarına sunulan şeyle aynıdır. Bu yüzden, bireylerin kendi başına çetelere katılmasına öncülük eden şey, kimlik eksikliği ya da marjinal kimlik bile olamaz. Gerçekte bu nosyon, bu toplumsal biçimin yoksul mahallelerde ve topluluklarda verebileceği özel durum ve zevklerden dolayı çete “kimliği” nin nasıl cazip hale geldiğini göz ardı etmektedir.

Bu ilk araştırma geleneğindeki diğer çalışmalar -yani olumsuz kişisel özelliklerini vurgulayan çalışmalar- çeteleri çok akıllı olmayan bireyler yığını olarak ele alır. Düşük zekâ ile bir çeteye katılma arasındaki ilişkinin test edildiği herhangi bir çalışmanın farkında değilim, ancak Hirschi ile Hindelang (1977), Wilson ile Herrnstein (1986) ve Herrnstein ile Murray (1994)'nin çalışmaları buna en yakın görünmektedir. Bu araştırmacılar, düşük zekâ ile suç işleme arasında bir ilişki ortaya koysalar bile yine de bu varsayım için kanıt yoktur. Araştırmalar sadece çete üyelerinin düşük zekâyâ sahip olduklarını saptamada başarısız kalmadılar aynı zamanda kanıtlar pek çok çete üyesinin son derece zeki olduklarını göstermiştir. İronik açıdan, kesinlikle, onların iş girişimlerinde bulunma ve onları yok etmeyi zorlaştıran otoritelerden kaçınma konusundaki “bilişsel yeterlilikleri” budur (Taylor, 1990; Sanchez-Jankowski, 1991; Padilla, 1992). Çete üyeleri, zeki ve yetenekli oldukları için, çeşitli kurumlara karşı inatçı düşmanlıklarını, toplumsal problemler olarak onları ortadan kaldırma teşebbüsünde bulunmayla kanıtlamaktadırlar.

Hâlâ bu geleneğin bir başka alt kümesinde, en önemlisi Robert Merton'un (1968) insanların, istediği ve muhtemel kabul etme arasındaki bir boşluğu tanımlaması sayesinde bireylerde gelişen anomi tartışmasıyla ilişkili olan gerilme teorisi (Kornhauser, 1978, s. 139). Amaçlar fırsatlarla uyuşmadığında “gerilmeler” ortaya çıkar. Albert Cohen'in (1955) muhteşem çeteler çalışması Merton'un anomi teorisi ile koyutlanan varsayımların çoğunu kullanmıştır. Muhtemelen bunlardan en önemlisi Cohen'in, çetelerin, bireylerin amaçları ve onların yeteneklerinin farkına varmaları arasındaki gerilimden yayılan hayal kırıklığını telafi etmek için bir alt kültür biçimi olduğu tartışmasıydı. Sonuç itibarıyla hem Merton'un hem de

Cohen'in çalışmalarında, çeteler, damgalanmanın üstesinden gelmek ve statü edinmek için sapkın eylemlere katılan bireyler yığını olarak düşünülür.

Buna bağlı olarak Philippe Bourgois (1995), uyuşturucu ticaretine karışmanın saygıyı istemenin bir işlevi olduğunu ileri sürmüştür. Bourgois, bireylerin statü istedikleri için çeteye ilişkili suçlara karıştıklarını göstermiştir. Yine de etkileyici bir dizi başka çalışma, genç insanların sadece çetelere katılmak ve basitçe statü için değil para ve paranın satın alabileceği toplumsal "saygı"nın temel motivasyon olduğunu doğrulamıştır (Sullivan, 1989; Taylor, 1990; Sanchez-Jankowski, 1991; Padilla, 1992; Shakur, 1993).

Buna rağmen bu geleneğin başka bir açıklaması, çeteleri, sadistik olan ve bu eğilimi şiddet yoluyla gerçekleştiren bireyler yığını olarak görür. Hiçbiri Lewis Yablonsky'nin (1966) bu çete görüşünden daha sağlam olamaz. Yablonsky, etkili kitabı Şiddet Çetesi (Violent Gang)'nde, çete üyelerinin kendilerini diğer gençlerden daha fazla şiddet eğilimli olmaya izin veren psikolojik rahatsızlıklardan muzdarip olduklarını; çetelerle ilişkili şiddetin yüksek etkilerini açıklayan da bu karakter kusurlarının olduğunu varsayar. Yine de başka hiçbir çete çalışması, Yablonsky'nin çete üyelerinin psikolojik sorunlarının yoksul bölgelerden gençlerin genel nüfusundan daha fazla şiddet ile sonuçlandığı tezini destekleyen sistematik kanıt üretmemiştir. Bu, çetelerdeki bireylerin şiddete dahil olduğunun bariz gerçeğini reddetmek demek değildir. Bununla birlikte, Yablonsky'nin çete kavramından daha mantıklı olan şey, baskının, paranın nihai gücünün yerini aldığı psikolojik anormallikleri olan bireyler grubu olarak çetelerin, alt sınıflar arasında saygının elde edildiği bir araç olarak fiziksel şiddeti düşünmesidir. Daha sonra ayrıntılı olarak, burada, pek çok doğrudan gözlemsel kanıt, ısrarla şiddetin, çetelerin faaliyet gösterdiği toplumsal koşullardan kaynaklandığını keşfetmiştir (Miller, 1958; Suttles, 1968; Sanchez-Jankowski, 1991; Venkatesh, 2000).

Bu çete çalışması geleneğinde hâlâ bireyselci bir biçimde yönlendirilmiş bir yaklaşım, kontrol teorisyenlerinin ileri sürdüğü varsayımlara dayanmaktadır. Kontrol perspektifine göre, normal açıdan bireyleri kontrol altına alacak büyük kurumlardan biri veya daha fazlası etkisiz olduğunda çete şiddeti ortaya çıkar (Gottfredson & Hirschi, 1990; Sampson & Laub, 1993). Bununla birlikte, yine, bu tartışma çizgisi en az bir ciddi sorundan muzdariptir: Okullar gibi toplumsal kurumların etkilerini hem okulların hem de bireylerin kendilerinin büyük ölçüde etkilendiği sosyoekonomik şartlardan ayırmakta başarısız olur. Örneğin, orta sınıf çocukları, okulların onların davranışlarını kontrol etme konusunda daha yetkin oldukları veya bir suçtan tutuklanması ya da hüküm giymeleri halinde kaybedilebilecek çok sayıda mülk ve özgürlüklere sahip ayrıcalıklı bir yaşam tarzına sahip oldukları için mi çetelerden veya suça karışmaktan kaçınıyorlar?

Gerçekte, orta sınıf gençlerin genellikle lisedeki erkek ve kız öğrenci gruplarına katılmalarının, eğlenceyi ve toplumsal statüyü sunabilecek sıra dışı bir organizasyona katılma arzusu olduğunu gösterecektir. Yine de erkek grupları ile kız grupları çetelerden oldukça farklı örgütlenmelerdir. Erkek ve kız gruplarındaki gençlerin, çetelerin aksine uyuşturucu satın alma ve tüketme yoluyla yasadışı davranışa dönüşebilecek bir toplumsal organizasyona dahil oldukları yerde; uyuşturucu yapmak ve satmak amacıyla mevcut sosyoekonomik organizasyonlar söz konusu değildir. Öteki farklılıklar mevcut olduğu halde, çeteler ile erkek/kız grupları arasındaki en belirgin ve önemli ayırım, ekonomik mallardaki farklılıkları gerektirmektedir.

Son olarak, kısmen de olsa çetelerin etkili bir yorumu, onları belirli mahallelerde toplumsal düzensizliklerin ürünü olan bireyler yığını olarak nitelendirmiştir. Bu teorinin son zamanlardaki yükselişinde hiçbir araştırmacı William Julius Wilson'dan daha önemli olmamıştır. İki ufuk açıcı çalışmada (Wilson, 1987 & 1996), Wilson, fakir toplulukların, özellikle Afrikalı-Amerikalı toplulukların, küresel ekonomideki değişiklikler içinde ABD'nin üretime yönelik iç kentlerini düşük ücretli hizmet merkezlerine dönüştürdükçe giderek daha fazla fakirleştiğini ileri sürmüştür. Bu durum, Afrikalı-Amerikalılara diğer gruplardan daha

fazla zarar vermiştir, çünkü onlar üretim işlerine daha bağımlıydılar, son zamanlarda beyaz işçiler için geleneksel olarak ayrılmış bir iş kategorisine eriştiler. Makro düzeydeki bu değişim getto topluluklarındaki sosyoekonomik koşulları ağırlaştırdı ve Afrikalı-Amerikalıların sahip olduğu toplumsal ve ekonomik kurumların hayatta kalmasını güçleştirdi. Ortaya çıkan şey, toplumsal örgütlenmede daha genel bir düşüşe yol açan toplulukların fiziksel koşullarındaki genel bozulma oldu. Bu nedenle, bu düşünce çizgisine göre, artan toplumsal düzensizlik, bu ve diğer etnik alanlarda artan çete aktivitesini hızlandırmıştır.

Wilson'un öncülüğünü takiben, diğer araştırmacılar da benzer bir biçimde mahallelerdeki geniş sosyoekonomik düşüşlerin suç ve çete şiddetindeki artışta etkili araç olduğunu öne sürdüler (Hagedorn, 1988; Skogan, 1990; Sampson & Wilson, 1995). Yine de Wilson'dan kaynaklanan bu yaklaşımı şu şekilde karakterize etmek yanıltıcı olacaktır: Daha açık olarak, Wilson'un kendisinin Robert Park ve daha evvel Chicago Okulu'nun kentler görüşünden güçlü bir biçimde etkilendiği (Park vd., 1925). Daha önceki görüş, kenti, her birinin belirli bir etnik kültür, nesil ve bu nesille bağlantılı maddi koşullarla ilgili özelliklere sahip olan ortak merkezli bölgelere bölünmüş olarak tasarladı. Daha sonra Chicago ve diğer büyük sanayi kentlerinin "gecekondu" veya kiralık konutlarını işgal edenler, ülkeye en yeni ulaşan en fakir göçmen gruplarıydı; aynı etnik gruptan sonraki kuşaklar, konut stokunun daha iyi olduğu veya daha iyi hale geldiği alanlardaki konutu işgal edenler olacaktır. Park, alt sınıfların diğer toplumsal sınıfların üyelerinden daha fazla suçlu davranmaya eğilimli olduğunu kabul ederken, çeteleri incelemek için yaygın Chicago Okulu çerçevesini kullanan Frederic Thrasher (1927) idi. İlginç bir şekilde, çeteleri inceleyen tüm araştırmacılar arasında Thrasher, çağdaş çete araştırmacıları arasında en etkili olanı olmaya devam etmektedir. Thrasher'in kendi analizleri için önemini kabul etmeyen çetelerle ilgili az sayıda kitap vardır.

Park ve Thrasher'in ardından Shaw (1930), Chicago Okulu'nun düzensizlik teorisini, toplumsal açıdan düzensiz alanlarda yaşayan ancak toplumsal açıdan düzenli alanlarda suç işleyen insanlar tarafından işlenen suçları hesaba katmak için uyarladı. O, bu coğrafi alanlara "fırsat alanları" olarak atıf yaptı. Bunun orijinal teoriyi değiştirme etkisi vardı, ancak temel ilkelerinin hiçbirini değiştirmede. Sonuç olarak Gerald Suttles (1968) ve William Foote Whyte (1993) zamanında teori, 1950'lere kadar çeteler üzerine olan literatürde baskın olmayı sürdürdü, her ikisi de İkinci Chicago Okulu'nun (Fine, 1995) ürünleri olan, düzensizliğin çetelerin ürünü olmadığını tartışan makaleler yayımladılar ancak yoksul mahalleleri belirli bir yapıyla ilişkilendirdiler.

Her ikisi de 40 yıl çok etkili olan Suttles ve Whyte'in çalışmalarının ardından, Wilson ve Kelling (1989) tarafından, yoksul mahallelerin fiziksel bozulmasının bu mahallelerdeki toplumsal kontrol üzerinde giderek artan bir etkiye sahip olan ve suç için elverişli ortam sağlayan şeyin bu kontrol eksikliği durumu olduğunu belirten bir makale geldi. Profesyonel olmayan bir dergide yer alan bu makale, ardından suç literatürünün büyük bir bölümü üzerinde muazzam bir etkisi oldu. Wilson ve Kelling'in (1989) argümanının ilk ampirik çalışması, bir mahallenin fiziksel çöküşünün toplumsal kargaşaya ve suç artışına yol açtığına dair kanıt bulan Skogan (1990) tarafından yapılmıştır. Skogan'ın kitabının (1990) yayınlanmasından kısa bir süre sonra, Robert J. Sampson ve William Julius Wilson (1995) tarafından yazılan bir makale, toplumsal düzensizlik teorisinin argümanları ile fiziksel çöküş ve düzensizlikle ilgili ortaya çıkan argümanları evlendirmeye teşebbüs etmiştir. Bunu yaparken onlar William Julius Wilson'un (1987) makro ekonomik koşullardaki değişimi, mahallenin fiziksel durumundaki çöküşü ve toplumsal bozulma ve suçtaki artışı hakkındaki tartışmayı bağlayan bir teori sundular. Bunu, kentsel yoksulluğun durumu üzerine, o ve Sampson'un ilerlettiği önceki konumu ampirik olarak doğrulamaya girişen Wilson'un ikinci kitabı (1996) izledi.

Wilson'un tartışma çizgisinin en kritik kısmı, küresel ekonomideki değişiklikler nedeniyle Afrikalı-Amerikalı getto içinde önemli bir toplumsal ve fiziksel çöküşün olmasıydı.

Onun argümanı, toplumsal bozulmanın olmadığı Afrikalı-Amerikalı mahallelerindeki bir zaman çizgisine dayanmıştı. Wilson'un seçtiği zaman çizgisi 1940'lardı ve bunu göstermek için seçtiği yer –daha sonra ABD'nin en büyük Afrikalı-Amerikalı gettosu olan- Chicago'nun Güney Yakası idi. Wilson, St Clair Drake ve Horace Cayton (1945) tarafından Chicago'nun Güney Yakası'nın ufuk açıcı çalışmasını kullanmıştır. Onlar, Güney Yakası mahallelerinde yoksulluk varken, zamanında pek çok toplumsal ve ekonomik kurumların en azından yerliler için güçlü toplumsal örgütlenme sağladığını keşfettiler. Özünde, düzensizlik yoktu ve ne yüksek derecede suç ne de çete faaliyeti vardı.

Drake ve Cayton'un çalışmasını karşılaştırmalı bir zaman çizgisi oluşturmak için kullanan Wilson, belirli mahallelerin sadece gelir ve servetteki düşüşlerini görmeye kalmayıp aynı zamanda yağmacı grupların yükselişine benzer başka “sapkın” gruplar arasında aşırı derecede yoksulluğun olduğu sonucunu çıkardı. Wilson'un çeteler için uyguladığı teorik argüman, Hagedorn (1988) ve Anderson (1990)'un etnografik çalışmaları tarafından desteklenmiştir. Bu tartışma çizgisi ile ilgili problem, 1940'lar süresince Chicago'nun Güney Yakası'nın kullanılmasının iyi bir örnek olmayabileceğidir, çünkü bu alan Wilson'un ileri sürdüğü gibi toplumsal açıdan örgütlenmemiştir. Drake ve Cayton'un (1945, s. 589-594) çalışmalarına daha yakından bir bakış, suçluluğun, şiddet ve fuhuşun olduğu gettonun önemli fakir bölümlerindeki ihmalden kaynaklandığını göstermektedir. Buna ek olarak, çeteler zaten bu ve diğer alanlarda faaliyet gösteriyordu ve bunun Afrikalı-Amerikalı getto için yaldızlı toplumsal örgütlenme çağı olduğunu iddia etmek zordur. Dahası, çete oluşumunun yoksulluğun egemen olduğu alanlarla ilişkili olduğu görülmektedir. Chicago Okulu ile ilişkilendirilmiş olan Suttles (1968) ve Whyte (1993) bile çetelerin, bozulmanın bir sonucu olmaktan ziyade yoksul topluluğun yapısının ayrılmaz bir parçası olduğunu ileri sürmüşlerdir. İronik açıdan, onların araştırmalarının bu kısmı kriminolojik literatürün pek çoğu tarafından büyük ölçüde görmezden gelinmiştir.

Sapkın davranışlar sergileyen bireyler yığını olarak çeteler

Bu alandaki ikinci bir araştırma geleneği, çeteleri sapkın eylemler gerçekleştiren bireyler yığını olarak göz önünde bulundurur. Bu gelenek, daha önce belirlenmiş tanımsal ikilemlerin altını çizer: Çeteleri inceleyen araştırmacılar, bir kolektif davranış biçimini çalıştıklarını bilirler, ancak bu biçimin nasıl tanımlanacağı konusunda bir fikir birliği yoktur. Bu nedenle, bu gelenekteki akademisyenler, çeteleri yalnızca “sapkın” ya da cezai fiiller gerçekleştiren bireylerin gevşek birleşmeleri olarak algılayan bireyci varsayımlara geri dönme eğilimindedirler (Klein & Crawford, 1968). Bu eylemler ekonomik ya da şiddet niteliğinde olabilir, fakat bu çerçevede, onların pratiklerinin yasadışı karakteri çeteleri diğer birleşmelerden ayırmaktadır (Klein, 1998).

Bu yaklaşımın da eksiklikleri söz konusudur. İlki, çetelerin doğrudan bölgesel açıdan tanımlanması; bir diğeri, yasa dışılığın, kimliği belirlemede bir anahtar olarak kullanılmasıdır; üçüncüsü ise, kendilerine böyle atıfta bulunan (ve resmi bir adı olan) herhangi bir birey grubunun bir çete olarak ele alınabilmesidir. Birincisi, çeteler üzerine olan çoğu araştırmaların arasında tutarlı bir bulgu, genellikle belirli mahallelerle özdeşleştikleri ve bölgesel olarak hareket ettikleri tanımlamasıdır. İsimlerini ve kimliklerini bir mahalleden veya bir topluluğun coğrafi bölümünden alabilirler ve daha sonra bu bölgeyi davetsiz misafirlere karşı korumak için harekete geçebilirler (ister davetsiz misafirlerin varlıkları için potansiyel tehditler oluştursun ya da oluşturmazın). Her şeye rağmen, bölgesel temelli yaklaşımların dezavantajları dikkate değerdir. Bir problem, bu yaklaşımın, çetelerin bölgeselliğini hayvan davranışçıları tarafından sayısız çalışmadaki bölgesel davranış betimlemelerine benzetme eğiliminde olmasıdır (Lorenz, 1966; Morris, 1967; Suttles, 1972). Kısmi sonuç olarak, çetelerin imajları, erdemli ve zararsız insanları avlayan ve daha sonra yaygın kültürel anlayışları etkileyen bireyler yığını olarak medyaya girmektedir (Wacquant, 1994).

Buna bağılı olarak, araştırmacılar, bölgesel temelli analogiler arasındaki içgüdüsel ve duygusal tepkileri vurgularken, sıklıkla bireylerin bir çeteye katılmaya karar verirken yaptıkları oldukça akılcı değerlendirmelerinin yanı sıra katılmadan sonra bireylerin kararlarının amaçlı karakterini göz ardı etmektedirler. Bunun yerine hem hayvan hem de insan davranışının akılcı olmayan karakterini vurgulamaktadırlar (Lorenz, 1966; Wilson, 1993). Belirli bir coğrafi bölgede yaşayan ve serpilken kültürel ya da duygusal güçler, bir çetenin maddi avantajlarını temin etme yeteneğinden daha baskın olup aksi halde alt sınıf topluluklarda temin etmek zordur. İlginç bir şekilde, bir bireyin suçta olan ilgisinin büyük ölçüde duygularla ilişkili olduğunu (ve bu nedenle gençlerin bu duyguları yürürlüğe koymayı sağladıkları bağlamda çetelere çekildiklerini) tartışan Jack Katz'ın (1990) kültürel yönelimli çalışması, sosyo-biyologlar tarafından yapılan içgüdüsel argümanlar ile benzeri bir ilgiyi paylaşmaktadır. Sosyo-biyologların çalışmaları gibi Katz'ın çalışması da gelecekteki (ve hali hazırdaki) çete üyelerinin karar alma süreçlerine giren her maliyeti ve fayda hesaplarını büsbütün küçümsemiş ya da reddetmiştir.

Çetelere karşı bölgesel yaklaşımlarla ilgili bir başka problem, bu organizasyonların belirli bir coğrafi alanda kaldığı taahhüdünü abartma eğilimidir. Çeteler belirli bir alanda faaliyet gösterir, çünkü bu konum, belirli bir bölgenin kendilerini tanımlamaları için temel olduğu için değil; onların kendilerini güvende ve kontrol altında hissedebilecek kadar güçlü oldukları tek yer olduğundan dolaydır. Bu, grupların belirli bir coğrafi yeri kullanarak organizasyonel bir kimlik oluşturmadığını söylemek değil, fakat bölgenin önemi, psikolojik kimliğin oluşumu ile ilgili olmaktan ziyade daha çok pazar kontrolü ve güvenliği ile ilgili olmaktadır. Çeteler, işgal edebildikleri kadar pek çok coğrafi sahayı işgal etmeye hazırdu; bu çok geniş alanlar ve sınırlar üzerinde yayılabilirdi.

Bu dezavantajlara ek olarak -bölgesel yönelimli tanımlardan kaynaklanan hayvansal analogilerin kolaycılığı ve sonuçta ortaya çıkan akılcı motivasyonların azımsanması- bir başka mesele, bölgesel tarzda hareket eden ve yasadışı eylemlerde bulunan tüm grupların çete olmamasıdır. Örneğin, evi üzerinden bölgeselleşen ve alkol ve uyuşturucu tüketimiyle uğraşan bir erkek koleji ya da etnik sosyal kulübün, yeni üyeleri taciz etmede ya da mahallede istenmeyen kişilerin dışlanmasında şiddet kullanması çetelerin bölgesel yönelimli tanımına uyar. Yine de genellikle orta sınıf ya da üst sınıfın bu biçimleri, çetelerle ilişkilendirilmemeli ya da genellikle çeteler olarak ele alınmamalıdır.

Alt sınıf topluluklarında, çete olmayan diğer kolektif davranış biçimleri, yine de bu ikinci araştırma geleneğinde yaygın olarak belirtilen, bu kriterlere -bölgesellik, yasa dışılık ve "çetelerin" kendi tanımı- uymaktadır. Örneğin, bir "ekip"i ele alalım. Ekip, hırsızlığı tasarlamak için organize edilmiş üç ila beş kişilik bir grubu tanımlamak için kullanılan bir isimdir; başka bir deyişle, grup, yalnızca suç davranışına karışmak amacıyla örgütlenmiştir. Benzer şekilde "heyet", yasadışı uyuşturucuların satışı etrafında örgütlenen sıklıkla Jamaikalı gruplara atfedilen bir terimdir. Son olarak, çok çeşitli yasal ve yasadışı işlerde faaliyet göstermek üzere örgütlenmiş gruplar için kullanılan bir "kartel" söz konusudur. Bu grupların her biri suç oluşturan davranışa girişen, faaliyet gösterdikleri bir bölgeye sahiptirler ve yukarıdaki kriterlere göre çete olarak kabul edilebilir.

Öyleyse, bu analizden ortaya çıkan, çetelerin daha kesin bir tanımı olmaksızın, henüz tarif edilen çeşitli kolektif davranış biçimlerini ayırt etmenin imkânsızlığıdır. Bireylerin bölgesel tarzda ve yasadışı eylemlere giriştiği her ilişki içinde çeteler gibi davranmalarıyla sadece kafa karışıklığı değil, aynı zamanda çetelerin net bir sosyolojik anlayışından kaçınan araştırmacılar ortaya çıkar: Çeteler ve gruplar, çete olmayanlardan ayırt edilemez hale gelir. Dahası, ortaya çıkan tanım boşluğunun ortasında, muhtemelen sadece erkek grupları, ekipler, heyetler ve karteller çetelerle karıştırmamaktadır: İlaveten araştırma, çetelerin ve takımların çözümlemelerini başarısızlığa uğratma eğilimi söz konusudur. Yine de diğer örgütlenme biçimlerinde olduğu gibi, takımlar ve çeteler sosyolojik olarak aynı değildir.

Takımlar iki şekilde ele alınabilir: Oluşumun bir lideri vardır, ancak grup organizasyonel yapıdan yoksundur; diğeri ise bir lider olmaksızın çalışan kolektif bireyleri gerektirir, fakat muhtemelen “çetecilik” davranışına girebilir (“çetecilik” davranışı ile bireylerin bir şeye karşı çıkmak veya bir şeye saldırmak için bir araya gelmelerini kastediyorum). Her iki takım da çetelerden farklıdır, çünkü düzenli kurallara uymazlar, üyeleri arasında farklı roller üstlenirler ya/ya da grubun hayatta kalmasına öncelikli önem veren bir kod altında çalışırlar. İlk tipte bir lider bulunur ve insanlar çetecilik davranışına girer, illaki düzenlenmiş kurallar söz konusu değildir ne de farklılaşmış roller üstlenilmektedir. İkinci tipte bir bireyler yığını lider olmaksızın çalışır, fakat düzenli olarak birbirleriyle gevşek konular içindedirler; onlar da “çetecilik” davranışına girerler fakat yalnızca belirli bir dönem dahilinde. Takımın bu tip örneği, köşede ya da başka bir yerel alanda düzenli olarak bir araya gelen, “kendiliğinden bir davranış biçimi olarak” “çeteciliğe” dahil olan fakat grup tarafından önceden planlanmış sistematığın bir sonucu değildir.

Şimdiye kadar, bu problemler çeteleri bölgesel olarak tanımlamanın bir yan ürünü olarak ortaya çıkmıştır, ancak bu araştırma geleneği ayrıca çetelerin özellikle suçlu davranışa girişen gruplar olarak tanımlanabileceğini varsaymaktan muzdariptir. Bir kez daha, bu önerinin sürdürülmesi zordur. Basitçe çete üyelerinin suça karışmasından dolayı, öyle oldukları ya da doğuştan suçlu gruplar olarak anlaşılması gerektiği anlamına gelmez. Erkek grubu üyeleri de ölümle sonuçlanabilecek (kuşkusuz daha az sıklıkta olsa da) yasadışı davranışlarda bulunurlar; yine de çoğu erkek grubu faaliyeti suç içermediğinden dolayı bunlar suç örgütleri olarak ele alınmaz. Her halükârda, çoğu çete üyesinin yaşamındaki 24 saatlik bir süre zarfı benzer bir biçimde araştırılacak olsaydı eğer, çoğu üyesinin, zamanını suç faaliyetlerine katılmak için harcamadığını keşfedecektik. Aslında, kanıtlar ezici bir şekilde erkek grubu veya diğer sosyal kulüpler gibi, çetelerin temel amacının, üyelerine ve topluluklarına toplumsal ve ekonomik faydalar sağlayan biçimsel kolektifler olduklarına işaret etmektedir (Thrasher, 1927; Suttles, 1968; Vigil, 1988; Sanchez-Jankowski, 1991; Whyte, 1993; Venkatesh, 2000). Bu nedenle, sosyologlar ve kriminologlar da dahil olmak üzere toplumun çoğu, en çok, çete üyelerinin yasadışı davranışları ile ilgilenirken, bu ilgi tanım algılamalarına (ve yanlış algılamalara) dönüştürülmemelidir.

Çeteler üzerindeki araştırmaların çoğu, az çok henüz ifade edilmiş varsayımları kabul etmiş ve birleştirilmiştir. İlk araştırma geleneği (olumsuz niteliklere odaklanan) ve ikinci araştırma için (“sapkın” faaliyetlere odaklanan) yalnızca psikişik öğeler üzerinde muazzam vurgunun yer ettiğini not edelim: Her ikisi de eleştirel sorudan ziyade, Amerikan düşüncesinde yaygın olan psikişik yönelimli bireyciliğe dayanmaktadır. Eşzamanlı olarak bireylerin çetelere katılmasını etkilemesinde toplumsal yapının öneminin göz ardı edilmesi; organize çete faaliyetlerine katılma güdülerinin yanlış anlaşılması ve bu bireylerin kurdukları ve sürdürdükleri ilişki türlerinin yanlış temsil edilmesi şaşırtıcı değildir.

Bu eleştiriyi yaparken, bireylerin çeteler üzerindeki çalışmalarla ilgisiz olduğunu ima etmek istemiyorum. Daha ziyade amacım, literatürde orta sınıf bir çevrede büyümüş ve aslında belirli bir sınıf düzeniyle bağlantılı toplumsal beklentileri paylaşan ya da paylaşması gereken tipik bir bireyi varsayarak, literatürdeki bir eğilimi düzeltmektir. Araştırmacılar bu varsayımla başladığı ölçüde, çetelere katılmaya karar veren insanlar muhtemelen toplumsal açıdan “sapkın” olarak ve erkek gruplarına katılan bireyler “normal” olarak görülür: Davranışlar, belirli sosyoekonomik çevreye tepkileri anlamak yerine psikolojik patolojilerin sonucu olduğu kabul edilir. İronik bir biçimde, çoğu düşük gelirli mahallelerdeki bazı yerliler, çeteye katılmayan bireyleri toplumsal açıdan “sapkın” olarak düşünürler.

O halde, tümüyle benim iddiam, alt sınıflardaki insan failinin akılcı biçimlerini yaratmada yapının rolünün şimdiye kadar sosyolojik araştırmaların çoğunda sürekli hafife alındığıdır. Dahası, bu az değer biçme, farklı ve aksine oldukça zengin bir literatür karşısında hem açık hem de incelikli bir şekilde görünmektedir. Çete teorilerinin daha açık olması için,

yine de bireylerin çetelere katılımını yaratmada ve sürdürmede yapının öneminin, sosyolojik yaklaşımların -arka planına düşürülmesinden ziyade- ön planına getirilmesi gerektir.

Çeteleri farklı biçimde anlama

Yapı, sıklıkla kullanılan, fakat ayrıca yoksullukla ilgili çalışmalarda ender tanımlanan bir kavramdır. Burada, her toplumsal sınıf için çeşitli uygun karakteristik özellikleri oluşturan bölüştürme sistemindeki maddi kaynakların konumuna atıfta bulunmak için “yapı”yı kullanıyorum. Düşük gelirli topluluklarda yaşayan insanlar için maddi kaynakların azlığı davranışsal seçimler düzenler ve insanların orta sınıflaşma çabalarını etkiler. Sonuç olarak, pek çok düşük gelirli topluluklarda yaşayan insanlar, sorumluluklardan kurtulmak için çevreleriyle savaşmak zorundadırlar. Bu çabanın ürünlerinden biri “meydan okuyan bireyci” kişiliğin gelişmesidir. Fromm’a (1970) göre, onun psikik ve toplumsal özelliklerini oluşturmasından dolayı bu kişilik özelliği, baskın olan toplumsal değerleri -yani, sosyo-ekonomik açıdan hareketli olma ve sermaye birikimi üzerine vurgu- bu hedeflere ulaşmak için düşük gelirli topluluklarda yaşayan insanlar için mevcut olan kaynakların azlığı ile birleştirmektedir.

Bu “meydan okuyan bireyci” kişilik, fakir ve işçi sınıfı bölgelerinden birkaç yerli arasında mevcut olmasına karşın, neredeyse tüm çete üyelerinde vardır. Bunun nedeni, çetelerin baskın amaçlara ulaşmak için pek çok niyeti ve aracı içermesi yüzündendir. Bu yüzden, çetelerin kendileri tam olarak organize olmuş “meydan okuyan bireycilik” olarak tanımlanabilir (Sanchez-Jankowski, 1991); fakat çeteler “meydan okuyan bireycilik” olarak organize olurken bu, basitçe, onların gevşek birlikler olduğu anlamına gelmez. Daha ziyade, organizasyonel varlıklar olarak çeteler, üyeleri ve toplumdaki diğer insanlar için faydalar üretebilir, rütbe ve sıra davranışlarını kontrol edebilir ve liderlik değişikliklerini bu varlıkların sürekliliğini garanti altına alacak tarzda yeniden düzenleyebilirler.

Bu tür organizasyonel nitelikler, çetelerin diğer kolektif davranışlardan ayırt edilebileceği kriterleri ileri sürer. Yine, bu tür kriterler olmadan, araştırmacılar, çete faaliyetlerini “çete öncesi” (bir “takım” ya da bir çete olmak isteyen partiler gibi) ya da “çete sonrası” (bir zamanlar çete olan, ancak düşüş durumuna giren bir grup gibi) olanlarından artık ayırt edemezler. Bu nedenle, gruplar arasında anlamlı ayrımlar yapılmasını sağlayabilen ve düşük gelirli topluluklarda farklı davranış kalıplarını anlayabilen ve tahmin edebilen organizasyonel gelişimle ilgili bir sürece ihtiyaç vardır. Bu gelişimsel organizasyonel süreç çağrısını somutlaştırmak için örneği dikkate alalım. “Heyet”, bazı kişilerin dahil olduğu belirli bir organizasyon türünü belirlemek için Jamaikalılar tarafından kullanılan isimdir. Bir “heyet” bir çeteyle aynı iç organizasyon yapısını almasına rağmen, özel olarak uyuşturucu kaçakçılığı yapmak için organize olmuştur. Çeteler çok boyutlu roller üstlendiğinden dolayı toplulukları içerisinde, merkezi kurumsal bir pozisyon işgal ederler. Öte yandan, “heyetler”, topluluklarında çok daha uzak kısıtlı bir rol üstlendiklerinden dolayı, onlar topluluğun organik bir parçası değildirler. Bunun yerine, “heyet”, düşük gelirli topluluklarda bir çeteninkine hem benzeyen hem de benzemeyen bir rol ve davranış ile yeni bir tarihsel aktörü temsil eder.

Gelişimsel süreç boyunca tanımlanan çetelerin sosyolojik doğruluğunu artırma durumu, bu organizasyonel biçimin tarihsel perspektife yerleştirilmesi yoluyla aydınlatılabilir. Çete organizasyonları, 150 yıldan fazla bir süredir Amerikan toplumunun bir parçası oldukları için inanılmaz ölçüde dirençli olmuşlardır. Sayısız toplumsal çalkantılar bu dönemde çete dinamiklerini etkilemiş olsa da çeteler üzerindeki sosyolojik literatürden kaçan şey, ilerici toplumsal değişikliklerin çetelerin fonksiyonel şekli ve davranışlarında nasıl eşzamanlı dönüşümler ürettiklerine dair değerlendirmedir. Çeteler toplumda faaliyet gösterirler ve toplumlar sürekli bir toplumsal değişim sürecinde kalır; her ikisi de birbirleri ile ilişki içinde diyalektik olarak değişir. Elbette toplumsal değişimler aşamalı olarak ortaya çıkmakta, bu aşamaların birikmesi insanlarda, gruplarda ve kurumlarda önemli ve benzersiz değişiklikler

üretmektedir. Genellikle bu deneyimlere “dönem etkileri” veya “nesil etkileri” adını veririz, fakat anlamı aynıdır: Tarihteki belirli bir zaman diliminin toplumsal koşulları içindeki toplumsal biçim ve gelişim meseleleri. Bu nedenle, belirli bir çağda çeteleri tam olarak anlamak için, onları belirli zamanlarda etkileyen kapsamlı toplumsal değişimleri düşünmek gerekir.

Özellikle, beş kritik dönem son 150 yıldan fazla çetelerin toplumsal ve örgütsel gelişimini etkilemiştir: Büyük Göç Dalgası; Endüstriyel Üretim Genişlemesi, Yasa Dışı Uyuşturucu Pazarının Devlet Denetiminden Çıkması; Kitleli Hapsedilmenin Yükselişi ve Tekelci Pazar Etkinliğinin Yayılması. Her dönem, çetelerin işleyen zaman zarfında içinde bulunduğu çevreyi etkileyen toplumsal yapısal değişiklikler içeriyordu. Yine de beş dönemin hepsinde ortak olan iki faktör mevcuttu: Birincisi, yoksulluk ya da çok sınırlı bir aile gelirinin çete oluşumunun ve katılımının anahtar ön koşulu olduğudur ve ikincisi, sosyoekonomik hareketlilik fırsatlarının her dönemde kötüleştiği ve çeteyi sandığının aksine gittikçe çekici kıldığıdır. Şimdi sırasıyla onların yaşam koşullarının gittikçe kötüleştiği yapısal koşullarla yüzleşen yoksul ve düşük gelirli nüfuslara nasıl önemli ve bazen benzersiz maddi zorluklar sunduğunu göstermek için her döneme dönüş yapalım.

Göç zamanlarında çeteler

ABD için sürekli göç dalgaları, farklılıklarına rağmen, çeşitli etnik grupların bir nesilden diğerine olan önyargının ve ayrımcılığın üstesinden gelme deneyimlerini paylaşmak anlamına gelmektedir (Archdeacon, 1983; Portes & Rumbaut, 1996). 18. yüzyıldan başlayarak çeteler, ABD'ye giden yolu keşfeden çeşitli grupların alt sınıflarıyla ilişkilendirildi (Riis, 1901; Joselit, 1983; Stark, 1993). Gerçekte, gençlerin çetelere ön ayak olmasının ve ihmali olan davranışlara karışmasının ana nedeni alt sınıf konumu idi (Asbury, 1927; Thrasher, 1927; Zorbaugh, 1929). Baskın ideoloji, ebeveynlerinin alt sınıf konumlarının bileşimi olan bireyin, kendi başına yapması gerektiği ve bu ideolojiye devlet desteğinin bir toplumsal güvenlik ağı yolunda çok az şey sunduğuydu (Patterson, 2000). Bu nedenle, bireyler çetelere katıldı çünkü bu tür bir ilişki onlara dostluk, eğlence ve tüketilecek malları sunmuştu -sonrasında suçlu eylemlerle elde edilmiş olsa bile (Thrasher, 1927; Zorbaugh, 1929, s. 159).

1990'lara kadar, bu koşullardan bazıları sürmesine rağmen, göç deneyiminin yapısı değişti ve çeteleri iki farklı şekilde etkiledi. Birincisi, geçmişte olduğu gibi, ABD'ye gelen göçmenler kendi topluluklarını kurmaya devam ettiler (Waldinger, 2001); Çinli ve Vietnamlılar gibi grupların bazıları göçten önce kendi toplumlarında uzun bir çeteler tarihine sahiplerdi (Vigil & Yun, 1990; Chin, 1996). Buna rağmen, geç zamanlardan farklı olarak, çeşitli gönderici ülkelerdeki çeteler daha sonra organizasyonlarının elemanlarını göndermeden önce vatandaşları Birleşik Devletleri'nde kendi topluluklarını kurana dek beklemişlerdir (Vigil & Yun, 1990, 1996; Chin 1996). Ortaya çıkan çeteler, özellikle değilse bile, öncelikle uyuşturucu kaçakçılığı ve kumar kuruluşlarında yer almışlardır. Topluluklarda yaşayan insanlar, yeni gelenler, dil engelleri ve grup dışı önyargılar olduğu için onlar toplumsal açıdan yalıtılmış oldukları hissini yaşadılar. Bu, bu çetelere operasyonlarını geliştirmeleri için verimli bir ortam sağlar, çünkü bu tür mahalleler, toplumun daha varlıklı iş kollarının üyelerine yasadışı uyuşturucu ürünleri satmak için uygun bir şekilde korunan bir ortamdır. Yerlilerin İngilizce yeterliliği, göçmen topluluğunun eğlence ihtiyaçlarını karşılamada işletmeler kurmak için elverişli ekonomik bir mekân sağlar. Bu, çetenin yasadışı kumar evlerini kurma yoluyla başarıldı. Burada en önemlisi, bu çeteler için uyuşturucu kaçakçılığı ve kumar evlerinin keşfinin kârlı olması, göçmen topluluklarının izolasyonunun onların faaliyetlerini polisten gizlemeyi kolaylaştırmasıdır.

İkincisi, çeteler, ayrıca bu toplulukların gençlerinin sosyoekonomik hareketliliğinin ortaya çıktığı göçmen topluluklarında da gelişti. 1990'larda geçmişe göre daha da yapısal olarak engellendi. Burada, bu alanlardaki gençler, öncelikle birinci ve ikinci nesilden olanlar,

ebeveynlerinin ulaştığı sosyoekonomik seviyenin üzerine çıkmalarına izin verebilecek işleri bulmalarının olası olmadığını fark etmeleriyle engellenmiş ve hayal kırıklığına uğramış olduklarında bir çete ortaya çıkar (Portes & Rumbaut, 2001). Bu, bazı gençlerin, ebeveynlerinden daha iyi bir yaşam sağlayacağına inandıkları geliri elde etmek için çeteler oluşturmalarına yol açar. Bu çetelerin iki temel para kaynağı vardı: Topluluklarında yaşayan küçük ev sahiplerinden ve restoran çalışanlarından tehditle paralar almak (Vigil & Yun, 1990) ve eroin ve kokain satışı ile daha büyük uyuşturucu organizasyonlarından (ve daha sonra şehirdeki çeşitli perakendecilere satıldı) tehditle bu paraları almak. Bu, bu çetelerin çoğu için oldukça kârlı olduğunu kanıtlamıştır.

Bu bakımdan, göçmen deneyimlerinin karakteri geçmiş ve şimdiki çetelerin gelişimini etkilemektedir. Bu, hem güçlü ve sofistike çetelerin varlığı gibi gönderici topluluklardaki mevcut yapısal koşullarının yanı sıra ev sahibi ülkede tıkanmış hareketliliği hem de zayıf beyaz olmayan nüfusların sosyo-coğrafik yoğunlaşmasını içerir.

Mavi yakalının genişleme zamanlarında çeteler

1940'lar, 1950'ler ve 1960'lar boyunca işçi sınıfı çocukları için işçi sınıfı mesleklerini güvence altına alan önemli fırsatlar mevcuttu. Bu sonraki on yıllarda işçi sınıfının topluluklardaki mesleklerini sürdürmeyi güvence altına alma fırsatı, çetelerin belirli karakterini etkilemiştir (Stark, 1993). Bu tür topluluklarda gençler, mavi yakalı pozisyonlarda istihdam edilmiş aile üyelerini, akrabaları veya arkadaşları görüp konuşarak büyümüşlerdir; onlar fabrikalarda ve yaşam içinde bu tür işleri sağlayan mevcut toplumsal koşulları öğrenmeye başlamışlardır. Kişisel düzeyde, pek çok genç bu işleri çekici bulmuyordu. Mavi yakalı işler hakkında konuştuklarında bile özel sektörde çalışmanın sıkıcı ve uzun saatler sürdüğüne inanıyorlardı. Orta düzey işgücü piyasasındaki mavi yakalı işleri tartıştıklarında, fiili çalışma koşulları ve istediklerini hayattan alma şansları ile ilgili görüşleri daha da serttir. Albert ve Luis'nin yorumları bu konuda tipiktir. Albert, babası General Motor için otomobil parçaları üreten, 16 yaşında bir Afrikalı-Amerikalıdır:

Kesinlikle babamın yaptığını yapmak istemiyorum. Her zaman üretim çizgisinin ne kadar hızlı olduğu hakkında şikayet ediyor. Her zaman yorgun ve iyi para kazanmasına rağmen iş hakkında söyleyecek bir şeyleri yok, her gün aynı şeyi yapar. Her zaman içmesine şaşmamalı.

Luis, babası hazır giyim endüstrisinde çalışan 15 yaşında bir Meksikalıdır:

Babam evin etrafında bir serseri gibidir. İşten eve çok yorgun geliyor. Aynı işi günde on iki saat, haftada altı gün yapıyor. Her yerinde makineden tozlar var ve maske takmamaktan öksürüyor. Umarım benim için onunkine benzer bir işten daha fazlası vardır.

Ebeveynlerinin işlerini olumsuz olarak gören gençler, muhtemelen bu belirli iş piyasasına ve yaşam tarzına girmeden önceki süreyi uzatmak isterler. Yüksek ücretli üretim işleri mevcut olsa bile, fiziksel olarak yükümlülük altına konuluyorlar, çünkü bu işleri sunan firmalar genellikle işçilerin kendileri fazladan para isteseler de istemeseler de fazla iş yapmaları için baskı yapıyorlar. Dahası, çalışma genellikle tekrarlayıcı ve monotondur, bu da ayrıca psikolojik olarak külfet sağlar. Bu koşullar altında çeteler, gençlerin işlerini üstlenmeden önce eğlence ve zevk yaşamaları için eşzamanlı bir yaşam tarzı sağlayan toplumsal bir sığınak ve kurtulmak istedikleri organizasyonlar olarak ortaya çıkar.

Bu yüzden, bu ikinci yapısal durumda -burada "mavi yakalının genişleme zamanlarında çeteler" dediğim- öncelikli faaliyetler, üyelerine boş zaman sağlamak için gerekli mali kaynakları garanti altına almaya yöneliktir (Miller, 1958). Bu amaç, yarı zamanlı iş edinen ve çete organizasyonundan dolayı ödeme yapan üyeler ya/ya da yasadışı uyuşturucu ve çalıntı kaçak mal satışı aracılığıyla çözüme ulaştırılmaktadır. Ancak, bu çeteler diğer yapısal koşullar altında olduğu gibi onların üyelerine dağıtmak için fayda biriktirme üzerine odaklanmazlar; daha ziyade onların ekonomik faaliyetleri, sağladıkları eğlence ile ilgili hesapları ödeme

üzerine yoğunlaşmıştır (Joyeaux, 1960). Bu, birinin geçici veya yarı zamanlı bir iş edinmesinin nedenidir, çünkü öncelikle çeteye dahil olmuşlardır ve zamanlarını ve enerjilerini tekelleştiren tam zamanlı bir çalışma çizelgesine bağlı kalmaksızın boş zaman etkinliklerini sürdürebilirler. Bu nedenle, çetenin buradaki öncelikli karakteri bir toplumsal organizasyonun işlevlerini üstlenmesidir (Schneider, 1999).

Uyuşturucunun devlet denetiminden çıktığı zamanlarda çeteler

Geçmişte, İtalyan Mafyası hem üretim hem de dağıtım üzerindeki kontroller de dahil olmak üzere uyuşturucu endüstrisini tekelleştirdi. Bununla birlikte, İtalyan Mafyası'nın üretim ve dağıtımının bütün kontrolü, bunlardan en önemlileri etnik çatışma ve pazar kontrolünü içeren çeşitli nedenlerden ötürü buharlaştı. Etnik rekabetler İtalyanlar ve Afrikalı-Amerikalılar, Porto Rikolular ve Meksikalılar arasında daha düşman hale geldikçe, Mafya da dahil olmak üzere İtalyanlar genelde bu grupların semtlerindeki fiziksel güvenliği neredeyse imkânsız buldular. Bu, İtalyanları perakendecilikten en büyük tüketicileri olan topluluklara mahrum bıraktı. Ardından, kokainin piyasaya sürülmesiyle, İtalyanlar üretim kaynaklarına erişimi kontrol etmenin imkânsız olduğu kararına vardılar. Latin Amerika büyük bir kokain üreticisi olduğundan, Birleşik Devletler'deki çeşitli Latin Amerikalı göçmenler etnik yakınlıkları temelinde bu üretim kaynaklarına erişiyorlardı.

Bu değişikliklerin bir sonucu olarak, İtalyan Mafyası perakende faaliyetlerini ve basitçe toptan satılan uyuşturucuları pek çoğu bu etnik alanlardan yerel perakendecilere kademeli olarak geri çekmek zorunda kaldı (Robinson, 1993). Eşzamanlı olarak, bu, düşük gelirlili topluluğun diğer kesimlerinin perakende uyuşturucu endüstrisine dahil olması için uygun durumlar açtı (Ianni, 1974; Bourgois, 1995). Bu, 1970'lerde ve 1980'lerde olduğu gibi çeteler, uyuşturucu perakende ticaretinin farklı kapasitelerine dahil oldu. Bazı çeteler uyuşturucu dağıttı ve aynı zamanda içilebilen kokain (crack cocaine) ve diğer uyuşturucuların üretimine dâhil oldu; bazılarında sentetik halüsinojenler üreten uyuşturucu imalathaneleri vardı. Dahası, yoksullar ve işçi sınıfı için pazar fırsatları kötüleştikçe, artan sayıda gençlik, çetelerin cazip bir alternatif olduğunu keşfetti (Kasarda, 1990; Wilson, 1996). Ekonominin üretim sektöründeki pazar fırsatları ile hem üretim hem de perakende yasadışı uyuşturucu ekonomisindeki genişleyen pazar fırsatlarının birleşmesi, çeşitli etnik gruplardan gençleri çetelere katılmaya teşvik etmiştir (Padilla, 1992). Çeteler, gençleri, hem önemli ölçüde para kazanabilecekleri tezgâhı ile işe alabilir hem de onları kârlı bir iş üretmek için gerekli temaslara ve diğer rakiplerden korumak için örgütsel kapasiteye sahip olduklarına ikna edebilirler (Fagan, 1989). Çetelerin faaliyet gösterdiği çağdaş bağlamdaki bu yapısal değişimin en önemli yan ürünlerinden biri, bireylerin artık katıldıkları süreyi artırmış olmasıdır. Geçmişte, çete katılımı öncelikle genç bir çocuğun yeni yetmeleriyle sınırlı olmuşken öte yandan şu anda ve sadece taslağı çizilen koşullar altında, katılım 30 yaş ve ötesine kadar uzanabilir (Sanchez-Jankowski, 1991; Klein, 1998).

Kitlesel hapsedilme zamanlarında çeteler

20 yıllık bir "uyuşturucu savaşı" olmasına rağmen, endüstri büyümeye ve çeteler ile heyetler gibi bireyler ve gruplar için güçlü bir fırsat yapısı sağlamaya devam etmektedir. Bununla birlikte, yasadışı uyuşturucu ticareti, yalnızca finansal piyasada değil, bunun yanı sıra yasa karşısında da çok yüksek riskli bireyler sunmaktadır. Uyuşturucu ekonomisi genişledikçe ve daha fazla insan dahil oldukça, hapsedilen insan sayısı da buna bağlı olarak arttı. 2002 yılında, Amerika Birleşik Devletleri, son birkaç on yıl kadar geliştirilen saldırgan ceza politikaları nedeniyle hapsedilen insan sayısında tüm uluslar arasında lider konumu tutmuştur (Wacquant, 1999a). Bu politikalar, çeteye ilgili suçlar nedeniyle hapsedilenler için hapisane süresini arttırmaya yönelik yasaların çıkarılmasını; zorunlu ceza yasalarını, şiddet suçları işlendiğinde çocukların yetişkin olarak yargılanmasını ve daha fazla hapisane inşasını

içermektedir (Donziger, 1996). Buna karşılık, bu, hapishanelerin demografisini değiştirerek en azından ilginç ve istenmeyen bir sonuç üretti.

Geçmişte, sokak ve hapishane çeteleri birbirinden ayrı faaliyette bulunma eğilimine sahiplerdi. Özellikle 1970'lerde organize olan hapishane çeteleri, sadece ceza infaz kurumlarının toplumsal düzenini kontrol etmekle kalmadı, aynı zamanda organize suçun uzantılarını da yönetti. Uzantıyı idare etmeyle, sivil hayatta organize suç kartellerine katılan, ancak daha sonra hapse gönderilen kişiler suç çetelerinin çekirdeği haline geldi. Bazı hapishane çeteleri tutuklular arasında meydana gelen çatışmanın bir sonucu olarak biçimlendi, ancak çoğu daha geniş organize suç dünyasının parçası ve malıydılar.

Daha yakın zamanlarda, sokak çeteleri uyuşturucu endüstrisinde daha fazla yer aldıkça ve infaz politikaları değiştikçe, yine de hapsedilen sokak çetesi üyelerinin sayısı arttı. Sırasıyla, bunlar gerçekleşirken, sokak çeteleri hapishane çeteleri içinde daha fazla asimile oldu. En azından son on buçuk yıl kadar, yetişkinler tarafından organize edilen suç kartelleri olan hapishane çeteleri, uyuşturucu pazarının daha büyük bölümlerini kontrol etme gayretiyle hapishane içindeki otoriteleri altında sokak çetelerini organize etmeye çalışmaktadırlar. Sokak çeteleri bu çabalara sürekli direnmektedirler. Birçok sokak çetesinin üyesi daha genç olduğu için, gençlik çete üyeleri, "daha yaşlı erkeklerin" onları kontrol etmelerini istemezler; bu üyeler daha büyük çete toplumunun parçası olsalar bile, ergen isyanı, toplumun yaşlı üyeleri tarafından onlar üzerine dayatılan otoriteye gücenmek anlamına gelmekteydi. Yine de sokak çetelerinden bu gençlerin çoğu hapsedildiğinde, onların hapishane çetelerinden biriyle yakınlaşmak için hapishane yapısının ıssız gerçekliği ya da hapishane nüfusu içindeki düşman avcılara karşı savunmasız olma riski tarafından zorlandılar (Abbott, 1991).

Bu nedenle, bireysel sokak çetesi üyeleri hem devlet yetkilileri hem de hapishane çeteleri tarafından yapılandırılmış bir ortama girmişlerdir: Aynı zamanda, birçok çete üyesi, yaşamlarının büyük bir kısmını hapse geçirecek, muhtemelen birden fazla görev yapacaklarını fark ederler. Kaliforniya'da, bir süre boyunca, bu farkındalık sokak çetelerinden bireyleri ya hapishane çetelerine üye olmalarını ya da onlarla resmi ittifaklar kurmalarını etkilemiştir. Örneğin, Kaliforniya'nın Chicano çeteleri arasındaki hapishane çeteleri ikiye bölünmüş durumdadır: Bakersfield'in güneyinde yaşayanlar *surenos* (mavi renkle sembolize edilen) olarak ve kuzeyde yaşayanlar *nortenos* olarak (kırmızı renkle sembolize edilen) tanımlanmıştır. Sonuç olarak, hapishanedeki bir tutuklu, dışarıdakiyle aynı olmadığı halde, birleşme hemen meydana gelmektedir: Bu durumda Meksika kökenli tutukluların çeşitli sokak çeteleri, iki baskın Meksikalı hapishane çetesi, La Familia ve Meksika Mafyası ile birleşmiştir.

Bundan, çete üyelerini daha uzun süre hapsedmeye yönelik devlet politikasının istenmeyen sonuçlar doğurduğu tahmin edilebilir. Bir şey için sokak çetelerinin ve hapishane çetelerinin birleşme eğiliminin artması, ortaya çıkan kolektif ilişkilerin daha organize olduğu ve kendilerini sürdürebilmeleri için daha fazla kaynağa sahip oldukları anlamına gelmektedir. İstenmeyen başka bir sonuç da çete üyesi sayısının hapsedilmelerinin hızlıca artmasından kaynaklanan demografik değişikliklerin hapishanelerin kendi toplumsal yapısını şiddetli biçimde değiştirmesidir. Başka bir deyişle, sadece sokak çeteleri değiştirilmedi, aynı zamanda onların hapishanedeki artan sayıları hapishanedeki tutukluların mevcut toplumsal yapısını mahvetti ve onun yerine yeni bir tane yarattı (Irwin, 1980). Son ve buna bağlı olarak, mevcut gelişmelerin istenmeyen bir sonucu, içerideki çete yapılarını değiştirerek, hapishane dışındaki çete yapıları üzerindeki etkinin uyuşturucu pazarlarını birleştirmiş olmasıdır. Bunların hiçbirinin şu anda değişmesi muhtemel değildir; gerçekte hapsedilmede devam eden yükselişler, durumun en azından 21. yüzyılın ilk on yılında kötüleşmeye devam edeceği izlenimini uyandırmaktadır (Wacquant, 1999a).

Tekel hareketi zamanlarında çeteler

Hiçbir konu kamuoyunu veya akademisyenleri çete şiddetinden daha fazla ilgilendirmemektedir. Yine de çoğu akademik analizin eksik olan bir başka yönü de çete şiddetini etkileyen yapısal koşullara dair bakış açılarıdır. Bununla birlikte, gerekli olan şey, çete şiddetini etkileyen yapısal koşulları tartışmadan önce “şiddet” ve “çete şiddeti” kavramlarını açıklığa kavuştururaktır. “Şiddet”, istenen bir amaca ulaşmak için güç kullanımı olarak tanımlanabilir. İstenen bir sonuca ulaşmak için fiziksel gücün maksimize edilmesidir ve bu nedenle bir araç olarak görülmelidir (Arendt, 1970). “Çete şiddeti”, “çete üyesi şiddeti” ile bağlantılı olarak tanımlanabilir: İlki, organizasyonun failleri olarak şiddet işleyen bireyleri kapsar. Öte yandan, “çete üyesi şiddeti”, bağımsız failler olarak şiddet işleyen çetelerdeki bireyleri kapsar (Sanchez-Jankowski, 1991, s. 137-77). Açıkçası, bu iki şiddet türü arasındaki ayırt edicilik, çete üyelerinin dahil olduğu belirli şiddet eylemlerini anlamak için zorunludur.

Çetelerle ilişkili şiddet üç koşuldandır etkilenmiştir. Birincisi “çete üyesi şiddeti” ile ilişkilidir ve çete üyelerinin kendilerini buldukları maddi koşullardan kaynaklanır. Özünde, “çete üyesi şiddeti” hem kaynak kıtlığının yayıldığı yapısal koşulların hem de bireylerin böyle bir ortamda hayatta kalmayı öğrendikleri toplumsallaştırılmış tarzın bir ürünüdür. Örneğin, çeteler sürekli olarak kaynaklarda kıtlığın olduğu düşük gelirli topluluklardan çıkmıştır. Bu nedenle, böyle bir ortamda yetiştirilen bireyler, rekabet etme ve güvenlik sağlama çabalarında saldırgan olmaları gerektiğini öğrenirler, eğer öyle olmasalar başkaları elde edeceklerdir. Bu toplumsallaşma süreci, düşük gelirli topluluklardan olan bireyleri özellikle başkalarına yaklaşımlarında ihtiyatlı davranmak ve bir mülkiyeti veya amacı güvence altına almak veya sürdürmek için azami güç kullanmaya etki eder. İster bir çetede ister bireysel olmuş olsun bu, medya ve bazı akademisyenler tarafından yanlış temsil edilen bireysel yönelimli şiddet tipidir (Maxson & Klein, 1990; Sanchez-Jankowski, 1991 & 1994).

Bununla birlikte, çeteler çevrelerinin örgütsel eseridirler, amaçlarına ulaşmak için şiddeti kullananlara olumlu destek sunarlar. Güç, düşük gelirli topluluklardaki az sayıda insanın fiziksel güce başvurmadan sahip olduğu bir şeydir; dolayısıyla, bir kaynak olarak fiziksel güç ne kadar fazla olursa, bu topluluklarda biri o kadar statü sahibi olur. Bu kültür yoluyla dünya görüşü, gücün nasıl elde edildiğine; bu gücün bireye veya gruba maddi kaynaklar olarak ne sunabileceğine ve sonuç olarak nasıl bir durumun beklenebileceğine ilişkin bir gerekçe ile gelişir. Güç, bireylerin kendilerine sunulan ekonomik ve toplumsal kaynakları tekelleştirmeye çalıştığı araçtır.

Çete şiddetinin ikinci yolu, çetelerin örgütler olarak faaliyet gösterdiği pazar yapısıyla birlikte yapılanmasıdır. Daha önce de belirtildiği gibi hem bireyler hem de çeteler genellikle çıkarlarını geliştirmek için güç kullanırlar. Ancak, yer altı ekonomisinin yapısı ile birlikte çete şiddeti seviyeleri son yıllarda artmıştır. Yeni uyuşturucu pazarlarının açılmasıyla, çeteler diğer kapitalist yönelimli örgütler gibi davrandılar. Çeşitli uyuşturucu ürünlerini ve hangi yönde değiş tokuş edildiği ile ilgili pazarları tekelleştirmeye çalıştılar. Bu davranış özellikle saldırgan ve şiddetli olmuştur ve olmaya devam edecektir, çünkü yasal ekonomideki diğer pazarların aksine, harici taraflar -örneğin, bir kurul, bir ajans, bir mahkeme veya bir devlet-rakiplerin faaliyetlerini düzenleyebilir. Bu yüzden normal müdahaleleri ya da anlaşmazlıkları düzenlemeye aracılık edebilecek dış tarafı olmayan bir pazarda, bu sorumluluk aktörlerin kendilerine ve değişim ilişkisine getirdikleri güce aittir. En çok fiziksel güce sahip olan ve bunu kullanmaya istekli olanlar, çeşitli yasadışı ürün pazarlarını tekelleştirme çabalarında en başarılı olanlardır. Rakiplerden biri diğerlerinden daha fazla fiziksel güce sahip olduğunda, orada daha az şiddet eğilimi olur. Bununla birlikte, rakipler arasında kabaca eşit bir güç olduğunda, kimin baskın olacağını belirlemeye yönelik kalıcı girişimler yüzünden daha fazla şiddet mevcut olacaktır. Tüm bu durumlarda pazarın yapısı (ürün türü, arz ve talep miktarı), organizasyonun yapısı (içyapısının gücü ve güç kaynakları) ve rekabet alanının yapısı (fiziksel çevre) sonradan gelen şiddetin tipini ve düzeylerini belirler.

Özetle hem bireysel üye hem de örgütsel çete şiddeti, birbiriyle etkileşen üç koşulun dinamik bir bileşiminden kaynaklanmaktadır. Bunlar maddi kıtlık koşulları (az bulunan üzerindeki rekabeti teşvik eder); hedefleri gerçekleştirmenin birincil aracı olarak fiziksel gücü uygulayan bir kültür ve dahil olmuş kişi ve kuruluşların davranışının tekelleşmesini düzenleyebilecek resmi bir yetkili devlet organı bulunmayan mevcut bir ekonomidir. Bu koşullar birlikte risk ve güvenlik için karakteristik özellikler oluşturan tuhaf bir yapı oluşturur.

Sonuç

Bu makale Amerikan toplumunun toplumsal yapısı ile çetelerin toplumsal yapısı arasındaki ilişkiye odaklanmıştır. Elbette ki burada tanımlanan koşullar zaman içinde büyüdü; bazısı cumhuriyetin kendisi kadar eski bir tarihe dayanır. Örneğin, ABD, devrimci bir toplum olma imajı üzerine kuruldu. Bununla demek istediğim, tarihsel kökenleriyle siyasi ve toplumsal bir kopuş üzerine temeli atıldığıdır. Bu kopuştan ortaya çıkan yeni ulus hem “Amerikalı”yı yeni bir kimlik olarak kurdu hem de bu yeni kimliği desteklemek için yeni yapılar yarattı. “Amerikalı”nın yeni kimliğini ve onu desteklemeye eşlik eden toplumsal yapıları şekillendirmeye yardımcı olan faktörlerden biri, Amerikan coğrafyasının geniş ve huzursuz doğasıydı. Birleşik Devletler, insanlara sınırsız fırsat olduğunu, ancak bunun kişinin kendisine bağlı olması gerektiğini öğreten bir “sınır ülkesi” idi (Slotkin, 1985). Bireye yapılan bu vurgu, devletin bireyin özgürlüğüne yönelik potansiyel bir tehdit olarak görülmesinden etkilenmiştir. Bu nedenle, kamu yararı sağlamak amacıyla bile olsa, devlet, insanların yaşamlarına dahil olmamalıdır. Evrimleşen şey, devletin yardımcı olamadığı inancıydı, çünkü ne zaman müdahale ederse verimli bir toplum üreten şeyin temelini değiştiriyordu; sıkıntı ve yenilginin üstesinden gelmek için gereken bireysel ruh yok ediliyordu. Özünde, Amerikan ideolojisinin baskın hale gelmesinin temel inançlarından biri, yenilginin büyük bir toplum yapmak için önemli bir güç olduğu ilkesiydi. Çünkü yurttaşı daha üretken kılan hem başarı arayışı hem de yenilgi korkusuydu. Sırasıyla, insanların çabalarının meyvesinin ya yenilgiden kaçınmak ya da onun üstesinden gelmek olduğuna inanılıyordu: Sözde ABD’yi büyük bir toplum yapan şey bu oldu.

Eşitsizliğe dair bu inançlar, devleti yurttaşlarına toplumsal refah sağlarken toplumu güçlü kılan çoğu şeyin özünün sarsılması olarak görülen bir politik kültür üretti. Birleşik Devletler’deki pek çok yurttaş politik kültürün bu yönlerini, özellikle de alt sınıfın üyelerini öğrendi. Alt sınıftaki bireyler, kendilerine bağımlı olmaları gerektiğini ve yaşamdaki konumunu iyileştireceklerse yaratıcı ve girişimci olmaları gerektiğini bilirler. Alt sınıflar arasındaki koşullar Amerikan iç şehirlerinde azaldıkça (Wilson, 1996) ve devlet onları iyileştirmek için müdahale etmekten vazgeçtikçe (Krieger, 1986; Wacquant, 1999b), genç erkekler (özellikle beyaz olmayan erkekler) sahip oldukları fırsatlarla daha da girişimci olmak için stratejiler geliştirmişlerdir. Alt sınıflardan bazıları tarafından kullanılan tek strateji olmasa da bir tanesi, yer altı ekonomisine, özellikle yasa dışı uyuşturuculara dahil olmak olmuştur; bireyler bu pazara girebilirken, bir çete gibi organize bir gruba katılırlarsa eğer hem ekonomik hem de şahsi zarar açısından kişisel olarak daha az risklidir (Sanchez-Jankowski, 1991; Padilla, 1992; Taylor, 1993). Bu yüzden, çete üyeleri yürürlükte olan ekonomik kültürden sapmak yerine, egemen toplumsal ideoloji ve ekonomik kültür ilkelerini kabul etmekte ve stratejilerini onlara sunulan fırsatlara ve mevcut kaynaklara uyarlamaktadırlar. Bu çabada kaybedenler oldu, ancak bütün kapitalist pazarlarda olduğu gibi kazananlar da oldu.

Bu durum devlet adına yapısal bir tepkiyi hızlandırmıştır. Çetelerin ve diğer grupların ekonomik faaliyetlerini kontrol etmek amacıyla devlet, çete faaliyetlerinden sorumlu kolluk güçlerinin sayısını artırdı. Örneğin, 1992-1993’ten başlayarak, Federal Soruşturma Bürosu, soğuk savaşın sona ermesi sonucu, yeni organize olan anti-çete bölümüne, tahsis edilen ajanları karşı-tahrip edici birimlere (anti-komünist birimler) devretmeye karar verdi. Bir

çeteyle ilişkili bireylerin hapisanede hizmet edeceği süreyi artıran yasayı kabul ettiler ve her zaman daha büyük miktarda alt sınıf erkeklerini yığdıkları yerde daha fazla hapisane inşa ettiler (Wacquant, 1999a).

Devletin tepkisi, çetelerin karşılık vermesine neden olmuştur. Daha fazla genç daha uzun süreliğine tutuklu bulunduğu için, yerel sokak çeteleri kendilerini hapisane ile ilişkili organize suç kartellerine entegre etmeyle karşılık vermiştir. Bu nedenle, çete üyelerinin artan hapsedilme politikası yoluyla çetelerin örgütsel yapısını zayıflatmak yerine, devletin politikası onları güçlendirmeye çalıştı. İronik bir şekilde, çete olgusunu etkileyen karşı-üretken sonuçlara rağmen, devletin sürmekte olan politik tepkisi daha çok hapisane inşa etmeye ve daha çok sert kurallara dönüşmüştür.

Genel itibariyle, çağdaş çete sorunu, Birleşik Devletler'de mevcut belirli yapısal koşulların ya da toplumsal eşitsizliklerin büyümesine neden olan benzer yapısal ve ideolojik koşullara sahip herhangi bir toplumun sonucu olarak anlaşılmalıdır (Fischer vd., 1996). Bu nedenle, çete, sapkın bir yığın ya da sapkın bir kolektif davranış biçimi olarak görülmemelidir. Aksine, hem ana akım Amerikan toplumunun değer ve hedeflerine sahip insanlardan oluşan bir organizasyon hem de katılımcılarının karşı karşıya olduğu sosyo-ekonomik koşullara özgü bir kolektif davranış biçiminde işe girişen bir organizasyon olarak görülmelidir (Merton, 1968). Yine de ABD'deki çete olgusunu anlamak için, Amerikan toplumunun sosyoekonomik koşullarının sürekli olarak değiştiğini, genellikle alt sınıf için daha da kötüleştiğini ve bu değişikliklerle ilişkili yapıların çete olgusu içinde rasyonel değişiklikler yarattığını göz önüne almak gerekir. Bu makale, bu değişikliklerin bazılarını ve çeteler üzerindeki etkilerinin taslağını çizmeyi denemiştir. Bunu yaparken, gelecekte çete olgusunun dış hatlarını belirlemedeki değişiklikleri anlamak ve tahmin etmek için kullanılabilecek teorik bir taslak sunmaktadır.

Notlar

1. Bu alıntı çeteler üzerine (1978-1989) derlediğim bir araştırma projesindeki saha notlarından alınmıştır. Çalışma 37 çete katılımcısını içeren gözlemleri içermektedir. Aksi belirtilmedikçe alıntılar bu çalışmadan ileri gelmektedir.
2. Kaliforniya, bir suçtan hüküm giymiş olan sokak çetesi için hapisanedeki 3 yıla 1 yılı otomatik biçimde eklemeyi sağlayan eyaletin ceza kanununun bir parçası olarak 186.20-27'yi onayladı.

Kaynakça

- Abbott, J. H. (1991). *In the belly of the beast: Notes from prison*. New York: Vintage Books.
- Anderson, E. (1990). *Streetwise: Race and urban change*. Chicago, IL: University of Chicago Press.
- Archdeacon, T. J. (1983). *Becoming American: An ethnic history*. New York: Free Press.
- Arendt, H. (1970). *On violence*. New York: Harcourt, Brace & World.
- Asbury, H. (1927). *The gangs of New York: An informal history of the underworld*. Garden City, NY: Garden City Publishing Company.
- Bourgois, P. (1995). *In search of respect: Selling crack in El Barrio*. New York: Cambridge University Press.
- Chin, K. (1996). *Chinatown gangs: Extortion, enterprise, and ethnicity*. New York: Oxford University Press.
- Cohen, A. J. (1955). *Delinquent boys: The culture of the gang*. Glencoe, IL: Free Press.
- Donziger, S. R. (1996). *The real war on crime: The report of the national criminal justice commission*. New York: Harper Collins.
- Drake, S. C. & Horace C. (1945). *Black metropolis: A study of negro life in a Northern City*. Chicago, IL: University of Chicago Press.

- Fagan, J. (1989). The social organization of drug use and drug dealing among urban gangs. *Criminology*, 27(4), 633-670.
- Fine, G. A. (1995). *A second Chicago school?: The development of a postwar American sociology*. Chicago, IL: University of Chicago Press.
- Fischer, C., Mike, H., Sanchez-Jankowski, M., Lucas, S., Swidler, A. & Kim, V. (1996).
- Fromm, E. & Michael, M. (1970). *Social character in a Mexican village: A socio-psychoanalytic study*. Englewood Cliffs, NJ: Prentice-Hall.
- Gottfredson, M. R. & Travis, H. (1990). *A general theory of crime*. Stanford, CA: Stanford University Press.
- Hagedorn, J. (1988). *People and folks: Gangs, crime, and the underclass in a Rust-Belt City*. Chicago, IL: Lake View Press.
- Herrnstein, R. J. & Charles M. (1994). *The bell curve: Intelligence and social class in American life*. New York: Free Press.
- Hirschi, T. & Michael, J. H. (1977). Intelligence and delinquency: A revisionist review. *American Sociological Review*, 42(4), 571-587.
- Horowitz, R. (1983). *Honor and the American dream: Culture and identity in a Chicano community*. New Brunswick, NJ: Rutgers University Press.
- Ianni, F. (1974). *Black mafia: Ethnic succession in organized crime*. New York: Simon & Schuster.
- Irwin, J. (1980). *Prisons in turmoil*. Boston, MA: Little-Brown.
- Joselit, J. W. (1983). *Our gang: Jewish crime and the New York Jewish community, 1900-1940*. Bloomington: Indiana University Press.
- Joyeaux, C. [pseud.] (1960). *Out of the burning: The story of a boy gang leader*. New York: Crown.
- Kasarda, J. E. (1990). Urban industrial transition and the underclass. *Annals of the American Academy of Political and Social Science*, 501, 26-47.
- Katz, J. (1990). *Seductions of crime: Moral and sensual attractions in doing evil*. New York: Basic Books.
- Klein, M. (1998). *The American street gangs*. New York: Oxford University Press.
- Klein, M. W. & Crawford, L. Y. (1968). Groups, gangs and cohesiveness. *Journal of Research in Crime and Delinquency*, 4(1), 63-75.
- Kornhauser, R. R. (1978). *Social sources of delinquency: An appraisal of analytic models*. Chicago, IL: University of Chicago Press.
- Krieger, J. (1986). *Reagan/Thatcher and the politics of decline*. New York: Oxford University Press.
- Lorenz, K. (1966). *On aggression*. New York: MacMillan.
- Maxson, C. & Malcolm, W. K. (1990). Street gang violence: Twice as great, or half as great? C. R. Huff (Ed.), *Gangs in America* (s. 71-100) içinde. Newbury Park, CA: Sage Publications.
- Merton, R. K. (1968). *Social theory and social structure*. New York: Free Press.
- Miller, W. B. (1958). Lower class culture as a generating milieu of gang delinquency. *Journal of Social Issues*, 14(3), 5-19.
- Morris, D. (1967). *The naked ape*. New York: Dell Publishing Company.
- Padilla, F. (1992). *The gang as American enterprise*. New Brunswick, NJ: Rutgers University Press.
- Park, R. E., Ernest, W. B. & Roderick, D. M. (1925). *The city*. Chicago, IL: University of Chicago Press.
- Patterson, J. T. (2000). *America's struggle against poverty in the twentieth century*. Cambridge: Harvard University Press.
- Patterson, O. (1998). *Rituals of blood*. New York: Civitas Books.

- Portes, A. & Rubén G. R. (2001). *Legacies: The story of the immigrant second generation*. Berkeley, CA: University of California Press.
- Portes, A. & Rubén, G. R. (1996). *Immigrant America: A portrait*. Berkeley, CA: University of California Press.
- Riis, J. (1901). *How the other half lives*. New York: Dover.
- Robinson, C. D. (1993). Production of black violence. D. F. Greenberg (Ed.), *Crime and capitalism: Readings in Marxist criminology* (s. 279-333) içinde. Philadelphia, PA: Temple University Press.
- Sampson, R. J. & John, H. L. (1993). *Crime in the making: Pathways and turning points through life*. Cambridge: Harvard University Press.
- Sampson, R. J. & William, J. W. (1995). Toward a theory of race, crime and urban inequality. J. Hagan & R. D. Peterson (Ed.), *Crime and inequality* (s. 37-54) içinde. Stanford, CA: Stanford University Press.
- Sanchez-Jankowski, M. (1991). *Islands in the street: Gangs and American urban society*. Berkeley, CA: University of California Press.
- Sanchez-Jankowski, M. (1994). Les gangs et la presse: La production d'un mythe national, *Actes de la Recherche en Sciences Sociales*, 101(162), 101-117.
- Schneider, E. C. (1999). *Vampires, dragons, and Egyptian kings: Youth gangs in postwar*. New York. Princeton, NJ: Princeton University Press.
- Shakur, S. (1993). *Monster: The autobiography of an LA gang member*. New York: Atlantic Monthly Press.
- Shaw, C. R. (1930). *The Jack-Roller: A delinquent boy's own story*. Chicago, IL: University of Chicago Press.
- Skogan, W. G. (1990). *Disorder and decline: Crime and the spiral of decay in American neighborhoods*. Berkeley, CA: University of California Press.
- Slotkin, R. (1985). *The fatal environment: The myth of the frontier and the age of industrialization*. New York: Atheneum Press.
- Stark, E. (1993). Gangs and progress: The contribution of delinquency to progressive reform. D. F. Greenberg (Ed.), *Crime and capitalism: Readings in Marxist criminology* (s. 689-735) içinde. Philadelphia, PA: Temple University Press.
- Sullivan, M. L. (1989). *Getting paid: Youth crime and work in the inner city*. Ithaca, NY: Cornell University Press.
- Suttles, G. (1968). *The social order of the slum: Territoriality and ethnicity in the inner city*. Chicago, IL: University of Chicago Press.
- Suttles, G. (1972). *The social construction of communities*. Chicago, IL: University of Chicago Press.
- Taylor, C. (1990). Gang imperialism. C. R. Huff (Ed.), *Gangs in America* (s. 103-115) içinde. Newbury Park, CA: Sage Publications.
- Taylor, C. (1993). *Girls, gangs, women and drugs*. East Lansing, MI: Michigan State University Press.
- Thrasher, F. M. (1927). *The gang: A study of 1313 gangs in Chicago*. Chicago, IL: University of Chicago Press.
- Tucker, B. & Claudia M. K. (1995). *The decline in marriage of African Americans*. New York: Russell Sage Foundation.
- Venkatesh, S. (2000). *American project: The rise and fall of a modern ghetto*. Cambridge: Harvard University Press.
- Vigil, J. D. (1988). *Barrio gangs: Street life and identity in Southern California*. Austin, TX: University of Texas Press.

- Vigil, J. D. & Steve, C. Y. (1990). Vietnamese youth gangs in Southern California. C. R. Huff (Ed.) *Gangs in America* (s. 146-162) içinde. Newbury Park, CA: Sage Publications.
- Vigil, J. D. & Steve, C. Y. (1996). Southern California gangs: Comparative ethnicity and social control. C. R. Huff (Ed.), *Gangs in America* (s. 139-156) içinde. Newbury Park, CA: Sage Publications.
- Wacquant, L. (1994). Le gang comme prédateur collectif. *Actes de la Recherche en Sciences Sociales*, 101(102), 88-100.
- Wacquant, L. (1999a). *Les prisons de la misère*. Paris: Raisons D'Agir.
- Wacquant, L. (1999b). Redrawing the color line: The state and fate of the ghetto in post-Fordist America. C. Calhoun (Ed.), *Social change and politics of identity* (s. 231-376) içinde. Oxford, UK: Blackwell.
- Waldinger, R. (2001). *Strangers at the gates: New immigrants in urban America*. Berkeley, CA: University of California Press.
- Whyte, W. F. (1993). *Street corner society: The social structure of an Italian slum*. Chicago, IL: University of Chicago Press.
- Wilson, E. O. (1993). *The diversity of life*. New York: W.W. Norton.
- Wilson, J. Q. & George, K. (1982). Broken Windows: The police and neighborhood safety. *The Atlantic Monthly*, 249(3), 29-38.
- Wilson, J. Q. & Richard, J. H. (1986). *Crime and human nature*. New York: Simon & Schuster.
- Wilson, W. J. (1987). *The truly disadvantaged: The inner city, the underclass and public policy*. Chicago, IL: University of Chicago Press.
- Wilson, W. J. (1996). *When work disappears: The world of the new urban poor*. New York: Knopf.
- Yablonsky, L. (1966). *The violent gang*. New York: MacMillan.
- Zorbaugh, H. (1929). *The gold coast and the slum: A sociological study of Chicago's Near North Side*. Chicago, IL: University of Chicago Press.

.....
 MARTIN SANCHEZ-JANKOWSKI Berkeley, Kaliforniya Üniversitesi'nde Sosyoloji Profesörü ve Kent Etnografyası Merkezi Direktörü'dür. *Sokaktaki Adalar*'ın yazarıdır ve sadece toplumsal değişim ve yoksul semtler üzerine bir kitabı tamamlamaya çalışmaktadır.
